
3-4•99

*ROMANO
DŽANIBEN*

ČASOPIS
ROMISTICKÝCH
STUDIÍ

OBSAH

Výročí v roce 1999	3
Charta 77 - 3. část	4
<i>Donald Kenrick</i>	
Stručná historie časopisu „The Journal of the Gypsy Lore Society“	9
Donald Kenrick sedmdesátiletý	15
<i>Andrej Giňa</i>	
Leperav pro SCR	18
JUDr. Emil Ščuka leperel, sar ačhiľas e ROI	
JUDr. Emil Ščuka vzpomíná na založení ROI	25
<i>Ján Sajko</i>	
Pokus o zhrnutie skúseností učiteľa výtvarnej výchovy v rómskej škole	31
<i>Jana Kramářová - Helena Sadílková</i>	
Jarovnice	41
<i>Mesfin Gedlu</i>	
Transformace společnosti v zemích střední Evropy a reakce na nové sociální a politické priority: postavení Romů	49
<i>Milena Alinčová</i>	
Romská střední škola sociální v Kolíně	58
<i>Petr Žiga</i>	
Sar miro phuro papus malinda peskera romňa Jak můj prapradědeček namaloval svoji ženu	61
<i>Toško Atanasov</i>	
Romská Madona	65
<i>Elka Minčeva</i>	
Český malíř Ivan Mrkvička a Chrám na počest Alexandra Něvského v Sofii	67

<i>Hana Syslová</i> Romská třída na Evangelické akademii v Praze	70
<i>Yaron Matras</i> Rüdigerův příspěvek k objasnění původu romštiny	80
<i>Anna Jurová</i> História Rómov na Slovensku stále neznáma	104
SOUČASNÁ ROMSKÁ LITERÁRNÍ TVORBA	112
<i>Andrej Giňa</i> Pal o Dilino O Hlupákovi	112
Pal o Preparudo	118
ROMŠTÍ VÝTVARNÍ UMĚLCI	123
<i>Damián Dudáš</i> Jsem vysmátej (Rozhovor K. Ryvolové s mladým výtvarníkem ze Starého Plzece)	123
PORTRÉTY	129
<i>Karel Holomek</i> Moravský Cigán - Tomáš Holomek	129
Rozhovor M. Hübschmannové s JUDr. Tomášem Holomkem (1985)	133
RECENZE - ANOTACE	139
INFORMACE	162
OHLASY	179

1999

Pre kada berš peren but bare beršengere dīvesa:

Na tento rok připadá mnoho významných výročí:

- Před 111 lety (1888) byla založena v Anglii **Gypsy Lore Society**, první vědecká společnost, která sdružovala odborníky zabývající se romským jazykem, kulturou a historií.
- Před 110 lety (1889) vyšlo první číslo ciganologického časopisu **Journal of the Gypsy Lore Society**. Časopis vychází dodnes.
- Před 70 lety (6. 6. 1929) se narodil významný anglický romista **Dr. Donald Kenrick**.
- Před 30 lety (30. 8. 1969) byla na svém prvním sjezdu ustavena první masová romská organizace v bývalém Československu, **Svaz Cikánů-Romů (SCR)**.
- Před 20 lety (4. 3. 1979) byla přijata **Mezinárodní romská organizace - Internacionalno Romani Unia (IRU)** do ekonomické a sociální rady (ECOSOC) OSN. Delegaci vedl tehdejší předseda IRU, **MUDr. Ján Cibula** z Klenovce (SR).
- Před 10 lety (21. 11. 1989) byla v Praze založena politická strana **Romská občanská iniciativa (ROI)**. Její zakladatelé - **JUDr. Emil Ščuka** a **Jan Rusenko** - promluvili na Letenské pláni k půlmilionu shromážděných, vyzvali Romy, aby se připojili k aktivitám Občanského fóra, a Neromy k bratrskému přijetí Romů do demokratické společnosti, kterou „sametová revoluce“ měla nastolit.

Některým z těchto výročí věnujeme podrobnější příspěvky.

CHARTA 77

V dnešním čísle přinášíme třetí část dokumentu č. 23 Charty 77 věnovaného Romům. Tento úsek pojednává o tzv. „organizovaném rozptylu“, o falešných snahách společenské moci zamezit „nežádoucí migraci cikánského obyvatelstva“ a o problémech v oblasti školství.

Dalším opatřením k „řešení cikánské problematiky“ měl být „organizovaný rozptyl“ neboli „likvidace nežádoucích soustředění cikánského obyvatelstva“. Tento zásah měl být proveden na základě vládního usnesení č. 502 z r. 1965, které však, jak se brzy ukázalo, bylo neproveditelné a později bylo zrušeno. Pro romskou menšinu má však citelné následky dodnes.

V době, kdy měl být povinný rozptyl proveden, bydlelo na východním Slovensku 14.000 romských rodin v 1.318 osadách - správněji ghettech - z nichž polovina byla bez elektrického proudu, většina byla bez kanalizace, nevedly k nim žádné přístupové cesty a nejbližší prodejny byly vzdáleny několik kilometrů. Zásobování pitnou vodou obstarával někde jen jeden hydrant na pět set nebo více osob, v některých osadách byl dokonce jenom potok. Nemálo obytných chatrčí bylo z hlíny. V některých osadách se podmínky dodnes podstatně nezlepšily. Směrnice, podle nichž měl být rozptyl prováděn, však vyžadovaly přednostně zrušení „cikánských soustředění“ v oblasti zahraničního turistického ruchu a dále osady Velká Ida, protože „ohrožovala zdraví pracujících Východoslovenských železáren“. Sociální a zdravotní aspekt těchto „nežádoucích soustředění cikánského obyvatelstva“ tedy nepatřil k přednostním úkolům rozptylu - a ve skutečnosti nepatřil ani k jeho úkolům okrajovým. Směrnice dále stanovily, že obyvatelé „cikánských osad, ulic a čtvrtí“ musí být přesunuti do přesně určených míst. Československý „občan cikánského původu“ bydlící v určitém okrese byl povinen - a to výhradně vzhledem k svému rasovému původu - přestěhovat se dle harmonogramu do určeného okresu či kraje a nikam jinam. Pokud byl pro jeho okres stanoven tzv. „družební okres“, musel se přestěhovat právě do něho, i když se chtěl přestěhovat jinam, kde třeba měl příbuzné, dívku, přátele, vyhlídky získat práci atd. K charakteristickým znakům vládního usnesení o „likvidaci nežádoucích soustředění cikánského obyvatelstva“ a příslušných směrnic patřilo i to, že rozptyl byl povinný, ale zároveň musel být dobrovolný. Tento druh juristického alibismu se pak obzvlášť v 70. letech objevuje téměř ve všech dokumentech týkajících se „cikánské problematiky“, a to v ještě pokrytečtější podobě, než jak jej zná většinová populace.

Je zřejmé, že i tato opatření omezující práva na svobodu pobytu a na volbu zaměstnání byla protiústavní.

Nedostatek bytů a organizační neschopnost způsobily, že v rámci povinného rozptylu se v nových působištích nakonec usídlil jen zlomek původně plánovaného počtu rodin.

Ustanovení o povinném rozptylu však také požadovalo „zamezení nežádoucí migrace cikánského obyvatelstva“. Jestliže rozptyl znamenal povinnou migraci, pak „neplánovaná migrace za účelem získání lepšího zaměstnání, bydlení nebo vyšší společenské pozice“ byla nežádoucí a stíhala se. Vládní usnesení 502/1965 bylo sice zrušeno, ale právně nikde nezakotvená formulace „nežádoucí migrace cikánského obyvatelstva“ je uplatňována dodnes a značnou část romské populace vystavuje permanentnímu riziku postihu.

Romovi, který opustí své bydliště a jinde si najde pracovní příležitost a ubytování, nesmí být v občanském průkazu změněn zápis o trvalém nebo přechodném bydlišti bez zvláštního souhlasu národního výboru (takový souhlas se k přihlášení ostatních občanů nevyžaduje). Nemá tedy možnost vstoupit do pracovního poměru, nemá nárok ani na lékařské ošetření či na dávky poskytované z prostředků „Odborů péče o dítě“ příslušných národních výborů. Vyřízení jakékoli sebeprostší úřední záležitosti je v takových případech o to komplikovanější, že neexistují pravidla pro přímý styk mezi národními výbory nižších stupňů v Čechách a na Slovensku. Pro průměrného Roma s původním bydlištěm na Slovensku a s novým působištěm v Čechách to představuje neustálé a marné cesty z jednoho konce státu na druhý. Národní výbor v novém působišti ho za místního občana neuznává a národní výbor v místě jeho trvalého bydliště s ním zase odmítá jednat a jeho případné nároky neuznává, protože své bydliště opustil.

„Zamezení svévolné migrace“ vede k zásahům do nejsoukromější sféry. Výrazným znakem romské komunity je rodová soudržnost. Romové se zvláště uvnitř příbuzenstev často navštěvují a tradiční romské normy je zavazují k tomu, aby si navzájem nikdy neodmítli pohostinství. Jestliže si část rodiny najde lepší životní podmínky, přijme do svého kruhu dalšího příbuzného, který lepší živobytí teprve hledá. Tento rys romské povahy a etosu má prastaré kořeny: Podobné normy a zvyklosti se dodnes vyskytují u řady národů s vysoce rozvinutou kulturní tradicí, žijících po tisíciletí na vlastním území (např. u Číňanů). Jestliže Rom trvale hlášený jinde několikrát přespí u příbuzného, může být - a často bývá - veřejnou bezpečností „odsunut“, protože se dopouští „svévolné migrace“.

Rozptyl měl i své hospodářské pozadí. Na interních zaprotokolovaných poradách pracovníků, kteří měli vládní usnesení č. 502 provádět, byl povinný rozptyl zdůvodňován i nedostatkem pracovních sil v Čechách a přebytkem pracovních sil - tedy nezaměstnaností - na východním Slovensku. V polovině 60. let, kdy měl být rozptyl zahájen, se předpokládalo, že tento stav na úseku pracovních sil potrvá několik let. Ve skutečnosti trvá dodnes. Potřeba nekvalifikovaných pracovních sil vzrůstá, v posledních letech přicházejí i zahraniční dělníci - „gastarbeitři“. Zejména velké podniky nesvědomitým verbířstvím získávají na Slovensku Romy pro práci v českých zemích. Při uzavírání smluv v řadě případů těží z jejich neinformovanosti nebo analfabetismu, jindy smlouvu prostě vůbec nevystaví. Část těchto romských pracovníků podniky ubytovávají v barácích naprosto nevyhovujících hygienickým požadavkům, mnohé z nich prakticky nutí k nastěhování se do přeplněných bytů jejich příbuzných či známých v místě pracoviště. Při náboru není vůbec brán zřetel na rodinné poměry pracovníků. Přestože jde o koncerny zvláště preferované, neboť pracují na vládou sledovaných stavbách, inspekce a kontroly na této praxi až na výjimky nic nemění.

Rozptyl tedy měl být součástí řešení problému nedostatku nekvalifikovaných dělníků v jedné části státu a nezaměstnanosti v části druhé. Způsob, jakým se měl tento problém řešit - povinný přesun bezprávné menšiny, je stejně příznačný jako příčiny jeho nezdaru: organizační neschopnost a nedostatek bytů. Na druhé straně je však právě zaostávání bytové

výstavby jednou z příčin, proč je „živelná migrace“ Romů z hlediska většinové populace i společenské moci prospěšná, ba nutná. Romové „svévolně“ opouštějí místa, kde pro ně není práce, a stěhují se do českých a moravských center, kde jsou jako nekvalifikovaní dělníci - hlavně ve stavebnictví - prospěšní, ba nenahraditelní a kde se ubytovávají v ubytovnách, u příbuzných nebo formou tzv. nelegálního osídlení získávají byty nejnižší kategorie, často zdravotně závadné. „Živelná migrace“ je tedy zaštitěna tím, že stát z ní má hospodářský prospěch. Pro Romy tak vzniká dvojaká situace, jež je pro československý právní řád typická a kterou v mírnější podobě většinová populace dobře zná. Na jedné straně se „živelná migrace“ toleruje, ale současně je využívána jako důvod nebo záminka k postihu, a to při nejrozličnějších příležitostech a v nejrozličnějších formách od nezdůvodněných šikan při perlustracích až po nucené vystěhování z bytů, vyvlastňování domků, příkazování místa pobytu atd.

Důsledky úředního postoje k „živelné migraci“ jsou nejcitelnější právě v oblasti bydlení. V souvislosti s rozptylem zněla jedna z ústně podávaných zaprotokolovaných direktiv takto: *„V žádném případě nesmí národní výbor žádného cikána přijmout do svého obvodu, není-li pro něj zajištěn byt...“* Tato direktiva je uplatňována dodnes, a to výhradně v negativním smyslu. Podniky Romy jako pracovní sílu potřebují, ale národní výbory jim odmítají přidělovat byty. Úroveň bydlení romských rodin je přitom nejpodstatnější překážkou kulturního vývoje této menšiny a odsuzuje ji na nedohlednou dobu k dědičné roli nekvalifikované pracovní síly. Převážná většina romských domácností v Československu má k dispozici jedinou místnost nebo bytovou jednotku skládající se z kuchyně a jednoho pokoje. Počet osob na bytovou jednotku je proti většinové populaci dvojnásobný a počet osob na obytnou místnost je dokonce téměř trojnásobný. Jsou to většinou byty přeplněné, tmavé a provlhlé, jež postrádají základní hygienické vybavení.

Školství nebralo donedávna početnou romskou menšinu vůbec na vědomí. Přibližně 30 % Romů jsou analfabeti a ještě ve věkové skupině od 15 do 29 let je analfabetů 17 %. Z třicetiletých Romů mužského pohlaví více než 10 % vůbec do školy nechodilo, 50 % vychodilo jen pět tříd a pouze 15 % ukončilo základní devítiletou školu. Středoškolského vzdělání dosáhla necelá polovina procenta a Romů s vysokoškolským vzděláním je v celém Československu 50.

Neúspěšnost romských školáků v českých a slovenských školách se často řeší tím, že jsou přeřazováni do zvláštních škol, určených pro děti z podprůměrnou inteligencí. Ve školním roce 1970-71 chodilo v Čechách do těchto škol celých 20 % romských dětí proti 3 % dětí z většinové populace. Podle podrobných psychologických vyšetření většina těchto romských dětí do zvláštních škol nepatří. Paušální zařazování romských dětí do zvláštních škol, které se mnohde praktikuje, utvrzuje profesní diskvalifikaci celé romské populace. Dítě, které projde zvláštní školou, právě tak jako dítě s nedokončeným základním vzděláním, má uzavřený přístup k učebnímu poměru ve většině řemesel. Z těchto důvodů je jim uzavřeno i umělecké školství, a to i mimořádným hudebním talentům, jichž je právě mezi Romy hodně. Hudební a taneční soubory o ně mají zájem, ale nesmějí je zaměstnat.

Hlavní příčinou neúspěšnosti romských školáků je to, že neexistují romské školy, které by přirozenou cestou navazovaly na romskou kulturu a rozvíjely ji. Společenská moc dělá naopak všechno pro to, aby romskou kulturu vyhubila, a sdělovací prostředky soustavně šíří ve veřejnosti představy, že taková kultura neexistuje. Romské děti jsou nuceny navštěvovat české a slovenské školy, jejichž vyučovacímu jazyku nerozumějí a kde jim všechno - od obrázků v slabikářích až po učivo vcelku - neustále vnucuje představu, že jsou cizí, méněcenná rasa bez jazyka, bez minulosti a bez tváře.

V posledních letech se v místech s větším počtem romských dětí zřizovaly speciální třídy pro romské žáky. Ve vyšších ročnících bývají děti z těchto speciálních tříd přearozovány do normálních školních tříd a zpravidla dosahují lepších výsledků než romští žáci, kteří takovými speciálními třídami neprošli. Ani v těchto speciálních třídách se však neřeší jazykový problém a veškerá tíha tohoto experimentu, prováděného s minimem nákladů, spočívá na učitelích, kteří nemají k dispozici žádné zvláštní učebnice ani jiné pomůcky, nedostávají osnovy a marně volají alespoň po nejelementárnější jazykové příručce, která by jim pomohla objasnit příčiny jazykových obtíží romských dětí. Mnozí z těchto učitelů pracují nesmírně obětavě, avšak bez sebemenší pomoci a opory ze strany ministerstva školství.

RÉSUMÉ

Charte 77 - 3e partie

La « dispersion organisée » fut un autre aspect de cette « résolution de la problématique tsigane ». Elle fut mise en place en 1965, rapidement annulée vu l'impossibilité de sa réalisation. Or ses conséquences ont persisté longtemps. Lorsque cette dispersion fut élaborée, 14.000 familles vivaient dans 1.318 hameaux, dans des conditions désastreuses. Or, les aspects sociaux ou sanitaires ne furent pas pris en compte, lorsque l'on décida de vider certains quartiers ou hameaux, pour reloger leurs habitants ailleurs. Les conditions de vie, ou les intérêts particuliers (volonté de se rapprocher de sa famille ou d'amis) n'importaient pas. Ce qui motivait ces décisions, c'étaient l'attrait touristique des lieux à vider ou les enjeux économiques de ces régions. Ces déplacements étaient obligés et « volontaires » en même temps, caractéristiques de l'alibisme juridique que l'on retrouve dans toutes les décisions concernant les Roms dans les années 70.

Mais l'incompétence et le manque de logement permirent de ne déplacer qu'une petite partie du nombre de familles prévu initialement.

Paradoxalement, ces décisions politiques provoquèrent une nouvelle forme de migration, qui était combattue par d'autres lois. Il y avait donc une migration organisée, mais aussi une autre, spontanée, que les autorités ne pouvaient accepter officiellement. Elle était motivée par le désir d'un meilleur travail, d'un logement ou de nouvelles conditions de vie. En désobéissant à la loi, et se déplaçant sans l'accord des comités nationaux (inscrits sur le passeport), on pouvait perdre toute protection sociale et médicale pour soi et pour ses enfants. Donc, pour ne pas déménager, ceux qui recherchaient de meilleures conditions de vie devaient voyager sans cesse, faire le va et vient d'un bout à l'autre de la république. Cette politique était d'autant plus difficile à accepter par les Roms, car culturellement, traditionnellement, ils favorisent la cohésion du groupe, toujours prêts à accueillir un parent.

La dispersion organisée avait son contexte économique. On l'expliquait par le manque de main d'œuvre, d'un côté et de l'autre - c'est-à-dire en

Slovaquie orientale - l'importance du chômage. Au début de cette dispersion, on pensait que ce manque serait temporaire, or il n'a pas cessé. Les travailleurs meilleur marché, mal informés, acceptant de vivre dans des bicoques de fortune, où des logements déjà bondés intéressaient les grandes entreprises. Ils travaillaient sur des chantiers surveillés par l'état, où aucun contrôle ou inspection ne pourrait changer leurs conditions de travail.

Ainsi, on comblait un besoin de main d'œuvre et résolvait un problème de chômage. La migration spontanée, elle aussi, pouvait être intéressante pour la population majoritaire, en apportant des ouvriers non qualifiés vers les centres tchèques et moraves, qui en avaient besoin. L'état pouvait donc en tirer un profit économique, et c'est pourquoi il fermait les yeux. Tolérée, elle fut parfois aussi le motif de brimades lors de contrôles, de déplacements forcés, d'expropriations etc...

Les conséquences de cette politique furent de voir stagner le développement culturel des Roms, toujours confinés à des travaux non qualifiés. Elle est encore la cause des problèmes de logement où s'entassent trop de monde.

Le ministère de l'éducation n'a jamais pris au sérieux la minorité tsigane. On résout le problème des difficultés scolaires des enfants roms en les orientant vers des écoles spéciales, destinées aux enfants handicapés mentaux. 20% des enfants roms fréquentent ces écoles, alors que seulement 3% des autres enfants y sont inscrits. En choisissant cette solution on continue de disqualifier les Roms dans le monde du travail. Mais la principale raison de ces échecs scolaires se trouve dans le fait qu'il n'y a pas d'école rom, qui puisse reconnaître et faire évoluer la culture tsigane. On préfère voir cette culture disparaître, ou faire croire qu'une telle culture n'existe pas. Les enfants apprennent donc à l'école qu'ils sont étrangers, une race inférieure, sans langue, sans passé et sans visage.

Dans les classes spéciales pour les Roms, créées il y a quelques années, les enfants ont de meilleurs résultats, mais tous les efforts et la bonne volonté des professeurs se heurtent au manque de soutien et d'aide de la part du ministère de l'éducation, sans parler de la faiblesse des moyens.

S. Cirac

*Učinil jsem ze svého srdce místo pro modlitbu:
Vyplétám židle a prodávám košíky,
a když mě nějaký posměváček hrubě urazí,
modlím se tak dlouho, dokud mu neodpustím.*

Mical, Rom z Francie

Foto: Régis Colin

Donald KENRICK

STRUČNÁ HISTORIE ČASOPISU „THE JOURNAL OF THE GYPSY LORE SOCIETY“

V roce 1872 navrhl významný ciganolog Charles Leland, aby se v Anglii ustavila společnost, která by se zabývala „studiem Cikánů“. Návrh se tehdy neuskutečnil a společnost podobného zaměření - **Gypsy Lore Society (GLS)** - byla založena teprve v roce 1888. Za svůj prvořadný úkol si vytkla vydávání odborného časopisu, jehož cíl byl formulován takto: „*(chceme) sbírat nové materiály, uspořádat staré a zformulovat konečné výsledky tak, abychom se krůček po krůčku přiblížili ke konečnému vyřešení cikánského problému.*“

„*Konečné vyřešení cikánského problému*“ je formulace, která o padesát let později získala bohužel úplně jiný sociopolitický podtext, než v jakém ji užili zakladatelé **The Journal of the Gypsy Lore Society (JGLS)**. Rasističní politici v nacistickém Německu mínili „*konečným řešením cikánského problému*“ fyzickou likvidaci Romů, zatímco nadšení editoři ciganologického časopisu tím vyjádřili naději, že se konečně podaří vyřešit záhady spojené s původem Romů. Ten byl sice správně lokalizován do Indie už v druhé polovině 18. století, ale dodnes vědci nemohou s definitivní platností říci, kdy Romové z Indie odešli a proč.

Během sto deseti let, v průběhu nichž časopis čtyřikrát přestal vycházet (hlavně z finančních důvodů), vyšlo právě zde několik závažných studií, které naše poznání „problému s původem“ posunuly alespoň k větší pravděpodobnosti.

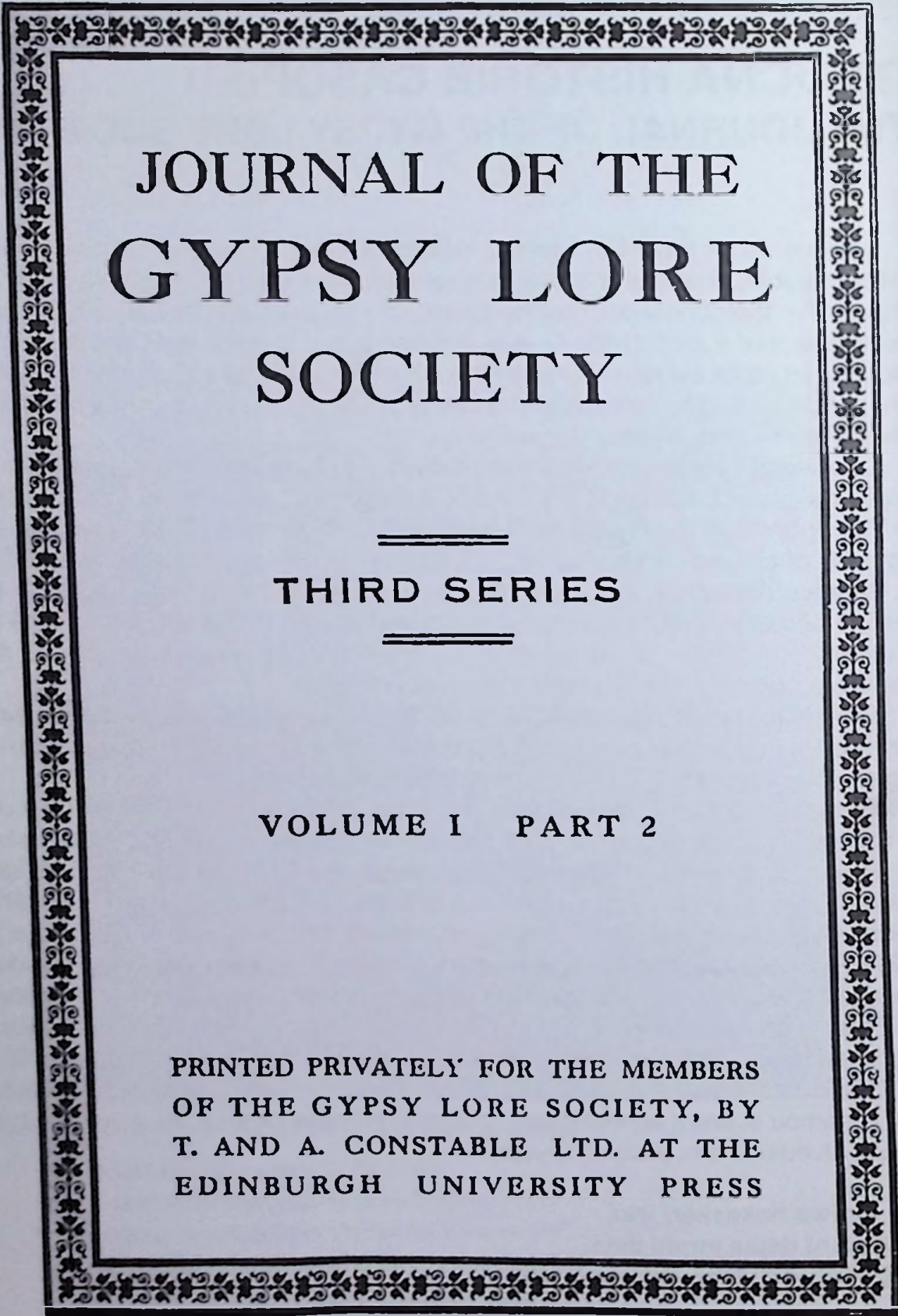
Prvními editory časopisu byl David Macritchie a Francis Hindes Groome. Časopis měl asi 100 předplatitelů; patřil mezi ně např. i arcikníže Josef Habsburský z Maďarska.

První čísla časopisu obsahovala studie od významných lingvistů a folkloristů, kteří zasvětili svůj život zkoumání některého dialektu romštiny nebo sběru romského folkloru. Byli to například Rudolf von Sowa (*anotace jeho prací - viz č. 1-2/1997 a 1-2/1998 ROMANO DŽANIBEN, pozn. red.*), Crofton, F. H. Groome, Leland, Izidor Kopernický (*jeho rozsáhlý sběr písní a pohádek v oblasti Zakopaného v jihovýchodním Polsku uchoval informace o vývojovém stadiu bohatého folkloru Romů slovenských, kteří jsou s Romy z oblasti Zakopaného blízce příbuzní, pozn. red.*) a další.

Překladatel rozsáhlých částí Bible do romštiny - Pincherel - přeložil do dialektu Sintů i známou scénu s kapesníčkem ze Shakespearova Othella, která vyšla právě v JGLS. Uvedeme z ní alespoň úryvek:

Akowa nakeskeri jeki,
Rumni dejas mrahi deja,
jol his jekh tschuwajakoi.

Velký význam Gypsy Lore Society a časopisu JGLS spočíval v tom, že zprostředkovávaly výměnu informací mezi ciganology. Nešlo sice o týmovou spolupráci,

A decorative rectangular border with a repeating floral motif surrounds the central text.

JOURNAL OF THE GYPSY LORE SOCIETY

THIRD SERIES

VOLUME I PART 2

PRINTED PRIVATELY FOR THE MEMBERS
OF THE GYPSY LORE SOCIETY, BY
T. AND A. CONSTABLE LTD. AT THE
EDINBURGH UNIVERSITY PRESS

ale o platformu, na které si odborníci mohli vyměňovat poznatky a názory - byť někdy i velmi polemicky.

V roce 1891 například uspořádala GLS pro své členy slavnostní večeři, avšak nepodařilo se nám získat informace o tom, kdo se jí zúčastnil a jak proběhla.

V roce 1892 přestal JGLS vycházet poprvé. Šest členů Společnosti zemřelo a nových tak zapálených zájemců, jakými byli jeho zakladatelé, nebylo dost. Chyběli předplatitelé a finance. Redakce oznámila, že články o cikánském folkloru mohou být publikovány v **The Folklore Journal**, časopise věnovém folkloru obecně.

Po patnácti letech, roku 1907, obnovil Macritchie edici časopisu a následující čísla byla značena jako **New series** (Nová série). Jednotlivá čísla této „Nové série“ přinesla množství vzácného folklorního sběru Johna Sampsona, který prožil velkou část svého života mezi welšskými Romy, perfektně ovládl jejich jazyk, uchoval jejich pohádky, napsal skvělý slovník a gramatiku welšské romštiny a vychoval si i následovníky, jakými byla např. Dora Yates. (*V ROMANO DŽANIBEN 1-2/1995 jsme přinesli anotaci biografického románu, který o Johnu Sampsonovi napsal jeho vnuk Anthony a dále anotaci Sampsonova slovníku, pozn. red.*)

Podle vzoru GLS byla v roce 1903 v Německu založena **Die Gesellschaft für Zigeunerforschung**, která po určitou dobu vydávala časopis **Mitteilungen zur Zigeunerkunde**.

V roce 1909 měl JGLS už 250 předplatitelů, 33 z nich byli pozůstalí po zakladatelích Společnosti. Patřil k nim například i významný malíř Augustus John nebo Sampsonova žákyně Dora Yates, která se později stala šéfredaktorkou časopisu a byla jí více než třicet let až do své smrti v roce 1972.

Příspěvatelé jednotlivých čísel „Nové série“ JGLS byli většinou Neromové, jedinou výjimku představoval německý Sinto Wittich.

Třetí série JGLS začala vycházet po první světové válce. V době nacistické perzekuce Romů zůstával časopis bohužel „akademicky neutrální“. Přinášel články o Romech ve Walesu nebo v New Yorku, o romských hudebnících v Maďarsku, ale o zločinech rasistů vůči Romům nepadlo ani jedno kritické slovo.

Čtvrtá série časopisu po několika letech skončila pro nedostatek financí.

O pátou sérii JGLS pečují od roku 1990 američtí romisté. Každé tři roky se členové (předplatitelé) JGLS setkávají na mezinárodních konferencích. Odborné příspěvky účastníků udávají nový trend v romistice: Časopis je nyní společensky angažovanější - v souladu s moderním pojetím vědy, která nemá být jen jakousi odtažitou doménou abstraktních poznatků, nýbrž má formou informací zainteresovaných na humanizaci člověka a společnosti vracet životu to, co od něj čerpá. Mezi členy a příspěvateli JGLS je i mnohem více romských odborníků. Patří mezi ně například Dr. Ian Hancock, profesor na universitě v Austinu (Texas), Dr. Christo Kjučukov, romský lingvista z Bulharska, Dr. Vania de Gila-Kochanowski z Francie a další.

Několikrát bylo navrženo, aby se název Společnosti i časopisu změnil, zejména aby byla nahrazena slova *Gypsy* (cikánský) a zastaralý výraz *Lore*. Zvítězil ovšem názor, že stodesetiletá tradice má svou historickou váhu, a tak název **Journal of the Gypsy Lore Society** zůstal. To však nikterak nebrání tomu, aby jeho obsah byl moderní a společensky angažovaný.

Jako historický dokument otiskujeme v českém překladu předmluvu k 1. číslu **Journal of the Gypsy Lore Society**:

„Vinici chválí dobré víno“ - a my věříme, že chválou našeho časopisu bude jeho kvalita. Přesto budiž řečeno pár slov o jeho záměru: Chceme sbírat nové materiály, uspořádat staré a zformulovat výsledky tak, abychom se krůček po krůčku přiblížili ke konečnému vyřešení cikánského problému. Tento problém už byl řešen mnoha způsoby, avšak natolik odlišnými, že zůstáváme stále na pochybách, byla-li kdy vyřčena správná odpověď. Podle staré Grellmannovy teorie došli Cikáni poprvé do Evropy roku 1417, jsouce párii vyhnanými z Indie Tamerlánem deset let předtím. Pak je tu teorie o Behramu Gurovi, podle níž byli okolo roku 430 po Kr. předkové dnešních Cikánů - Džátové - povoláni z Indie do Persie, odkud postupně putovali na západ. Existuje i teorie prehistorická, která tvrdí, že Cikáni žijí v Evropě více než dva tisíce let a Evropa, nebo alespoň její velká část, vděčí Cikánům za znalost metalurgie.

Toto jsou jen tři z mnoha dalších teorií. Kromě nich existuje řada dílčích otázek, jako například, kdy poprvé noha Cikána vstoupila do Anglie, na půdu severní a jižní Ameriky. A pak tu máme jazyk, způsob života a folklor Cikánů - o těchto tématech toho bylo již mnoho napsáno, ale ještě mnoho zbývá napsat, máme-li kdy vůbec přijít na to, je-li romština raný nebo pozdní potomek sanskrtu, převzali-li Cikáni metalurgickou terminologii z řečtiny nebo Řekové z romštiny, přebývali-li Cikáni vždy ve stanech či převzali-li své herecké a hudební umění a pohádky od gádžů, anebo naopak vypůjčili-li si je gádžové od „Egyptanů“.

Máme již přislíbeny příspěvky pojednávající o cikánských dialektech ze Sýrie a Brazílie, o Cikánech z Persie a střední Afriky, příspěvek s ciganologickou bibliografií, dále osm zatím nepublikovaných pohádek, které od londýnských Cikánů sebral zesnulý pan Campbell z Islay. Jediným naším problémem se zdá být nedostatek místa. Ale pokud se nám počet našich členů podaří zdvojnásobit nebo ztrojnásobit, pak rozsah našeho časopisu může být proporcionálně rozšířen a cikánská táborová setkání v různých centrech budou moci být napříště náležitě organizována. V každém případě věříme, že uchováme velké množství informací, které by jinak zanikly. Je tomu sedm let od smrti ruského lékaře Dr. Kounjavina, který zanechal své povolání, aby se mohl pětatřicet let toulat s Cikány jižní Evropou, Asií a Afrikou. O nesmírné ceně jeho sbírek se můžeme pouze dohadovat, protože dodnes se po nich neobjevila žádná stopa. Všechny stopy zmizely někde na Sibiři i s ním. Ne každý může být doktorem Kounjavinem, avšak není takového Romany Raye, který by nemohl předat něco svým spolubadatelům.

SUMMARY

Donald Kenrick: A brief history of the magazine The Journal of the Gypsy Lore Society

In 1872, the noted Gypsy scholar Charles Leland proposed the establishment of a society devoted to Gypsy studies in England. The Gypsy Lore Society (GLS) was finally founded in 1888. It published a professional periodical whose goals were to collect new material, organize the old, and formulate the end results so that, step by step, the final solution of the Gypsy problem might be found. Unfortunately, fifty years later,

this formulation alluded to Nazi Germany's plan for the physical liquidation of the Roma, while the enthusiastic editors of the scholarly Gypsy publication were hoping finally to solve the mystery of the origins of the Roma. This was discovered already in the 18th century, although scholars still do not know when the Roma left India and why.

For 110 years, the magazine interrupted publication four times, mostly for financial reasons.

The first editors of the magazine were David Macritchie and Francis Hindes Groome. The publication had 100 subscribers, among whom was prince Josef Habsburg of Hungary.

The first volumes of the magazine contained studies by noted linguists and folklore scholars who devoted their lives to researching some Romani dialect or collecting Romani folklore.

In 1892, the Journal of the Gypsy Lore Society (JGLS) ceased publication for the first time. Six founding members of the Society died and there were not enough equally enthusiastic replacements. Besides, sufficient funding was lacking. Fifteen years later, in 1907, Macritchie relaunched the journal as what was called the New Series. The magazine contained much of John Sampson's rare folklore collection based on his life among the Welsh Roma.

The third JGLS series began after World War I. Unfortunately the magazine remained academically neutral during the era of Nazi persecution.

The fourth series ended after a few years again because of insufficient funds.

American romists have been publishing the fifth series of JGLS. Every three years, the members (subscribers) hold international conferences.

It has often been suggested that the magazine change its title, that the word Gypsy and the old expression Lore be replaced, but the 110-year-old historic tradition remains. However, this does not prevent the contents from being modern and socially active.

The goals, though, remain the same: to collect new materials, to organize the old, and to find the final solution to the Gypsy problem.

V. Levy

*Taky si myslíš,
že život jde dál
a že po zlu
musí přijít dobro?*

*József Choli Daróczi
romský básník z Maďarska*

Foto: Régis Colin

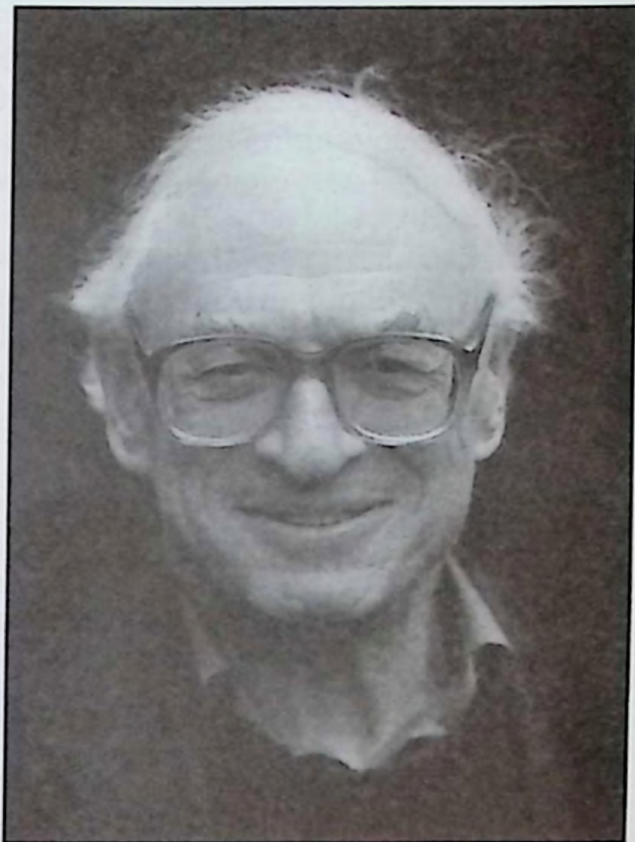
DONALD KENRICK SEDMDESÁTILETÝ

Mezi četná „kulatá“ výročí, z nichž alespoň některá chceme zmínit, patří nepochybně 70. narozeniny bratra Romů Dr. Donalda Kenricka. Donald Kenrick je významný současný romista - tedy akademik, který získává poznatky o Romech, o jejich historii, jazyce, kultuře, o jejich životě a svoje poznání předává dál. Domníváme se ovšem, že k vlastnostem dobrého romisty - ať romského či neromského - patří zaujetí nejen akademické, ale lidské: snaha rozšířit prostor pro to, aby se Romové mohli uplatnit ve světě se všemi svými pozitivy, se svou krásnou, ale stále tolik neznámou kulturou, se svým jazykem; snaha čelit všem negativním a nehumánním silám, které ohrožují nejen práva Romů, ale mnohdy i jejich životy. V tom smyslu je Donald Kenrick skutečně tím, čím ho angličtí Romové nazývají: phral (bratr). Dodnes, ač není úplně zdrav, pomáhá Romům například proplétat se džunglí byrokratických paragrafů, bere se za ně u soudů, zkrátka dělá to, co je povinností „bratra“.

Romštinu - a to několik dialektů - ovládl Donald Kenrick natolik, že do „mezinárodní“ romštiny přeložil Shakespearova Romea a Julii. Ukázku jsme přinesli i v Romano džaniben.

Požádali jsme Donalda Kenricka, aby nám o sobě napsal „pár slov“, a doufali, že napíše „pár stránek“, ze kterých se dozvíme něco i o jeho soukromém životě (například že je dědečkem čtyř vnoučat, kterým dělá chůvu, nebo že chodí tancovat do kroužku balkánských tanců). Donald však naši žádost o „pár slov“ vzal doslova, a tak jeho mini-autobiografie není ani půlstránková.

Jako dospělý jsem zaměřil svůj profesionální zájem na moderní výuku jazyků. Mým koníčkem byl folklor, lidová hudba a lidové tance. V roce 1965 jsem navštívil Mezinárodní esperantskou konferenci v Bulharsku a v jedné restauraci jsem slyšel zpívat zpěváky v jazyce, který mi nepřipadal jako slovanský. Zeptal jsem se svých bulharských přátel, v jakém jazyce to ti lidé zpívají. Řekli mi, že nejspíš turecky, ale že se půjdou pro jistotu zeptat. Představili mě pak hudebníkům, od nichž jsem se posléze dověděl, že zpívali romsky. Bylo to poprvé, kdy jsem slyšel živou romštinu.

Jakmile jsem se vrátil do Anglie, zašel jsem do *Gypsy Lore Society* a vyprávěl tajemnici o svém zážitku. Řekla, že zapíšu-li při své příští návštěvě Bulharska nějaké romské texty, rádi je uveřejní ve svém časopise *Journal of the Gypsy Lore Society*. Potom však první romské písničky, které jsem v Bulharsku zapsal, uveřejnil časopis *Les Études Tsiganes*.

Tajemnice *Gypsy Lore Society* mě později seznámila s anglickým diplomatem a významným učencem Bernardem Gilliatem Smithem, který mi poskytl tabulku s romským časováním. Díky jemu jsem se také setkal s Kirilem Kostovem, který mě laskavě půjčil nezveřejněný rukopis své doktorské práce věnovaný romskému dialektu ze Sofie.

Od čistě akademického zájmu o romštinu a snahy stát se tradičním *ciganologem* mě naštěstí odvedlo náhodné setkání s lidovým zpěvákem Johnem Brunem, který mě představil Grattonovi Puxonovi. Ten právě spolu s anglickými *Gypsies* (Cikány) organizoval první schůzi *Gypsy Council* (Cikánské rady) v Anglii. Byl jsem požádán, abych tlumočil pro cizí hosty, mezi nimiž byl například Vanco Rouda, prezident *Comité International Tzigane*, později *Komitia Lumiaki Romani*.

Od té doby pracuji s Romy a s anglickými *trevelery* jak teoreticky, tak prakticky.

Funkce Dr. Donalda Kenricka

- Je čestným členem romských organizací v Albanii a v Australii.
- Získal cenu *Hidalgo* ve Španělsku.
- Dvakrát získal druhou cenu v mezinárodní literární soutěži *Them Romano* pořádané každoročně v Itálii.
- Je poradcem pro překlady Bible do romštiny v Mezinárodní biblické společnosti.
- Je členem historické a lingvistické pracovní skupiny v *Centre de Recherches Tsiganes* při Univerzitě René Descartes v Paříži.
- Je členem mezinárodní pracovní skupiny, která byla na IV. mezinárodním kongresu Romů ve Varšavě (duben 1990) pověřena zpracováním romské encyklopedie. V redakci *Atlas Linguarum Europae* je zodpověden za partie o romštině.
- Je předsedou Polského romského výboru v Londýně a členem redakční rady časopisu polských Romů v Londýně *Rom dre Sveto*.
- Donedávna byl tajemníkem *Gypsy Council* a *National Gypsy Educational Council*.

Nejdůležitější publikace

- 1966 - Some notes on the Gypsies in Bulgaria, JGLS (3rd series) vol. XIV s. 77-83
- 1967 - The Romani dialect of a musician from Razgrad, Ling. Balk. Sofia 11.2
- 1969 - Morphology and Lexicon of the Romany of Kotel (Bulgaria), (disertační práce), University of London
- 1971 - (s Grattonem Puxonem) The Destiny of Europ's Gypsies, Sussex UP (první obsáhlé dílo, které upozorňuje na holocaust Romů, přeloženo do několika jazyků)
- 1979 - Romani English, in: IJ Soc. Lang. 19 (editor Ian Hancock)
- 1986 - Gypsies and Jews (Die Gemeinsame Geschichte von Sinti, Roma und Juden), Pogrom 123.9/86
- 1994 - Gypsies from India to the Mediterranean, Centre de Recherches Tsiganes, Paris
- 1995 - Gypsies under the Swastika, Centre de Recherches Tsiganes, Paris

1996 - Bibaxtale berša, Toulouse - Paris

1998 - (s Giullianem Taylorem) Historical Dictionary of the Gypsies, Md. USA

1999 - (s Colinem Clarkem) Moving on, University of Hertfordshire Press

SUMMARY

Donald Kenrick celebrates his 70th birthday

Dr. Donald Kenrick, who is celebrating his seventieth birthday, is called l"phral" (brother) by the English Roma. This Gypsy scholar is noted for his knowledge of the Roma, their history, language, culture, and life, and for his tirelessness in sharing this knowledge with others. On the practical level, Dr. Kenrick helps Roma through the jungle of bureaucratic paragraphs, defends them in court – in short, does everything required of a brother. He has such a command of Romani – and several Romani dialects – that he translated Shakespeare's *Romeo and Juliet* into l"internationall" Romani.

As an adult, Dr. Kenrick was professionally interested in modern methods of language teaching. His hobbies were folk music and dance. In 1965, while attending the International Esperanto conference in Bulgaria, he heard Romani singers in a restaurant. It was the first time he had heard Romani and was fascinated.

Upon his return to England, he contacted the Gypsy Lore Society. There the secretary suggested he collect Romani folk songs on his next trip to Bulgaria. And so began his career as a Gypsy scholar. The songs he collected were published in the French journal *Etudes tsiganes*. He met the English diplomat and scholar Bernard Gilliat Smith, who provided him with tables of verbs. Through him, Dr. Kenrick met Kiril Kostov, who lent him his unpublished doctoral thesis on the dialect of Sofia.

His career as a traditional Gypsy scholar was side-tracked by a chance meeting in a bookstore with the folksinger John Brune. Brune introduced him to Grattan Puxon, who, with some English Gypsies, was about to organize the first Gypsy Council in England. Dr. Kenrick was invited to interpret for foreign guests.

Since then, Dr. Kenrick has been engaged in academic, theoretical and practical activities with the Romani and Traveller community.

V. Levy

Andrej GIŇA

LEPERAV PRO SCR

Hin oleske tranda berš, so o Roma andre angomisuno Československo zathode peskero jekhetañiben *Svaz Cikánů-Romů*. Musaj te phenav, hoj imar na dživen but džene kolendar, so odi amari organizacija zathovnas. Mi jel lenge e phuv loki! Mange pharo, hoj pes pre ala manuša bisterel, hoj pes pal lende na vakerel, hoj o terne pal lende nič na džanen.

Akor Brnate dživenas bare manuša, godaver, so len has igen bari pativ na ča maškar o Roma, afe the maškar o gadže. Například e familija le Holomkoskeri: O JUDr. Tomáš Holomek ehas slugadžis, plukovníkos, has bičhado andro Federalno parlamentos. Leskero strično phral - o Mirkus - ehas inženiris u sikhavlas pro VUML (*Večerní universita Marxismu-leninismu*). Peš lende mek ehas o Zigmund Vagai, ungriko Rom - leskero čhavo hin prokuratoris Brnate, leskeri čhaj - e Marta Hudečkovu - kerelas učtovnička andro *Muzeum romské kultury*, akana hin andre *Právní poradna* vaš o Roma Brnate. Mek aver tajomnikos has sikhľardo - o Antonín Daniel, so thoda andre romaňi čhib "O keriben pal e Devleskere bičhade" (*Skutky apoštolské*), avľa avri andro berš 1936.

Oda, so jon kerde, ehas ajsi bari veka andre amaro romano džživipen, ča zijand, hoj dži adadžives lake na džanľam te arakhel than, savo lake perel. Oda nane amendar šukares. O gadže peskere manušen hazden upre, vakeren pal lende, na bisteren pre lende - u amen? Adadžives pes amenge zdel savoro loko. Kamas te zathovel organizacija? Ker, zathov, űiko tuke na phenla lav. Angomis pre kajso dareso našťi aňi gondolľdam. Le Romen űiko na udžanelas. Sar te na uľamas, choc te adaj sam buter sar pandž šel ezera. Vičinenas amen *občané cikánského původu*. Akorutno rajariben kerelas zoraľi asimilačno politika. Kamenas, kaj o Roma te našaven peskero romipen, romaňi čhib, romaňi phurikaňi pativ. Rozčhivkerkerenas le Romen maškar o gadže, kaj "te sikhľon le gadžendar" u te bisteren peskero. Čhinenas phrales phralestar, dades čhastar, čhaven dajendar dadendar. Mek ajso zakonos dine avri andro berš 1965 (*vyhláška 502/1965*), hoj pre jekh than na troman te bešel buter sar 5 % Roma, zoraha anenas le Romen andal o *cikánské osady (nežádoucí cikánská soustředění)* pro Čechi andro - sar jon phenenas *družebné okresy*, jekha familija thovnas te bešel adaj, avra odoj, kaj o Roma te n'aven jekhetane.

Kajča the maškar o komuňisti pen arakhle manuša, so kamenas demokracija. Kije zor avľa o Alexander Dubček. Tel leskero ľigeňipen kodi komuňisticko diktatura pomukľa. Amare romane šerale, chasňarde avri oda idejos u dine pro ÚV NF (*Ústřední výbor Národní fronty*) *stanovy SCR*. Sa geľľa lačhes u amari organizacija dikhľa o svetos. Pal e Narodno fronta chudňam the love.

Andrej Giňa na ustavující schůzi Svazu romských spisovatelů 20. 11. 1990

Třetí zprava - A. Giňa

Amaro programos ehas ajso sar the akana: te šegetinel le Romenge, kaj pen te hazden upre, kaj lengero dživipen t'avel barvaleder, feder. Choc oda ehas kulturno the socijalno jekhetañiben - bo politicko organizacija o raja na domuklehas - kerahas amari politika. Ehas amen amare manuša pro *národní výbory* (adađives thanutne the distriktna khera). Ola manuša pes odoj thovnas vaš o Roma, džanenas savorestar, so pes pro fori kerlas. Šaj phenav žužo čačipen, hoj igen but pes le Romenge šegetindā. Na kamav man te ašarel, afe phiravas le Luboših Horváthoha pal o uradi Tachovoste the pal o gava Domažlicende, mindig na chudňam vaš amare Roma, so lenge kampelas: khera, buťi, le čhaven andro školi. Na vakerav pal o Mikuláš Smoleň, keci jov amenge šegetindā, keci khera jov anglo Roma Plzňate avri kerdā!

But Roma pes dochudne andro školi, kerlas pes but akciji anglo čhave the anglo terne. Igen hazdřila amari kultura. Delas pes avri "Romano lil", odoj angutnovar andre amari historija pes diňa anglal romane gil'utňa th'o lekha (*články*). Andro berš 1972 organizindā o SCR (amenca kerlas the jekh lačo gadžikano muzikologos Jaroslav Jurášek) bari, bari bašavibnaskeri suťaža - avle odoj but romane bandi, jekhfeder bandenca pes palis kerdā gramodeska. Šaj phenas, hoj talam perdal jekh rat pes zathovnas romane subora andro dojekh foros - the moderna, th'o cimbalovki. Ehas amen romane šeralipena SCR pal o thema (*kraje*), distrikti (*okresy*) the thanutne.

Paš oda has amen th'o podňikos, vičinelas pes "Nevo drom". Odoj kerenas tho Roma th'o gadže. Rasizmus sar adađives? Sunende na džalas menge. O "nevodromeskere" podňiki ehas Plzňate, Ostravate, Olomuciste, Iradeciste, Prahate the Brnoste. O love, so pes rodenas butereha, pes denas amara organizacijake. Olestar o SCR oraganizinelas fotbalis, koncerti, festivali, sojegaver. Mek le štatostar chudelas love, te kampelas. O Roma kerenas buťa sar the adađives: Chanenas pro stavbi, prikerenas o dachi, kernas mura-rika buťa. Kajča akor buťi ehas angle sakoneste. Adađives nane. Buťa amen ehas ajci, kaj na džanahas, so sigeder te kerel.

O SCR na dživelas but. Trin the jepaš berš, mindik pes kije zor na dochudňa o Gustáv Husák. O Rusi pes adaj ubešte pro furt u ačhila - sar phe-

POZVÁNKA

ÚSTŘEDNÍ VÝBOR SVAZU ROMŮ V ČSR Vás srdečně zve na

VERNISÁŽ VÝSTAVY

»HARTÍKÁNI BŮŤI« - »ROMSKÉ KOVÁŘSTVÍ«

která bude zahájena 1. října 1970 v 10 hodin v barácním sále Muzea dělnického hnutí v Brně

náměstí Rudé armády 1a

Těšíme se na Vaši účast!

ÚV SCR V ČSR

PS III BRNO - SVMB 729

nenas - *období normalizace*. Savoro lacho, so pes kerlas, polokes o "normalizatori" našavnas. The amaro romano jekhetañiben. Pale demaďa avri asimilacija. Lengera politikaha na džalas jekhetane, kaj amen o Roma te thovas anglal amaro romipen, amari politika.

Kajča o raja-sudruhi na kame-nas, kaj vareko pal lende te phenel, hoj hine diktatura, vašoda mušinde te arakhel vareso pre amende, kaj amen te keren došalenge u kaj t,aven hodna te čhivel tele SCR. Kij'amende chudne ešeb te kontroli-nel amare podňiki, sar chulajinen, sar keren buti. Rodenas sa, so lenge pasindahas, hoj amen te zlikvidinen. Sar adaďives dikhav, sar amen, le funkcijonaren, vičinde andal calo re-publika Brnoste. Avľa odoj jekh baro funkcijonaris pal ÚV NF (*Ústřední vý-*

bor Národní fronty) - leskero nav imar na pametinav - u chudňa amenge te vakereľ: *Na posledním zasedání předsednictva ÚV NF bylo rozhodnuto zrušit vaši organizaci...*

Savore, so odoj samas, ačhiľam sar mule. Na paťahas amare kanenge, amare jakhenge: *Budťo se zrušíte sami, anebo to uděláme úřední cestou, což bude pro vás daleko horší, protože budou následovat sankce a trestní stíhání představitelů organizace. Důvodů, proč to můžeme udělat, je víc než dost.*

Phenav tumenge, hoj savore, so odoj samas, našťi phundraďam o muj. Sar te amen vareko te zamamuňidahas. Ešebno avľa kija peste amaro šeralo - o Mirkus Holomek. Phend'a: *Vaše rozhodnutí popírá vše, co proklamujete, a je namířeno proti všem Romům. Je to rozhodnutí velice krátkozraké a v budoucnu se vám vymstí. Jsem předseda organizace, a jestliže jsem organizaci vedl špatně, stíhejte mne, ale organizaci jako takovou nechte na pokoji! Jestliže vedení zklame, tak budťo odstoupí samo, nebo je odvoláno. My jsme připraveni odstoupit.*

Palis avľa kija peste o tajemňikos Hradecistar - o Štefan Absolon. Phend'a: *"Nevěřím tomu, že by předsednictvo ÚV KSČ přijalo takové rozhodnutí. Pro mne, coby komunistu, je takové rozhodnutí nepřijatelné. Jestliže je to pravda, pak vystupuji ze strany. O našem zrušení podle našich stanov, které jste schválili, může rozhodnout jen sjezd. Jestliže máte odvahu, zrušte nás z moci úřední, udělejte precedens.*

Savore džene, so odoj samas, chudňam te vičinel: *Fuj, hanba!*

Oda has but. O gadže ačhile nervozna: *Jestliže si přejete, není pro nás problém zrušit vaši organizace z moci úřední. Ale počítejte s tím, že s tím budou spojeny velké sankce a trestní stíhání.*

Akor o Štefan Absolon avľa kijo vakerdo (*řečník*) u diňa leste peskeri legitimacija KSČ. Adadives o terne na džanen aňi sunende, so oda akor has! Savo tromadipen! Šaj len čhidehas andal e buťi, šaj les the phandlehas andre sar politicko nepriateľis! O Štefan phendā: *Já jsem bojoval jako partyzán dva roky. Byl jsem raněn!* - u sikhaďa le rajenge ľavo phiko. *Za co jsem bojoval?*

Šaj phenav, hoj but džene rovahas choľatar the pharipnastar. O murša na ladžanas vaš peskere apsa. Pal o Štefan avle mek aver Roma u dine le go-
reste peskere legitimaciji. Oda has vareso, so jov na užarelas.

Paľis chudňa te vakerel amaro čhibalo, o Mirkus Holomkos: *Žádám vás, abyste nám dal hodinu na rozmyšlenou a nechal nás o samotě. Za hodinu vám sdělíme výsledek.*

Paľis amen amen dahas goďi, so te kerel. Choľaha, rovibnaha, dukhade jileha - aľe so šaj kerďam? Avľam kij'oda, hoj aver drom nane. Džanahas, hoj jon amenca šaj keren, so kamen. Na kamľam amare šeralen te del lenge andro vasta. Amaro Romano jekhetaňiben - *Svaz Cikánů-Romů* - o komunisticka gore čalade. Aľe budžandones, chochades kerde avka, hoj "amen korkore oda kamahas".

Akorestar pal o Roma bare berša na šundolas nič. Sar te na ulamas. O gore na kamenas, kaj o Roma te hazdľon upre. Polokes zlikvidinde amari čhib. Kana dikhav pre kala terne, sar vakeren gadžikanes, hin andre mande bari choľi. Soske sam ajse diline, hoj amari čhib, amaro barvaľipen čhivas het? Soske keras oda, so kamen o gadže?

Jako vzácný politický i kulturní dokument otiskujeme báseň Antonína Daniela, kterou přednesl jako zdravici na ustavujícím sjezdu Svazu Cikánů-Romů 30. srpna 1969. Vyšla pak v cyklostylované zprávě, kterou možno považovat za nulté číslo pozdějšího zpravodaje SCR Romano ľil. Báseň je jednou z prvních (ne-li vůbec první) tištěnou ukázkou romské literatury.

Učitel Antonín Daniel, jehož osobnosti budeme v některém z dalších čísel věnovat pozornost, jakou si zaslouží, patřil mezi první představitele romské inteligence. Do romštiny přeložil *Skutky apoštolské*, které vyšly v roce 1936. V SCR pracoval po celou dobu jeho trvání jako jeden z jeho tajemníků.

Báseň přetiskujeme v pravopise autora. První pravidla pro pravopis tzv. "slovenské romštiny" byla totiž vypracována lingvistickou komisí SCR, jejímž členem byl i Antonín Daniel, až v roce 1971.

Antonín DANIEL

PAL O BÁRO KHAM

**Mri dajóri phuri
he mro phuro dad,
phen amenge čhávorenge,
láčo, láčo lav.**

**Vaker pal o báro kham,
soske náne táto,
amen čháve bokhále sam,
o kham náne táto.**

**Balval phurdel - bršind márel,
so šaj Roma keras,
andro veša - he ko páni,
čháčipen me phenav.**

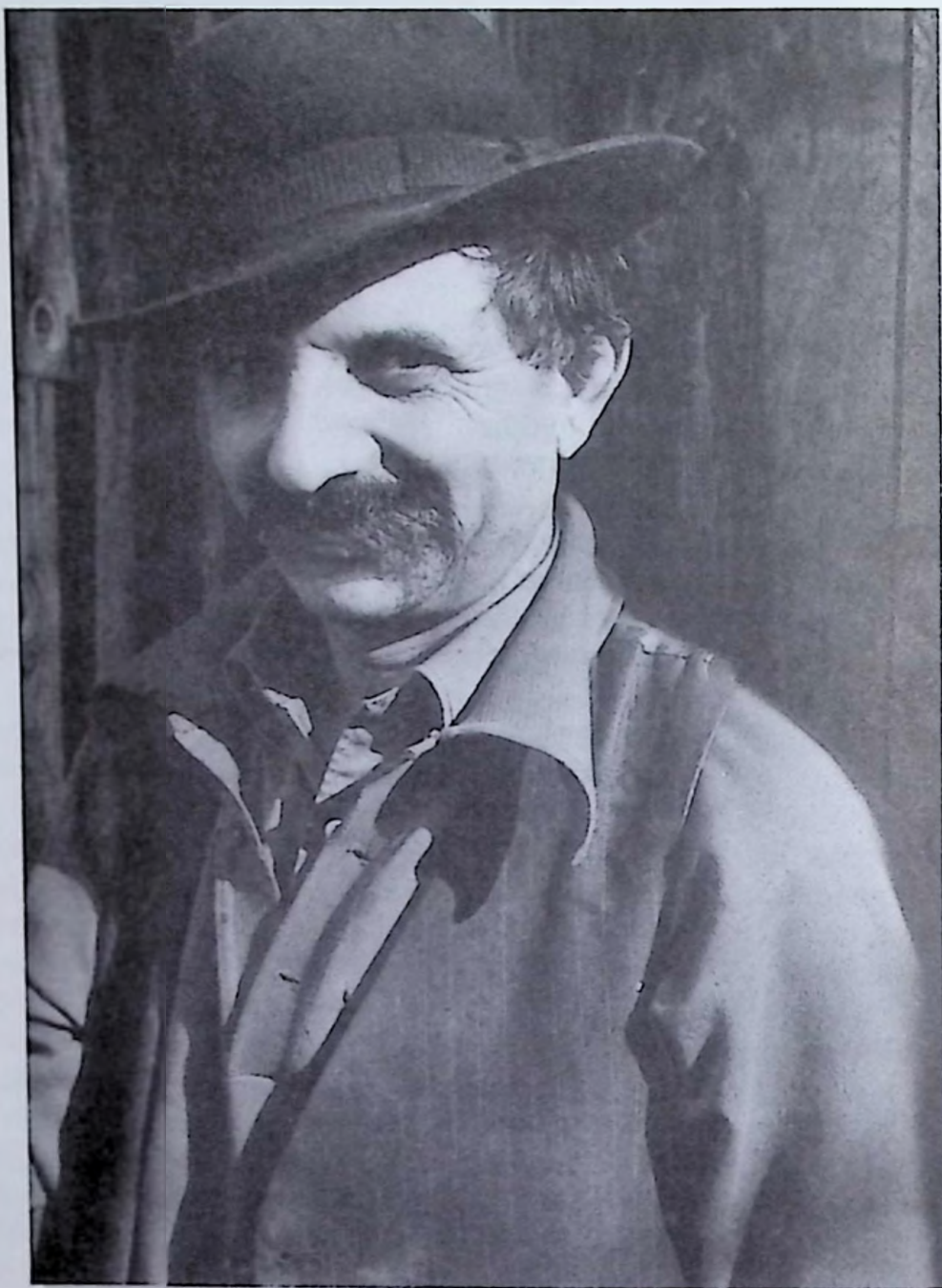
**Rovav - rovav, sako dives,
kaj bokhále san,
vaš o Roma náne táto
gadžikáno kham.**

**Marov - marov mri dajóri,
he mro phuro dad,
parikerav vaš tri gódi -
som tumáro rat.**

**Láči búti adadives
kerel sako Rom -
bachtaliphen he sastiphen,
andro névo drom.**

**Roma - Roma jekhetáne
zorále sam har o bar -
keras amen láči búti,
andro jílo náne dár.**

**Roma - Roma jekhetáne
prindžárdam, ko amen sam -
giľav sako šukár gili,
pal o báro kham.**

*Povím vám svůj sen:
Chtěl bych zemřít ve chvíli,
kdy budu nejvíce milovat.
Jen tak se má duše bude pomalu,
pomaloučku blížit k svěžímu zřídlu,
z něhož vyvěrá podstata mého národa.*

*Torino Zigler
malíř ze skupiny manušů*

Foto: Régis Colin

JUDr. EMIL ŠČUKA

LEPEREL, SAR AČHILAS E ROI. VZPOMÍNÁ NA ZALOŽENÍ ROI.

Jedno z výročí, které je pro Romy nesmírně významné, je deset let od vzniku ROI - Romské občanské iniciativy. JUDr. Emil Ščuka a Láďa Rusenko ji založili hned poté, co začala „sametová revoluce“. Romové byli totiž jedni z prvních, kteří začali spolupracovat s Občanským fórem, tedy s těmi, kteří chtěli svrhnout komunistickou totalitu a ustavit opravdovou a spravedlivou demokracii. Nechceme zde nyní hodnotit, je-li tato demokracie skutečně spravedlivá. Fakt je, že deset let je příliš málo na to, aby se lidé naučili jinému způsobu života a myšlení. Chceme si pouze připomenout, jak Emil Ščuka a Láďa Rusenko založili ROIku. Emila se na to ptala Milena Hübschmannová.

Sar avľan le Ladaha pre koda, kaj kerena romaňi organizacija?

Amen amen prindžardam imar andro ochtovardesthetrito berš. Phirahas jekhetane pal o festivali amare suborenca. Me mek bešavas Sokolovoste, amare teatroha „Romen“ phiravas ke Praha u o Ladahas the leskeri phen e Margita Reiznerovo phirenas peskere suboriha „Perumoha“, ko Sokolovos. Phirahas the pre Slovensko, pre Východná samas, kavka amen amen džanahas, samas kamarata.

No palis jekh berš angl'oda, sar thoďam e ROIka, me avľom te bešel ke Praha. Kadaj amen amen dikahas

Jak jste vůbec přišli s Láďou na to, že založíte romskou organizaci?

Znali jsme se už od třiaosmdesátého roku. Jezdili jsme se soubory po festivalech. Tehdy jsem ještě bydlel v Sokolově a jezdil jsem s naším divadlem „Romen“ do Prahy, Láďa a jeho sestra Margita Reiznerová jezdili se svým souborem „Perumos“ do Sokolova. Jezdili jsme i na Slovensko, byli jsme ve Východné, a tak jsme se znali a přátelili.

Pak asi rok před tím, než jsme založili ROIku, jsem se přestěhoval do Prahy. Tady už jsme se vídali častěji.

imar buter. Phirahas tiž „pre romaňi čhib“ andre Čhibengeri škola. Aňi na kampelas amenge te sikhfol ramaňi čhib, afe avahas, kaj amen te zdžas a te šaj jekhetane vakeras. Vakerahas, so avla, so bi kampelas te kerel, savi organizacija, či o komunisti mek avna, či n'avna. But vakerahas, aňi pes na del te phenel, hoj pal e politika. Oda na has politika, ale ajsi vizija, so te kerel, kaj le Romenge te avel feder.

No u paľis, sar sas e revolucija, amen o Roma phendám, hoj keraha romaňi organizacija.

Me leperav, hoj e revolucija ačhifa paraščovine u tumen thoďan e ROlka imar pondzelkone, avka?

Hi. Pisindám ľil romanes the čechika, ajsi rezolucija, so kamas. Andro punkti ľfam avri e situacija le Romengeri andre Československo. Pisindám, so pes kadaj kajci berša na kerlas a so bi kamahas, kaj pes te kerel. Paľis vičinahas savore Romen, diňam avri ajsi výzva, kaj pes o Roma te priden kij'amende. Paľis amen registrindám sar politicko strana.

So me džanav, imar sombatone vaj kurke tumen chudňan te phirel andro OF - so mek akor has čoral, bo e zor has mek le komunistende andro vast.

Has ajso lačho gadžo, o Josef Vohryzek, amen les imar čirlastar přindžarahas, ta jov amen anda andro OF. Jon pes zdžanas tele andre *Laterna magika*, pro Jungmanovo. O Vohryzek sas varekana mujalo andre *Charta 77*. Jov amen avka ispidelas anglal. Ta odoj, andro OF, amen ligendám amari rezolucija. Paľis, ko amenge mindar tiž diňas o vast, has o Martin Palouš. Jon has rada, ola gadže andro OF, hoj avle o Ro-

Chodili jsme taky do Jazykové školy „na romštinu“. Nechodili jsme tam proto, abychom se učili romsky, ale abychom si mohli spolu popovídat. Mluvili jsme o tom, co bude, co by bylo třeba dělat, jakou organizaci založit, i o tom, jestli se komunisti ještě udrží, nebo neudrží. Hodně jsme mluvili, ani se nedá říct, že o politice, ale prostě o naší vizi, co dělat, aby bylo Romům líp.

No a pak, když došlo k revoluci, my Romové jsme si řekli, že založíme romskou organizaci.

Pamatuju se, že revoluce začala v pátek a vy jste ROlku založili už v pondělí, je to tak?

Ano. Sepsali jsme romsky a česky takovou listinu, rezoluci, co chceme. V bodech jsme rozebrali situaci Romů v Československu. Napsali jsme, co se po celé roky nedělalo a co bychom chtěli, aby se dělalo. Pak jsme se obrátili ke všem Romům, vydali jsme takovou výzvu, aby se k nám přidali. A pak jsme se registrovali jako politická strana.

Pokud vím, začali jste už v sobotu nebo v neděli chodit do Občanského fóra - tehdy se scházeli ještě tajně, protože komunisti byli stále u moci.

Tehdy tam byl takový správný „gádžo“, Jozef Vohryzek, kterého jsme znali již zdřívějška, a ten nás přivedl do OF. Scházeli se v Laterně magie na Jungmannově náměstí. Vohryzek byl jeden čas mluvčím Charty 77. Ten nás povzbuzoval. Do OF jsme přinesli tu naši rezoluci. Kdo nás také okamžitě podpořil, byl Martin Palouš. Češi v OF byli rádi, že Romové přišli! Smáli se, říkali: „Podívejte se, Romové jsou s ná-

ma. Asanas, phende: „*Podívejte se, Romové jsou s námi!*“ Ola šerutne has barikane andr'amende. Amen tosarastar dži ratī andro OF samas. Užarelas pes, či pes pridena th'o buťakere, bo dž'adig pes pridine ča o študenti the o herci, aľe o buťakere mek na. No a so mek leperav, so samas andre *Laterna magika*, džalas tele pal o garadiči o Müller. Jov has sar majstros andro ČKD. Paľis ačhila ministroske pro socijalna buťa. A vareko phendā: „Dikhen, kada hin buťakero andal o ČKD. Jov amenge anela pro Václavákos calo ČKD!“ Savore kola šerutne chudne te aplauzinel.

Leperes, sar paľis tu vakerehas pre Letensko pláň? Oda has aver paraščovin. Vakerehas ko jepaš milljunos džene, či keci has odoj.

Leperav. Kodoj has baro mitingos, savore kola šerutne odoj avri vistupinenas. Avle the o manuša andal e emigracija. Has odoj ajci džene, bo oda džives has Prahate cirkevno

mil!“ Hlavní představitelé OF na nás byli hrdí. Byli jsme v OF od rána do noci. Čekalo se, jestli se přidají i dělníci, protože zatím se přidali jen studenti a herci, ale dělníci ještě ne. No a pak si vzpomínám, jak najednou šel dolů po schodech v Laterně magice Müller. Byl to mistr z ČKD. Pak se stal ministrem práce a sociálních věcí. Někdo povídá: „Hele, tohle je dělník z ČKD. Ten nám přivede na Václavák celé ČKD!“ A všichni ti hlavní představitelé OF začali tleskat.

Pamatuješ, jak jsi pak mluvil na Letenské pláni? To bylo příští pátek. Mluvil jsi před půl milionem lidí, nebo kolik jich tam bylo.

Pamatuju. Byl tam obrovský míting, kde vystupovali všichni hlavní představitelé. Přijeli i lidé z emigrace. Takové spousty lidí tam byly i proto, že se toho dne konal v Praze církevní svá-

svatkos sv. Anežka. Koladžene palis avle tiž pre Letná. But Roma odoj has: Žižkovostar, Karlinatar, savorende has zastavi. Imar has pro zastavi pisimen *Romská občanská iniciativa*.

Šun, kana vakerehas anglo ajci džene, na ladžahas? Džanehas, so te phenel?

Na ladžavas man, ale daravas trematar. Trema čeporo has, daravas dži oda momentos, džikim na gejlom te vakerel. Nekgoreder sas te užarel. Kada has phujes. Ale sar imar vakeras, ta imar has lačhes.

Akana hin deš berš oleske. So bi jekhe laveha phenehas: Ačhilas pes koda, so tumen akor kamenas?

Akor, sar thođam e ROlka, ta paťahas, hoj tel o deš berš avla imar savoro pro than, hoj Romen thovaha upre. Na mišlínahas ča pal e ekonomicko situacija, ale pal e kultura, pal e edukacija, pal savoro. Sa ela lačhes! Adadžives džanav, kaj deš berš andre historija hin igen čepororo. Deš berš nane but, kaj pes vareso te visarel kije lačheste.

Me avka paťav, so pes nekfeder lačho ačhila tel kala deš berš hin, hoj e ROlka le Romen andre savore fora, andre savore gava, andre celo republika ušťađa upre. Kada nekbareder, kada nekfeder. O Roma aňi na džanen, ko len ušťađa andal o soviben. Na musaj te džanen. Oda jekh. Baro hin kada, kaj adadžives but Roma pes na starinen ča pal peskere familiji, ale keren vareso vaš savore Roma andre peskero foros, andre peskero gav. Vaš o čhavore keren, festivali keren, zabavi, phiren pro uradi, maren pes le gadženca vaš o khera, vaš o feder bešiben. Amen le Romenge

tek sv. Anežky. A ti pak také přišli na Letnou. I Romů přišlo hodně: ze Žižkova, z Karlína, a všichni nesli prapory. Na těch praporech už bylo napsáno „Romská občanská iniciativa“.

Když jsi mluvil před tolika lidmi, neostýchal ses? Věděl jsi, co chceš říct?

Neostýchal, ale bál jsem se, měl jsem trému. Bál jsem se do chvíle, než jsem vystoupil na pódium a spustil. Nejhorší bylo to čekání, až na mě přijde řada. To bylo zlé. Ale jakmile jsem začal mluvit, bylo dobře.

Uplynulo deset let. Mohl bys stručně říct, jestli se stalo to, co jste si přáli?

Když jsme zakládali ROlku, věřili jsme, že za deset let bude všechno v pořádku, že Romy pozdvihneme a povzbudíme. Neměli jsme na mysli jen ekonomickou situaci, ale i kulturu, vzdělání, všechno. Všechno se podaří! Dnes vím, že deset let je v historii velice málo. Deset let je krátká doba na to, aby se něco změnilo k lepšímu.

To nejlepší, co se podle mého názoru za těch deset let podařilo, je to, že ROlka probudila Romy ve všech městech, ve všech vesnicích, po celé republice. To je to nejdůležitější, to nejlepší. Romové ani nevědí, kdo je vyburcoval ze spánku. A nemusí to vědět. Na tom nezáleží. Velký význam má to, že se dnes spousta Romů nestará už jenom o své rodiny, ale snaží se dělat něco pro všechny Romy ve svém městě nebo ve své vesnici. Snaží se dělat něco pro děti, pořádají festivaly, zábavy, chodí po úřadech, berou se za to, aby Romové dostali byty, aby líp bydleli. Ukázali jsme Romům, že je třeba zakládat občanská sdružení. Nemusí to

sikhad'am, hoj kampil te kerel oraganizaciji. Na musaj t'avel ROlka, ale kaj te avel romaňi organizacija. Na kampil te daral le gadžendar, kampil te džanel, sar lenca te vakerel, sar pes te marel vaš o Roma.

Andre ROlka na sas savoro lačho, ale oda normalno: Našti avel savoro lačho, oda evolucija. Has the e opozicija - a na has kole Romen-dar, kas na prindžaravas, e opozicija has kole Romendar, so manca kere-nas buti. Ale me kada lav sar *normální jev*. Sako Rom kamel te sikhavel peskero, te thovel peskero anglal, te avel peršo. Ta ola Roma palis phende: „Užar, me tuke sikhavav! Me mange tiž šaj kerav organizacija - u mek feder sar tut hin!“ No lačhes, kerde, sikhade varesavi buti. Pal lende tiž džanas varesave džene. Tiž varekas uštade andal o soviben. A oda hin lačhes! Kada hin šerutno! O džene našti aven savore jekha godate! Aňi o Čechi na, ňiko! Aňi o Roma našti džan jekha godaha. Ale so kampil: te džal kije jekh meta, kij'oda, kaj o Roma te dživen feder, kaj pes te hazden opre. Kij'odi meta pes šaj džal butere dromenca. Ňiko našti phenel, hoj leskero drom hin nekfeder. Ale te respektinaha the o aver droma a te džanaha paťivali komunikacija maškar amende, šaj resas odi amari meta.

být zrovna ROlka, ale měly by existovat romské organizace. Ukázali jsme, že se nemusíme bát gádžů, jen je třeba vědět, jak se s nimi domluvit, jak bojovat za práva Romů.

V ROlce nebylo vždy všechno bez chyby, ale to je přece normální: nemůže být všechno bezvadné, chyby patří k vývoji. Měli jsme i opozici - a nebyli proti nám Romové, které jsem neznal, nýbrž ti, co se mnou pracovali. Ale i to беру jako normální jev. Každý Rom se chce ukázat, prosadit, každý chce být první. Takoví Romové pak říkali: „Počkej, já ti ukážu! Já si taky založím organizaci - a ještě lepší než máš ty!“ A udělali dobře, vykonali taky kus práce. Za nimi šla taky řada lidí. Taky burcovali Romy za spánku. A tohle právě je dobře. To je to hlavní. Všichni lidé přece nemohou mít stejné názory. Ani Češi nemají stejné názory, nikdo! A tak ani Romové nemohou všichni smýšlet stejně. Co však je důležité: aby směřovali k jednomu hlavnímu cíli, k tomu, aby Romové žili lépe, aby se dostali na vyšší úroveň. A k tomu cíli lze dojít mnoha cestami. Nikdo nemůže říct, že ta jeho cesta je ta nejlepší. Když budeme respektovat i cesty těch ostatních a když se naučíme spolu čestně komunikovat, tohoto našeho cíle dosáhneme.

pokračování v příštím čísle

Zde přinášíme text rezoluce, již se v oněch dramatických listopadových dnech obrátili zakladatelé ROI k ostatním Romům a vyzvali je, aby se přidali na stranu Občanského fóra:

PHEÑALE, PHRALALE, ROMAILE!

Ušten upre! Uštavas jekh avres! Avľa amaro dïves, pre savo užarenas amare daja dada but berš. Oda dïves imar adaj hin. Peršivar o Roma, so dživen andre kadi phuv, šaj chuden peskeri bacht andre peskere vasta. Akana hin pre amende, sar pes dovakeraha, sar džanaha te ľikerel jekhetane, so keraha angle amare čhave.

Amenge kampil te ľikerel ajsedženenca, so kamen te šunel amaro lav, amaro čačipen. Oda hin OBČANSKÉ FÓRUM. O Občanské fórum udžanda amari romaňi sera.

Romská občanská iniciativa

Občanské fórum the Romaňi občansko iniciativa zaačhen savore Roman andre amari phuv. Vazdas upre amaro romipen perdal o feder dživipen! Ma bisteras amare dadengero čačipen: PAŤIV DES, PAŤIV ARAKHES.

SESTRY, BRATIA, ROMOVIA!

Prebudťe sa! Prebúdzajme jeden druhého! Prišiel deň, na ktorý naši predkovia čakali dlhé roky. Ten deň je tu. Romovia, ktorí žijú v tejto krajine, môžu po prvý raz vziať svoj osud do vlastných rúk. A teraz je na nás, ako sa dohodneme, ako budeme držať spolu a čo urobíme pre svoje deti.

Spojme sa s ľuďmi, ktorí sú ochotní počuť naše slovo a našu pravdu. Je to OBČIANSKÉ FÓRUM. Občianské fórum uznalo našu stranu.

Romská občianska iniciatíva

Občianské fórum a Romská občianska iniciatíva stoja za všetkými Romami v tejto krajine. Pozdvihnime svoje romstvo pre lepší život. Nezabúdajme na pravdu našich otcov: DAJ ÚCTU, DOSTANE SA TI ÚCTY.

Romská občianska iniciatíva

Zástupcovia Romskej občianskej iniciatívy Jan Rusenko a Emil Ščuka:
Spojenie: Jan Rusenko, Husinecká 27, Praha 3 - Žižkov, 130 00

Ján SAJKO

POKUS O ZHRNUTIE SKÚSENOSTÍ UČITEĽA VÝTVARNEJ VÝCHOVY V RÓMSKEJ ŠKOLE

Základnú školu v Jarovniciach (okr. Prešov, Slovensko) navštevujú len rómski žiaci, ktorí žijú prevažne vo veľmi biednych sociálnych pomeroch v rómskej osade. Táto je na okraji Jarovnic, oddelená od majoritného slovenského obyvateľstva. Je to vlastne novodobé ghetto. Deti prichádzajú do školy zväčša absolútne nepripravené na vstup do prvého ročníka. Absentujú predovšetkým základné hygienické a kultúrne návyky. Zo strany pedagógov je nevyhnutná zvýšená starostlivosť a individuálny prístup. Každý učiteľ, pokiaľ má byť úspešný vo svojom predmete, musí vychádzať z daného reálneho stavu. Učebné osnovy si musí upraviť, priblížiť sa úrovni detí a nároky na ne postupne zvyšovať pomalým tempom. Štandardné metódy a formy práce, ktoré sú stavané na model triedy žiakov z majority, sa mínajú účinkom. Dieťa zo sociálne slabého prostredia nestíha aktivity v uvedených časových reláciách (v dô-

Kresba z publikácie "Die Farben der Roma-Kinder"

Martin Kaleja - Januv pri práci na obraze
Rómska svadba
Foto: J. Sajko 1999

sledku nerozvinutosti jemnej motoriky ruky, neschopnosti tak rýchlo vnímať množstvo informácií v jazyku iného kultúrneho prostredia atď.). Ak sú uplatňované štandardné formy a metódy práce, u žiaka vzniká pocit neschopnosti, úplná strata sebadôvery a prejaví sa to aj v negatívnom vzťahu k predmetu, respektíve k škole.

Ciele predmetu „výtvarná výchova“

- Esteticky kultivovať osobnosť žiaka pochádzajúceho zo sociálne málo podnetného prostredia.
- Zámerne vplývať na jeho cítenie, myslenie a konanie s cieľom zmeniť jeho hodnotový rebríček.
- Rešpektovať špecifiká žiakov - ich rozdielny psychický, intelektuálny a fyziologický vývoj.
- Nadväzovať na kreatívne dispozície rómskych žiakov, viesť ich k spontánosti a uvedomeniu si vlastnej identity (romipen).

Jozef Červeňák - IX. A - motív Rómska svadba
Foto: J. Sajko 1999

*Z vystúpenia na vernisáži (Sabinov)
Foto: J. Sajko 1999*

Základné pravidlá

1. Odbúrať časový limit (t.j. netrvať na tom, že práca má byť začatá a ukončená v uvedenej vyučovacej jednotke: 1 - 2 hodiny).
2. Prioritou musí byť aktivita dieťaťa a jeho radosť z práce a výsledku.
3. Každé dieťa pracuje svojim vlastným tempom.
4. V triede sa nepracuje jednou technikou, ale vytvárajú sa skupiny, v ktorých deti pracujú na základe vlastného výberu (žiaci môžu mať rozpracované i dve alebo tri práce).
5. Využiť všetky možnosti na skultúrenie interiéru školy, a to formou spoločnej práce žiakov. Je veľmi dôležité, aby žiak videl výsledok svojej činnosti a jej zmyslupnosť.
6. Veľký dôraz klásť na vytvorenie dobrej pracovnej atmosféry na hodinách: dôležité je s deťmi dostatočne komunikovať, dať im primeranou formou maximum informácií.
7. Častejšie používať pochvalu a povzbudenie.

Práca v jednotlivých ročníkoch

Základom je postup od konkrétneho k abstrakcii, t.j. od toho, čo dieťa dôverne pozná k neznámemu. V 5. ročníku začínať zobrazovaním postavy (portrét, figúra, figurálna kompozícia).

Deti sa sami pozorujú, premeriavajú jednotlivé časti tela a v spolupráci s učiteľom vyvodzujú závery. Na tieto počiatkové aktivity je dobré využívať vo veľkom tabuľu, usporiadať súťaž medzi jednotlivými skupinami žiakov, skrátka klásť dôraz na komunikáciu a hru. Postupne je možné prechádzať na kresbu na papieri, prácu s tušom a pastelom. Neskôr je možný aj prechod na maliarske techniky (akvarel, kombinácie techník s akvarelom, tempera) a koláže.

Tematické práce

- Prostredníctvom námetov, ako „moja rodina“, „vlastný zážitok“ môžeme rozvíjať citový vzťah detí k ľuďom, k tvorivej činnosti človeka a k vlastnej práci.
- Pri motivácii tematických prác na základe problémov, ktoré žiaci nevedia samostatne riešiť, je potrebné vysvetliť základné kompozičné pravidlá budovania priestoru: popredie, pozadie, jednotlivé plány, základy perspektívy...
- Pri práci na jednotlivých témach je možné dať deťom informácie aj z iných oblastí: dejiny Rómov, jednotlivé osobnosti histórie, ako významní hudobníci, remeselníci atď.
- Počas práce deti upozorniť na úlohu farby: rozdelenie farieb, vyjadrenie pocitu prostredníctvom farby, miešanie farieb. Nesnažíme sa zmeniť farebné cítenie detí na náš obraz, naopak podporujeme ich cítenie a videnie. Dbáme len na čistotu farby a kultivovanosť prevádzanej techniky.
- Zvláštne miesto v okruhu tematickej práce patrí ilustrácii rómskej piesne a rozprávky. Rozprávku čítame spolu s deťmi, alebo si vypočujeme rómsku pieseň. Deti urobia preklad do slovenčiny a diskutujeme o tom, čo sa dá zobraziť (dejová fáza, výtvarné prerozprávanie...)

Poznámka:

Učiteľ by mal reagovať na aktuálnu situáciu a využívať pozvánky na súťaže, výstavy atď. Primárnym zdrojom tematickej práce by mal byť život detí: to čo sa udeje v osade, v rodine... Ak má dieťa silný zážitok, napr. zo svadby, pohrebu, návštevy a pod., nemal by byť problém plánované okruhy zmeniť a využiť silu žiakovho zážitku. Časový plán práce by nemal pedagóg zväzovať, ale naopak uvoľniť mu ruky na bezprostredné reagovanie.

Zobrazenie prírodných a umelých foriem

Prostredníctvom tejto oblasti rozvíjame zmyslové vnímanie predovšetkým tvaru, farby a priestoru. Preto je treba upozorniť na štruktúru jednotlivých foriem (prírodniny, umelé veci - štruktúry, textúry, živá a neživá príroda).

Tieto problémy je vhodné riešiť v rámci tematických prác. Deti samé prídu za pedagógom, že si nevedia poradiť. Učiteľ by mal počkať na tento spontánny záujem detí a potom frontálne vysvetliť postup. Takto nenásilne, formou riešenia konkrétneho problému na kompozícii, sa žiaci dostanú k štúdiám (prírodniny, zvieratá), k dekoratívnejmu riešeniu plochy (odev figúr, vzor, dekór atď.)

V rámci tematickej práce v interiéri sa žiaci zoznámia aj so zobrazovaním umelých foriem (zátišie) a s riešením problematiky zobrazenia oblých a hranatých predmetov (napr. na téme „u nás doma“, „v kuchyni“)...

Poznámka:

Pokiaľ rómski žiaci majú celú vyučovaciu jednotku venovať štúdii, dekóru, štruktúre atď., vzniká problém, že nevidia zmysel svojej práce a nie sú ochotní trpezlivo sa venovať akejsi abstraktnej štúdii a pozorovaniu zobrazovaného. Ak je to však problém riešenia určitej kompozície, potom sami prídu za učiteľom a žiadajú vysvetlenie postupu. Veľmi ochotne potom riešia aj vzorky konkrétneho oblečenia, prírodnín atď.

Výtvarné práce v materiáli

(Experiment vo výtvarnej výchove)

Obsahom tohto celku je rozvíjať tvorivosť a výtvarné myslenie a upriamiť pozornosť na zákonitosti výstavby kompozície. Pri práci možno využívať druhotný (odpadový) materiál, ktorý pri spracovávaní núti deti riešiť problémy štylizácie a vedie až k abstrakcii tvaru.

Die Farben der Roma-Kinder

Zeichnungen aus Jarovnice/Slowakei

Kresba z publikácie "Die Farben der Roma-Kinder"

Poznámka:

Využitie tohto celku na hodinách s rómskymi deťmi je predovšetkým v starších ročníkoch, počnúc druhým polrokom 5. triedy. Práce v materiáli sa využívajú na zobrazovanie motívov tematickej práce ako alternatíva maliarskych a kresbových techník. V 5. ročníku začíname hrou s papierom - tvorba origami. V praxi sa veľmi dobre osvedčili aj techniky koláže (vytrhávanej alebo vystrihovanej), kombinácie techniky s kolážou, rôzne mozaiky, obrazy z vajíčkových škrupín a pod. Možno je tiež vytváranie obrazov odtlačaním stopy ruky, prstov, maľba prstami. V rámci vytvárania kompozície na ploche použijeme vrstvenie rôzneho druhu papiera, vyrábanie objektov z krabičiek a pod. Vhodné je tieto techniky zaradiť na hodiny výtvarnej výchovy pred školským karnevalom (výroba masiek).

Použitie jednotlivých techník je určené možnosťou zabezpečenia si druhotného materiálu a lepidiel. Ak je na škole grafický lis, je možnosť využitia aj grafických techník (tlače z koláže, linoryty...) Ak je dostupný modelársky materiál (modurit, plastelína, hlina), bolo by vhodné do tohto celku zaradiť aj modelovanie.

Besedy o výtvarnom umení

(Výtvarná kultúra)

Cieľom tohto celku je poskytnúť žiakom základné informácie o druhoch výtvarného umenia, naučiť ich chápať umelecké dielo, pokúsiť sa o ňom hovoriť a vyjadriť svoje pocity. Vhodné sú návštevy výstav v galériach, lebo je dôležité dať dieťaťu možnosť prežiť zážitok z umeleckého diela v kultúrnom prostredí.

Poznámka:

Témy tejto oblasti je treba podať primerane úrovni detí v rámci motivácie k tematickým prácam (napr. pri ilustrácii rómskej piesne alebo rozprávky je príležitosť oboznámiť deti s pojmom ilustrácie, ukázať im práce profesionálnych ilustrátorov a pod.).

Veľký význam má vziať žiakov na prezentáciu vlastných prác v galérii, lebo to má veľký vplyv na sebahodnotenie autorov, formovanie pocitu sebadôvery, viery vo vlastné schopnosti atď.

Dôležitý je aj pozitívny význam vzorov.

Príklad:

Štyria žiaci školy sa zúčastnili vernisáže vlastných prác vo Viedni a stretli sa tam s Rómami, ktorí žijú ináč ako u nich v osade. Videli, že vďaka svojej práci sa vozia v luxusných autách a majú určitý životný štandard. Po návrate domov sa traja z nich prihlásili na ďalšie štúdium na stredné školy.

Úloha pre učiteľov

- Snažiť sa prezentovať pozitívnu prácu rómskych žiakov. Pokiaľ sú možnosti, vytiahnuť deti z osady do iného prostredia. Má to veľký vplyv nielen na konkrétne dieťa, ale aj na celé okolie, blízku rodinu a širšie príbuzenstvo. Keď dieťa podá informáciu, že sa dá žiť aj inak, formujú sa aj názory dospelých, ktorí sú mimo dosahu školy.
- Vytvoriť všetky podmienky na to, aby sa vzorom pre dieťa nestal príslušník vlastnej rodiny, ktorý pije, hrá karty alebo fetuje.

- Najaktívnejších žiakov výrazne odmeniť, napr. účasťou na výstavách v zahraničí, aby si deti uvedomili, že ten, kto pracuje a dosahuje určité výsledky, sa má oveľa lepšie.

Poznámka:

V praxi je zreteľný protiklad medzi tým, čo robí škola a celá spoločnosť. **Zatiaľ čo v škole sa snažíme deti aktivizovať, celá spoločnosť ich po ukončení základnej školy demotivuje a platí za pasivitu.** Tak dochádza k stavu, že aj keď sa žiak dostane na určitú úroveň a má záujem o ďalšie štúdium, nemá šancu daný stav zmeniť. Rodič mu jednoducho nepodpíše prihlášku na ďalšie štúdium. Musíme dosiahnuť stav, aby sa nám talentovaní žiaci nemenili pred očami na alkoholikov, ľudí závislých od drogy a postupom času na druhej strane negramotných. Primárne sa však musia urobiť zmeny v sociálnej politike štátu. Rómsky žiak je síce talentovaný a schopný uplatniť sa v rôznych umeleckých aktivitách, ale jeho vzťah k vzdelaniu a práci sa musí zmeniť. A to sa stane vtedy, ak v rodinnom prostredí uvidí, že jeho rodičia si na život zarábajú prácou. Je nutná zmena legislatívy v sociálnej oblasti - z podporovania pasivity na aktívne vytváranie nových pracovných príležitostí.

Záver

Ak má mať zmysel akýkoľvek program, ktorý sa robí so žiakmi zo sociálne znevýhodneného prostredia, musia sa splniť tieto podmienky:

1. **Dať primeranú pracovnú príležitosť.**
2. **Výrazne diferencovať finančné príjmy človeka, ktorý pracuje, a toho, ktorý nepracuje.**

Nočný jazdec

A ešte P.S. všetkým kolegom - a nielen im!

Vyše povedané sa zďaleka netýka len Rómov, ale platí to všeobecne pre všetkých obyvateľov štátu. Neriešime „problém Rómov“, rieši sa problém budúcnosti, a to nielen tejto krajiny. Je smutné, že nedokážeme podchytiť ľudský potenciál, ktorý je v osadách. Stráca sa tam obrovské množstvo talentov a šikovných ľudí, ktorí - pokiaľ by boli zapojení do pracovného procesu - určite by vytvorili veľké zdroje pre celú spoločnosť. Pokiaľ sa nič nezmení, konflikty ešte len začnú, lebo to je časovaná bomba. Len sa ešte zopár rokov tvárme, že je všetko O.K., že nemáme problémy, a deti našich detí budú v priestore strednej Európy plakať...

Je našou elementárnou povinnosťou vytvoriť pracovné príležitosti práve pre ľudí z osád, dať im šancu prácou si zarobiť na život, a nie degradovať ich zlým sociálnym systémom. Práve tento systém *platenia za pasivitu* je živnou pôdou pre konflikty medzi gadžom a Rómom. Prečo neukážeme príklad pozitívnej motivácie? Veď to, čo vytvorí Róm, váš žiak, môže byť prínosom aj pre nás gadžov (farebnosť obrazov, úplne iný, svojský prístup k problémom...) V neposlednom rade vytvorí niečo predajné, z čoho bude platiť dane obci, štátu, a bude tým prospešný všetkým.

Zo strany štátu je veľmi jednoduché hodiť peniaze do prostredia rómskej osady a potom sa postaviť bokom a ukazovať prstom: Pozrite, ako nerobia! Ako pijú a fetujú! A to žijú z našich daní!

Ruku na srdce, kolegovia: Pozrite sa pozorne po svojom okolí. Nepoznáte medzi bielymi náhodou ľudí, ktorí žijú z našich daní, pijú a nemajú záujem ani o prácu, ani o nič iné? Nie je ich stále viac? Nejde to s takými ľuďmi zo dňa na deň dole? A NIE SÚ TO RÓMOVIA!

Skúste sa pozrieť na problém aj z inej strany: Aké šance by ste dnes mali, keby ste sa vy sami narodili v rómskej osade?

Som len obyčajný učiteľ a nemienim sa zaoberať sociálnymi vecami. Môžeme všetci odísť z osád a z rómskych škôl, ísť na „lepšie miesta“. Čo sa zmení? Život v osadách prestane existovať?

Mnohí ľudia od nás odchádzajú pomáhať rôznym národom či kmeňom žijúcim v Afrike alebo v Amazónii. Vážení, my máme svoju Afriku tu! Tu žijú ľudia, ktorí majú v sebe kvality, ktoré hľadáme na iných kontinentoch. Tu sa im musíme venovať a kultivovať tie zvyšky kultúry, ktoré sme ešte nevyhubili či nezdeformovali.

Konečný výber je na vás. Keď sa Sajko aj potrhá, tak kto nechce, robiť nebude. Já vám z celého srdca želám, aby ste sa zamysleli nad problémom aj z inej strany. Jediné, čo vám môžem sľúbiť, je to, že keď budete pracovať s rómskymi deťmi, čaká vás veľká drina. Nikto vám neprinesie ani len papier a ceruzu. Všetko zostane len na vás. A celkom určite neprídete k peniazom...

Ak sa predsa len do toho pustíte a venujete tomu svoj čas a svoju dušu, tak sa stretnete s veľkou vďakou detí. A snáď sa stane aj malý zázrak a rodič Vám povie, že to, čo robíte, má zmysel. Tiež vám prezradím, že je veľmi pekný pocit, keď počujete:

Paříkerav, pán učiteľ!

Článok p. Sajku o jeho skúsenostiach s tvorbou rómskych detí v obci Jarovnice prinieslo tiež 3. číslo 2. ročníka R. DŽ. (1995). Vtedy sme uverejnili aj mená rómskych detí, ktoré získali vysoké ocenenia na rôznych medzinárodných výsta-

vách. Od tých čias sa počet ocenených žiakov jarovnickej školy rozrástol natolko, že by ich zoznam zabral tri plné strany nášho časopisu.

Od roku 1992 boli výtvarné a literárne práce rómskych detí prezentované na viac ako 40 výstavách a iných kultúrnych podujatiach nielen na Slovensku a v Českej republike, ale aj v Rakúsku, Nemecku, Veľkej Británii, Švajčiarsku, Maďarsku, Francúzsku a Spojených štátoch. Výtvarné práce boli použité napr. aj ako námety na obaly gramoplatní, magnetofonových kaziet či publikácií, v kalendároch, ako logá rôznych inštitúcií a združení atď.

PAN UČITEL SAJKO
PRV KED SI PREČÍTATE TENTO LIS, TAK VAM
VELMI DAKUJEME. NAŠE PRVE KROKY, KTORE VIEDLI
K FARBAM I ŠTECOM, VIEDLI STE VY. DALI STE
NAŠ. POCÍTIŤ, ŽE AJ ROMOVIA NIEČO VEDIA., NELEN
PIŤ ALKOHOL A SEDIEŤ DOMA.
KEBY BOLO VIAC LUDI AKOSTEV, TAK BY SA (NA)
ROMOVIA INAK SPRÁVALI.
ĎAKUJEME VAM ZA KAŽDODENNE SKÚSENOSTI.
KED MALUJEME DOMA, VŽDY SI NAVÁŠ SPOMENIEME
S LASKOV. PANI UČITELKE ŠOMŠKEJ SA VELMI PACILO,
ČO SME NAPISAL O NAJLEPŠÍCH PRIATELOCH.
DÚFAME ŽE AJ VAMSA TO BUDE PACIŤ, ŽE SM
AKO TRAJA MUŠKATERI BÉZ ŠABLI ALE SO
ŠTECAMI A FARBAMI A NAŠ NEPRIATEL JE
VÝKRES, VELITEĽ NIE JE NIKTO INÝ AKO PAN
UČITEL SAJKO. POVAŽUJEME VÁS ZA DOBREHO
UČITEĽA A SME NA VÁS VELMI HRDI.
Z CELEHO SRDCA VAM ĎAKUJÚ RADKO, MARTIN
JOZEF
Z VIII. A

Jarovnice
19. 12. 97

Básmička učiteľovi Sajkovi.
 Pan učiteľ Sajko - ideš na vás
 každý rok. Telo na výstavu ako brat.
 O nás sa staráte a bárdičko rodi máte.
 Telo sa hľadá na úste vypravíte vám chcem
 ísť s vami.

25. III. 1994 IVAN
 BILY

V júli 1998 postihli Jarovnice (a ďalšie obce na Prešovsku) ničivé záplavy (viď reportáž J. Kramárovej a H. Sadílkovej v tomto čísle R. DŽ.), pri ktorých zahynulo takmer 40 jarovnických detí. Výkresy a obrázky mnohých z nich sa však zachovali. Na ich počesť z nich bola zostavená putovná výstava, ktorá na jeseň 1998 a na jar 1999 obišla niekoľko českých miest (Otrokovice, Zlín, Brno, České Budějovice, Blansko, Praha a Český Krumlov). V tomto roku pripravil p. Sajko ďalšiu putovnú výstavu - tento raz po mestách na Slovensku (zatiaľ Sabinov, Michalovce).

Život v Jarovniciach ani v jarovnickej škole sa nezastavil...

SUMMARY

Ján Sajko: Notes on the experiences of an art teacher in a Romani school

Ján Sajko has become widely known because of his extraordinary success in awaking the artistic talent of his primary school students in a very poor Romani settlement in eastern Slovakia. Sajko is employed as an art teacher in the all-Roma public school in Jarovnice, the largest Romani settlement in Slovakia. The settlement, located on either side of a quiet stream, hit the headlines in 1998 when the stream flooded, killing 51 residents. The paintings and drawing of Sajko's students have been shown in numerous exhibits around the world, and won many awards. In this report Sajko says that trying to use standard Slovak teaching methods with pupils from poor Romani communities often fails, leaving the children feeling incompetent and uninterested in school work. Such children, he says, need more individual attention than do those from more middle class

homes. In his art classes, children are encouraged to work at their own pace, and to find pleasure in their creative work. The teacher's aim must be to work with the children from their starting place, use their experiences and points of reference as themes, e.g.: "my family," "experiences I have had..." There is great scope for drawing on the richness of Romani culture. In helping students find artistic themes, Sajko teaches lessons on Romani history, traditional crafts, musical instruments. He invites students to illustrate Romani songs and folktales. Sometimes the children provide songs or tales; they then translate them into Slovak so the class can discuss ideas for illustrations. Students are encouraged to find their own personal ways of expression, classes are taken to visit art exhibitions. The hardest working and most creative students are rewarded by accompanying Sajko on trips abroad to exhibitions of their work. The aim is always to teach students that through hard work they can change their lives; they are not condemned to the life of poverty and idleness that they see around them.

B. Bollag

Jana KRAMÁŘOVÁ - Helena SADÍLKOVÁ

JAROVNICE

Cože?

O tom, že v létě minulého roku bylo několik obcí východního Slovenska postiženo povodní, jsme se mohli dozvědět z médií. Pochopitelně. Ale o čem nás média vlastně informovala? Do jaké míry byla jejich zpravodajství objektivní? A do jaké míry byla pravdivá? Rádi bychom čtenáře časopisu Romano džaniben seznámili alespoň s částí postřehů a zkušeností, kterých jsme v postižených obcích nabyli my.

Proč?

Lidé z nadace Člověk v tísní (působící při České televizi), kteří se po předloňských zkušenostech u nás do povodní postižených obcí východního Slovenska ihned vypravili, přivezli do Prahy dvě základní informace:

1) Povodní byli nejvíce postiženi Romové žijící v osadách za vesnicemi, kterým potok protékal přímo pod okny jejich obydlí.

2) Těm však tamní úřady, jež se na odstraňování škod podílely, poskytly jen základní, nikoliv však dostatečnou a *důstojnou* pomoc v nouzi.

Proto se nadace rozhodla, že do postižených obcí vyšle několik svých dobrovolníků, kteří by obětem povodně pomohli jejich neutěšenou situaci alespoň částečně ulehčit.

Jak?

Bylo třeba zmapovat situaci v každé z postižených obcí, zjistit, v jakém psychickém a fyzickém stavu se lidé nacházejí, v jakých podmínkách žijí, mají-li kde spát, je-li jim zajištěn plynulý přísun pitné vody, netrpí-li hladem nebo zimou apod.

Strádání postižených jsme pak různými prostředky chtěli snížit na minimum.

A vy tu čo?

Naše vlastní postavení bylo od samého začátku ztíženo několika okolnostmi: Naší *státní příslušností*, spoluprací s *nevládními organizacemi* (nadace Člověk v tísní, Nadácia pre rómske dieťa), které tehdy na Slovensku pro svoji neskrývanou kritiku vládní politiky byly v nemilosti, a *ochotou pomoci* „tým biednym Cigánom“, kterým (nejen) zde leckdo zcela nahlas ubíral (a ubírá) status Člověka.

Kde?

Při našem odjezdu z Prahy jsme se bláhově domnívali, že záchranné akce již poběží na plné obrátky a že se staneme pouze jakýmsi článkem v řetězci, zajišťujícím věci, na které ostatním síly anebo prostředky nestačí. Opak byl však pravdou. Lidem bylo zajištěno jen to skutečně nejzákladnější, tj. *nemuseli stát po pás ve vodě*.

Miroslav Ferko: Portrét

A čo naše zemiaki?

Ačkoliv jednotlivé obce stihla povodeň různou měrou, jedno bylo společné všem: Neochota Romům s čímkoliv pomoci, odstup, který si od nich majoritní společnost i přes hrůzu, jež se odehrála, dokázala udržet. „*Ostanú teraz moje zemiaki v zemi? Ale kdeže! Teraz, keď im voda zobrala aj to málo, čo mali, budú krásť ešte viacej!*“

Jak kde

V době našeho příjezdu působily už na několika postižených místech nevládní organizace anebo dobrovolníci (pověštinou z Čech). Ve Svini to byl kanadský etnolog českého původu David Scheffel, v Chminianských Jakubovanech Americké mírové sbory. V Jarovnicích, které byly postiženy nejvíce, nenašel prozatím nikdo odvalu k tomu, aby vkročil do tamní romské osady, a postoj úředníků, s nimiž

jsme se setkali, nám napověděl, že k tomu snad ani důvod nevidí.

Při mapování situace jsme dokonce narazili na osady, kde důmyslní starostové obcí postižení Romů úspěšně tajili médiím (a tím i světu). Bylo to v Hermanovcích a Rokycanech u Prešova. Do těchto obcí byla posléze zprostředkována humanitární pomoc košické Arcidiecézní charity a nadace, lidem byl zajištěn přísun základních potravin, dodána lůžka, namísto dosavadních lávek byly přes potok vystavěny mosty.

Ramenáči, to jsou chlapi!

Již zmíněné Jarovnice mohly snad odpuzovat svou velikostí. Jedná se totiž o vůbec největší romskou osadu na Slovensku. Podle čtyř let starých údajů místního Obecního úřadu žije v obci 3.355 obyvatel, z toho 2.283 Romů. Zkázonosný potok rozděluje osadu na dvě samostatné části - Jarovnice a Močidlany. Ty si od sebe navzájem udržují odstup a za každou z nich vystupuje navenek vlastní zástupce.

Přijdete-li do Jarovnic, nezarazí vás pouze vskutku různorodá zástavba romských obydlí, ale i celková demoralizovaná a demoralizující atmosféra, v níž rozsáhlá jarovnická komunita žije. Stoprocentní nezaměstnanost a nárok na pobírání sociálních dávek zde udělaly své. Apatie, rompopové odrhovačky, čekání na další dávku. Minimální zájem o možnosti, jež okolní svět nabízí. Krom televize, pálenky, automatů a sazky...

Co k tomu dodat? Člověk, který musí za prací denně dojíždět a vydělá pouhé dvě třetiny toho, co od státu dostane Rom, bude jen stěží v praxi uplatňovat zásady multikulturalismu. Občasné ztráty drůbeže a zemědělských plodin mu k tomu chuti asi nedodají. Je celkem pochopitelné, že po několika takových příhodách nebude Romy omlouvat pro jejich nezaměstnanost, ale bude je pokládat za zloděje

a v místním krámu se pak objeví rozpis na hlídání polí. Nedá se ale pochopit naprostá ztráta lidskosti projevená i v takovém lidském neštěstí, které v Jarovnicích povodeň způsobila. O zoufalých vztazích mezi „černými“ a „bílými“ vypovídá např. i to, že různolící stařenka kolébající na klíně své pravnouče je schopna uvěřit zvěstem o tom, že při povodních romské matky házely své děti schválně do vody s vidinou tučného odškodného. Žádným experimentům v přístupu k Romům nebyly nakloněny ani úřady a svoji politiku nehodlaly nikterak měnit. Veškerá opatření, jež vláda a úřady učinily, měla jen velmi nízký cíl - obnovit stav před povodní, tj. postavit lidem - proč ne? - třeba unimobuňky. A dál ať si každý pomůže, jak sám umí. Na každém kroku bylo zřejmé, jak jsou obyvatelé osady nechtění, a bylo jim to náležitě dáváno najevo. Osady, jež se tak šikovně podařilo ukrýt za vesnici, za kopec atd. byly najednou vidět. Úředníci v nich ale viděli jen to, co vidět chtěli: špínu, odpadky, zápach, toluen. Nikoho ani nenapadlo pátrat po tom, proč.

Bylo až tragikomické, když lidé zmožení bolestí a únavou byli úřady označeni za „cikány se zvýšenou agresivitou“, kvůli nimž byly jen posíleny početné hlídky příslušníků policejní ostrahy.

Všem bylo vše jasné: Věděli nejlépe, „s kým mají tu čest.“

Tak se ukaž!

První den po povodni rozložila armáda na kopci nad osadou několik vojenských stanů, pod které byli přesunuti ti, jimž obydlí zmizelo navždy přímo před očima. Ti zde přečkali několik prvních dní.

Ach jo!

Referát pro sociální věci a rodinu Krajského úřadu v Prešově zajistil síť ubytovacích a rekreačních zařízení rozmístěných po území celého Slovenska, do nichž by mohly být a později také skutečně byly evakuovány postižené matky s dětmi. I toto opatření však mělo chybu na kráse: Přesun probíhal příliš rychle, a tedy i jaksepatří chaoticky, seznamy evakuantů byly velmi nepřesné, a tak se stávalo, že některou matku zařadili do autobusu jen s částí dětí a o zbylé se musela nadále strachovat. Pod jednu střechu byli navíc sestěhováni příslušníci rodů, udržujících mezi sebou po dlouhá léta silný sociální odstup, což nejen že vedlo k neustálým rozepřím, ale i k tomu, že se jeden z rodů po čase zkrátka zvedl a - nedbaje na vzdálenost dělící jej od jeho domova - vydal se na zpáteční cestu.

Lidé

Bože môj, akí sú to nevďační ľudia! Tak byli označováni lidé, pro něž se ztráta zázemí, vytržení z přirozeného prostředí a odloučení od svých blízkých v tak těžké životní situaci staly natolik neúnosnou, že raději vyměnili umělé „záchranné“ prostředí, do něžž byli vsazeni, za prostředí, které - ač narušeno ničivou živelnou pohromou - přece jen zůstávalo nadále prostředím jim vlastním, blízkým místem, kde mají příbuzné.

Jak?

A tak jedni našli své místo v příbytku svých příbuzných, jiní zase v přistavených unimobuňkách. Situace těchto lidí však byla velmi neutěšená. V buňce o velikosti zhruba 3 x 7 m se tísnilo neúměrné množství osob, a protože na každého

nevybyla postel, spávalo se na etapy. Lidé neměli možnost si v buňkách vařit a prát, a tak vznikaly provizorní kuchyňky - ohniště přímo pod širým nebem. Neměli možnost se mýt. Děti neměly plenky a matky peníze na to, aby je koupily. Lidé si navzájem nedůvěřovali, jedni napadali druhé a každý rád uvěřil falešným poselstvím, jež kolovala po celé osadě.

Přivezenou humanitární výpomoc určenou pro postižené Jarovnice tamní úřady brzdily a stávalo se, že odškodnění byli pouze občané bílé pleti. Navzdory tomu, že postižení lidé z osady neměli často ani co na sebe, sklad, který byl provizorně zřízen v prostorách místní fary, doslova praskal ve švech. Romové však byli shledáni buď nepotřebnými, anebo pomoci nehodnými, protože při jednom z přerozdělování údajně projevili nevděk. Jejich nevděk spočíval v tom, že se nenašel nikdo, kdo by byl ochoten v třicetistupňovém paráku navléknout na sebe slušivý kabát z umělé kožešiny - a tak jej ti nevděčníci vyhodili. Jak (s)prosté!

Kovbojka

Ve vsi byla ustavena desetičlenná romská samospráva zmocněná k rozdělení humanitární pomoci. Jak se však dalo předpokládat, příliš dlouhého trvání se nedočkala. Když nefungují vztahy uvnitř samotné komunity, těžko můžeme očekávat, že by se navenek projevila její schopnost se mezi sebou domluvit. Členové samosprávy se od samého začátku netěšili valné oblibě, ostatní Romové je podezřívali z nespravedlnosti a zvýhodňování svých vlastních rodin a příbuzných, až členové samosprávy na své funkce postupně rezignovali.

No a?

V osadě dosud nebyla upravena cesta, lidé se brodili kontaminovaným blátem, děti se koupaly v řece, která zde protékala namísto kdysi klidného potoka. Po mostě pobíhalo pár jedinců, nepropadnuvších apatii - na rozdíl od většiny ostatních postižených, jimž voda odnesla i chuť k životu. „Nemáme postel, přikrývku. V čem koupat děti? Pleny. Peníze.“

Černí nebo žlutí? Vždyť je to jedno!

Nikdo nebyl očkován proti žloutence.

Kdo je tady pán?

Voda lidem kromě jiného vzala i doklady, a tak úřadům přibyla hora práce se zjišťováním a ověřováním totožnosti. K 1. srpnu navíc vstoupil v platnost nový zákon o sociálních dávkách. Úředníci měli strach k romské osadě se přiblížit, natož pak do ní vstoupit, a tak se denně před obecním úřadem tísnil polonahý dav, jehož příslušníci mamě čekali na vyvolání svého jména, aby se o svých vyhlídkách dozvěděli něco víc, než jen to, že je *stihl trest boží, v nebi je nechtějí a v pekle se jich bojí*. V této frontě pak denně na svou hlavu nechávali dopadat zlostná okřikování a nadávky z úst úředníků.

Okresní úřad si přímo v obci zřídil detašované pracoviště, do jehož čela dosadil velmi neschopné vedení (možná, že za trest), a potřebná místa úředníků obsadil družinou mladých uchazeček o zaměstnání vedených na Úřadu práce. Ty, nazuté v růžové holínky, byly vůbec prvními, kdo se ze strany úřadů pod přísným policejním dozorem do osady vypravil.

Tragická povodeň - červenec '98
Autoři (IX. A): Jozef Červeňák, Martin Kaleja - Januv, Radko Kaleja
Foto: J. Sajko

Dyt' je to jedno!

Úřady neměly přehled o tom, kdo z lidí byl postižen a kdo ne. Osada je totiž značně rozlehlá a zaplaveny byly jen domky a chatrčky v těsné blízkosti potoka. A tak se rozhodly k blahosklonnosti: Jelikož do buněk není povolen přívod elektřiny postavíme jim ve vsi vývařovnu!

Skutečnost, že k realizaci výstavby nedošlo, však vadila méně než to, že k buňkám nebylo dodáno sociální zařízení.

Proč ne?

Poté, co se na radnici podařilo úspěšně vyřešit rovnici o dvou neznámých, a zajistit tak rovnováhu mezi počtem prácechtivých Romů a počtem pracovního náradí, začali se někteří z nich podílet na veřejně prospěšných pracech (za což byli následně finančně odměňováni), jiní si naříkali nad neutěšenou situací a špatným zdravotním stavem, další zas ztratili zájem o to, co s nimi dále bude a apaticky posedávali na matracích, jež jim byly přiděleny. Užerníci se dál těšili z neúměrně vysokých úroků, jež sami stanovili. Další se modlili k Bohu a pořádali sbírku na stavbu kaple, jiní si raději přičichli k sáčku s toluenem.

To kafe je slabý.

Některé matky s dětmi nebo jejich manželé projevili zájem o znovunavrácení do „záchranných“ táborů. Vypravili jsme tedy nové skupiny, tentokrát složené z příbuzných a známých, kteří si navzájem nebudou překážet, pravidelně jsme objížděli všechna zařízení a zjišťovali, je-li někde třeba s něčím pomoci. Některým dětem se stýská, jiné jsou nadšeny náhle získanou volností. Většina zařízení má však svoje mouchy. Ženám je v nich upřen „komfort“, na který byly zvyklé: nemohou konzumovat kávu a cigarety. Chtějí víc jídla. A setkat se s manželem. Děti volají po maliňovkách.

Za co?

Jakmile v osadě vyšlo najevo, že se za stravu v táborech musí platit a úhrada že bude stržena ze sociální dávky, přivezli si Romové své manželky s dětmi zpět.

Poukázky

V osadě navíc nastala situace, kdy lidem nebyla jejich dávka vyplácena v penězích, ale v poukázkách vystavených na určitou finanční částku, předurčených k nákupu nejprve v jediném, později ve dvou místních obchodech. Ze začátku se stávalo, že zásoby byly vykoupeny a lidé ve víře, že celou poukázku musejí utratit, aby nepropadla, nakupovali věci, které nepotřebovali.

Nejen tak.

Vyvstala-li nějaká zvláštní finanční potřeba, člověk se utíká k úřednici, jíž je povinen vzniklou potřebu dokladovat, a má-li štěstí (je-li shledán potřebným), obdrží žádaný obnos, či spíše jen jeho část. Bohužel jsme byli svědky případů, kdy nebyla potřebnou shledána rodina, která chtěla pořídit věnec na hrob zemřelého příbuzného, anebo člověk, který potřeboval peníze na doplatek za léky pro své dítě.

Avšak

Navzdory nešťastné barvě gumáků musíme děvčatům z úřadu přiznat velký kus odvedené práce. Z počátečních zmatků vybruslily opravdu bravurně a velmi záhy se jim podařilo vnést do věcí, jež se odehrávaly na úřadě, značný pořádek. Lidé pak věděli, proč, kdy a za kým přijít, což bylo velmi přínosné. Do rukou se jim totiž současně dostalo několik nepřehledných rozhodnutí, k jejichž porozumění jim dobrovolně nebyla poskytnuta žádná pomoc přinášející informace.

Život se vrací do svých kolejí...

Když jsme do osady přijeli na podzim, život se již vrátil do vyjetých kolejí. Úřady přestaly vydávat poukázky a dávky byly lidem vypláceny zase přímo na ruku. Děti se vrátily do školy, chlapi strčili místo klíče do zapalování „embéčka“ dvoukorunu a rozjeli se pro minerálku k nedalekému prameni. Ženské dál mísily těsto a roze-hřívaly na kamnech tolik oblíbený *žiros*. Znovu se slavilo, zpívalo, tančilo, pilo, čichalo. Jen unimobuňky, proklamované to provizorní řešení v nouzi, se nějak rozrostly. Dokonce se proslýchá, že přímo v osadě má dojít k výstavbě unimobuňkového kostela a školy.

Každé chatrči opět vévodí televize. Bylo velmi kuriozní, nebo spíše smutné slyšet v romském jazyce komentovat románek, ke kterému „osud svedl“ hlavní postavy oblíbeného televizního seriálu Esmeralda, a vidět, jak šest párů tmavých očí napjatě přihlíží pohybům atraktivní blondýny, jež si na své důkladně vyholené podpaží nanáší silnou vrstvu antiperspirantu.

Všechno je „zase“ O. K.

Autorky jsou studentky 3. ročníku romistiky na Filozofické fakultě UK v Praze.

ZUSAMMENFASSUNG

Jana Kramářová - Helena Sadílková:
Jarovnice

Die dem tschechischen Fernsehen nahestehende Stiftung Člověk v tísni sandte zwecks unabhängiger Lagesichtung und zur Hilfestellung ein eigenes Team in die im Vorjahr von einer Überschwemmungskatastrophe heimgesuchte Gegend von Jarovnice in der Ostslowakei. Sie waren dabei oft gezwungen, die unzureichenden Hilfsleistungen seitens der Mehrheitsbevölkerung an die dort wohnenden und weit schwerer betroffenen Roma auszugleichen und größtenteils gar komplett zu ersetzen. Erschwerend trat auch die Stellung als tschechische „Eindringlinge“ und die Haltung der Dorfbewohner hinzu, die den von den örtlichen Behörden kaum aufgebrachten Arbeitseinsatz dadurch überboten, dass sie den Roma ein eher noch größeres Potential hinsichtlich der ihnen gegenüber gehegten Klischees zutrauten („Die werden jetzt noch mehr stehen!“). In den umliegenden Ortschaften waren hauptsächlich Angehörige gemeinnütziger Organisationen anzutreffen, häufig aus Tschechien.

Jarovnice ist die größte Ansiedlung von Roma in der Slowakei. Reiche Sozialhilfe, Arbeitslosigkeit und Diebstahl auf Seiten der Roma sind der Nährboden für Distanz ihnen gegenüber, die aber schnell in Unmenschlichkeit umschlägt. Für die Behörden sind die Mitbürger „draußen hinter dem Dorf“, wo die Romasiedlungen oft liegen, nur lästig, und selbst die Hochwasserkatastrophe stellte keinen hinreichenden Grund dar, auch nur einen Fuß in die Siedlung zu stecken, und selbst ganz entkräftete Roma wurden beim Auftauchen im Hauptdorf als aggressiv betitelt.

Die erste Hilfe wurde den Roma vom Militär in Form eines kleinen Zeltlagers oberhalb ihrer Ansiedlung geleistet. Vom Kreissozialamt wurden Erholungsaufenthalte organisiert, wenn auch mit etwas chaotischem Verlauf, und wenn es auch

einzelne vorzogen, in den Trümmern bei den Anverwandten zu verweilen. In den Zellen der auf die Schnelle herbeigefahrenen Behelfsbaracken drängten sich ganze Familien unter unerträglichsten Bedingungen, ohne Kochmöglichkeit oder sanitäre Einrichtungen. Hilfssendungen von humanitären Organisationen gelangten nur verzögert oder gar nicht bei den Roma an, und landeten teilweise komplett bei den Weißen. Als Grund dafür wurde ihr Undank bei vorhergehenden Zuteilungen angegeben. Auch eine zwecks Austeilung spontan einberufene Roma-Selbstverwaltung funktionierte aufgrund der großen sozialen Unterschiede und der vorauszusetzenden Missgunst nicht lange.

Mit den rechtlichen Problemen bei der Auszahlung der Sozialhilfe aufgrund von weggeschwemmten Dokumenten, erschwert durch eine gerade verlaufende Gesetzesänderung, wurde nicht einmal eine speziell eingerichtete Außenstelle des Kreisamts fertig. Es gelang dann aber, das selbsttätige Aufräumen der Roma als gemeinnützige Tätigkeit zu bezahlen. Andere Reaktionsschemen der Roma waren Apathie, Hilfesuche im Gebet und Zuwendung zu Drogen. Die angebotenen Auffanglager stießen auf Kritik seitens der Roma, und sie wurden oft ganz aufgegeben, als ihnen klar wurde, dass ihnen die Unterhaltskosten von der Sozialhilfe abgezogen werden. Auch bei der Einführung von Einkaufskupons kam es zu Missverständnissen, bei außergewöhnlichen Aufwendungen (z.B. Begräbnisgeld) zu Ungerechtigkeiten. Die in die Region entsandten Amtskräfte orientierten sich nach anfänglichen Beschwerden schnell und schafften trotz bestimmter unverständlicher Anweisungen eine gewisse Ordnung.

Letztendlich kehrte alles in seine gewohnten bzw. eingefahrenen Bahnen zurück, Feste und Fernsehserien beherrschen wieder die Szene, nur so manche Behelfsunterkunft wurde zur Dauer-einrichtung.

P. Wagner

Romský oheň nikdy nevyhasne.

romské přísloví

Foto: Régis Colin

Mesfin GEDLU

TRANSFORMACE SPOLEČNOSTI V ZEMÍCH STŘEDNÍ EVROPY A REAKCE NA NOVÉ SOCIÁLNÍ A POLITICKÉ PRIORITY: POSTAVENÍ ROMŮ

V prosinci 1998 proběhla na zámku Štiřín mezinárodní konference Romské etnikum a multietnicita ve střední Evropě - evropský problém? Konferenci organizoval Ústav mezinárodních vztahů při ministerstvu zahraničí ČR. Jedním z organizátorů byl pracovník ÚMV pan Mesfin Gedlu. Pro Romano džaniben napsal příspěvek, který byl touto konferencí inspirován. Protože obsahuje závažné a obecně platné myšlenky, zveřejňujeme ho (v poněkud zkrácené podobě), byť od konference samé uplynul už rok.

We have to repent in this generation not merely for the vitriolic words and actions of the bad people, but for the appalling silence of the good people.

(V této generaci budeme pykat nejen za jedovatá slova a zhoubné činy zlých, ale i za hrozné mlčení těch dobrých.)

Martin Luther King

Střední Evropa (SE) a její sousedi jsou v současné době konfrontovány s politickými a sociálními krizemi, které mají závažné důsledky pro probíhající transformace ve SE, pro občany těchto regionů a pro romské komunity, které tu po staletí žijí. Dnes mluví o stoupajícím napětí ve společnosti nejen nevládní organizace, ale samotné vlády zemí SE a jejich mezinárodní partnerské instituce. Experti varovně poukazují na rostoucí aktivity neonacistických a extrémě nacionalistických skupin, zaměřené především proti Romům: Stovky Romů se již staly obětmi extremistických útoků.

Hlavní význam konference *Romské etnikum a multietnicita ve střední Evropě - evropský problém?* spočívá především v tom, že ukázala aktuální nutnost poskytovat romskému etniku legitimní prostor, ve kterém může být postavení této významné menšiny projednáváno regionálně i v širším evropském kontextu.

Následující zpráva je částečně zpracována z informací, které na této konferenci zazněly.

Demokracie a politika vylučování

Nedostatečná komunikace mezi státní mocí a romskými občany je zdrojem sociálního napětí a neklidu v zemích SE. Tento stav nelze podceňovat. Větší a efektivnější politické zastoupení romského etnika musí alespoň zčásti plnit potřeby a požadavky romských komunit, které dosud nejsou schopné (nebo ochotné?) plnit státy SE.

Co znamená posuzování „romské otázky“ v SE politicky? I v tak složitých podmínkách, v jakých se země SE nacházejí, musí projektovaná alternativní řešení garantovat romskému etniku přežití na všech úrovních. Bereme-li v úvahu sílící rasistické útoky, jejichž obětí jsou právě Romové, pak je skutečně nutné uvažovat na politické úrovni a politické požadavky Romů nelze brát na lehkou váhu. Konečně nikdo dnes jistě netvrdí, že bylo pouhým historickým nedorozuměním či náhodou, pokud různé národy (neboli etnická společenství) v SE požadovaly uznání vlastní suverenity - někdy i se zbraní v ruce. Politické požadavky Romů tedy nejsou ničím historicky novým, a pokud se Romové dožadují politických práv, nejde tu o žádná zvláštní privilegia. To, že teritoria, na nichž Romové žijí, nejsou mezinárodní jurisdikcí jasně vymezena, neznamená, že Romové nemohou nárokovat mezinárodní právní ochranu vlastní svébytnosti. Pokud jim stát a společnost, jejichž jsou členy, nejsou schopny zajistit rovnoprávné fyzické a kulturní přežití a rozvoj jako jiným skupinám, pak o tento výsostný cíl a nezadatelné právo každé etnické skupiny musí usilovat vlastními mechanismy. Jakými způsoby se k tomu dopracují, bude záviset na podmínkách jednotlivých zemí SE a na organizovanosti jednotlivých romských komunit. Vzhledem k obtížným překážkám by ze strany Romů bylo krátkozraké a priori vyloučit koordinaci společného úsilí o všeromskou politickou a sociální emancipaci.

Není divu, že Romové do tohoto procesu chtějí zainteresovat i mezinárodní instituce, jejímiž signatáři jsou i země SE. Pokud se režimy v SE nevyvarují toho, aby extrémní pravice přímo či nepřímo nevnutila státu některé ze svých pochybných „hodnot“, kde je záruka, že se demokracie v SE nestane institucí prosákolou netolerancí a xenofobií?

Koncept národní svébytnosti se nikdy nerealizuje samostatně; svůj plný význam dostává ve vztahu k jiným, často rozporným pojmům, jako je patriotismus, ale i šovinismus, občanský princip i etnocentrismus, demokracie i autoritářství, ústavní práva i xenofobní vylučování. Proto se národní identita často stává oblastí soupeřících názorů a výkladů, a dokud politické a veřejné sféry v daném státě budou mít tendenci organizovat se hlavně na bázi národnostní, budeme nadále slyšet názory typu „my své Romy známe!“ a excesy zabalené v nacionalistickém kabátě budou udržovat nabezpečí sociálního neklidu. Takový postoj nelze interpretovat jinak než jako nacionalistickou aroganci a přehnaný paternalismus.

Morální dimenze „romské otázky“

Je velký omyl soudit problém neutěšeného postavní Romů v zemích SE pouze jako morální selhání jinak „slušné“ společnosti. Je to především problém strukturní, a tedy sociálněpolitický. Osobně vidím selhání morálky v tom, že občané

slušné společnosti jsou mnohdy ochotni demonstrovat za práva vzdálené a neznámé země, zatímco o lidi, kteří žijí přímo mezi nimi, neprojevují zájem.

Pokud státy regionu SE jednoznačně nepoužijí svou monopolní justiční a policejní moc proti neofašistickým a nacionálně extremistickým tendencím a nesplní tak své výchovné poslání při rozbíjení konformní a apatické společenské atmosféry, bude rasismus a jeho protiromské projevy narůstat. Nárůstu rasismu lze zamezit pouze důkladnými politickými a sociálními programy, které jasně definují otázky občanství. Není to jen zájem napadných etnických minorit, ale zájem celého státu, jeho vnitřní stability i mezinárodní reputace. Šance, že by se přispěním západu re realizoval program „normalizace“, jako tomu bylo v poválečném Německu, je minimální. Společnosti SE se musí demokracii učit doslova za pochodu. Proto je třeba klást zvýšený význam na identifikaci a izolaci rasistických postojů. Je třeba průběžně přiznávat vlastní nedostatky, minulé i současné, a uvědomovat si, jaké výhody přináší důsledné uplatňování všech mechanismů demokratického zřízení. Jedině tak lze docílit stabilního rozvoje sebevědomé a přitom neagresivní národní identity.

Sociální aspekt „romské otázky“ a význam vzdělání

Spravedlnost v demokratické společnosti znamená spravedlivé přerozdělování (*redistribution*) a uznání (*recognition*).¹⁾ Často opomíjenou funkcí demokracie je právě využití jejích institucionálních mechanismů, které minimalizují nespravedlnost vyplývající z nerovného rozdělování sociálních a politických statků ve společnosti. Pokud ve vymezeném prostoru (komunity, země, atd.) jistá skupina dohodnutých subjektů rozděluje, vyměňuje a podílí se na sociálních hodnotách výlučně mezi sebou a především ve svůj prospěch, pak ve společnosti dostatečně nefunguje mechanismus „distributivní spravedlnosti“.

Důležitý není historický původ takové skupiny, nýbrž obsah a záměr jejích rozhodnutí, která mají dopad na jiné komunity žijící ve stejném prostoru. V případě národních států jsou subjekty, které zůstávají mimo dosah optimalizujících rozhodnutí, jakoby „bez státní příslušnosti“. Ve skutečnosti se s takovým stavem v krystalické podobě setkáváme málokdy, protože ekonomické interakce (trhy a obchody) nemohou fungovat segregovaně. Tak například i xenofobní společnost toleruje „exotické obchodníky“, protože nabízejí levné zboží cenově dostupné středním a nižším vrstvám populace. To ovšem nevylučuje diskriminaci etnických či rasových skupin v soukromých službách nebo státních institucích.

Nejdůležitějším prostředkem k dosažení rovnosti, tj. využití demokratického práva na „distributivní spravedlnost“, tudíž i hlavním nástrojem k vyvažování sociální nerovnosti ve společnosti, je vzdělání. Veřejné školství jako jediná instituce, se kterou je každý občan demokratického státu intenzivně a dlouhodobě ve styku, poskytuje největší příležitost k odstranění sociálních a kulturních bariér bránících zapojení romské populace do hlavního proudu moderní společnosti. Zdá se však, že žádná ze zemí SE se s problémem vzdělání romské populace a s předsudky vůči romské populaci zatím nevypořádala. Jde o to, aby škola umožnila dítěti rozvoj osobnosti a přitom se neredukovala na místo určené ke změně jedné etnické identity za jinou. Adekvátnost vzdělávacích postupů lze hodnotit podle toho, jak velký důraz kladou na interakci mezi dítětem a jeho prostředím

¹⁾ Inspirující výklad situace marginalizovaných skupin (etnických, rasových, třídních atd.) podává Fraser, N., *NLR*, 212, 1995, s. 68-93

a zda vnímají vzdělání jako proces ovlivňující nejen intelektuální kapacitu, ale i chování a sociální postoje vzdělávaných. Svět dnes dospívá k přesvědčení, že být vzdělaným neznamená být pouze produktivním. Vzdělání a znalosti představují nejhodnotnější formy kapitálu každé společnosti. Nebýt vzdělaným znamená být odsouzeným k nezaměstnanosti. Proto posláním vzdělávacího systému nemůže být pouze „výroba“ lidí nahuštěných informacemi, nýbrž vytváření osobností schopných samostatné orientace ve společnosti. V případě etnických menšin se lze k takovému stavu přiblížit tím, že pedagogický proces bude vycházet nejen ze znalostí kumulovaných v majoritní společnosti, nýbrž i ze znalostí, dovedností a zkušeností kumulovaných v etnické komunitě. A na takový druh vzdělání mají menšiny v demokratické společnosti plné právo.

Začleňování Romů do společnosti je v oblasti vzdělání ochromováno i neblahou praxí umísťovat děti do „zvláštních“ škol. Většinou nejde o „patologii“ romských dětí, ale o „patologii“ školského systému, který se neumí vypořádat se specifickou etnickou odlišností určité skupiny žáků.

Důležité je, aby se i škola vzdělávala ve vztahu k romské menšině. Kategorizace Romů jako „mentálně retardovaných“ je nepřijatelná a vede k prohlubování stávajících problémů a k závislosti romské komunity na druhých.

Právě školy musí být ze všech veřejných institucí nejenergičtější a nejvynalézavější při hledání cesty ze začarovaného kruhu plogramotnosti, nezaměstnanosti, špatných životních podmínek a minimální společenské šance, kruhu, v němž se většina Romů ve státech SE ocitá. Žádná společnost nemůže ignorovat část své populace, aniž by za to draze zaplatila. Je víc než patrné, že vzdělávací systém ve vztahu k romským dětem vyžaduje radikální reorganizaci. Je třeba vynaložit všechny prostředky k tomu, aby se jednotlivci i celé etnické skupiny zapojili jakožto rovnocenní partneři do společnosti - přičemž vůbec nevadí, že zůstanou etnicky odlišní od „standardu“.

Externí dimenze „romské otázky“

Neutěšený stav romské populace musí stát ve středu zájmů zemí SE, protože je jedním z klíčových faktorů ovlivňujících jejich budoucí úspěchy z hlediska demokratické transformace a zapojení do západoevropských hospodářských a politických struktur. Poselství zástupců EU bylo jasné: EU nemůže přijmout nové členy s nedořešenými sociopolitickými problémy, které vedou k hromadné migraci Romů na západ. Samozřejmě, že to neznamená, aby se země SE snažily přijmout Romy jako rovnocenné občany pouze ze sobeckých politických zájmů. Z dlouhodobé perspektivy není největší hrozbou společnosti krize politická nebo vojenská, nýbrž krize morální. Člověk nemůže odpírat a popírat lidskost, aniž by tím nezničil vlastní podstatu. Pokud se majoritní národy ve státech SE nenaučí uspořádat své vztahy s romskými spoluobčany, pokud jim neumožní nabýt a pozitivně rozvíjet jejich až dosud potlačovanou identitu, nemohou úspěšně dokončit procesy společenské transformace započaté před deseti lety. Čím dříve si země SE uvědomí tuto pravdu, tím větší budou šance pro ustavení spravedlivé, demokratické společnosti, kde - podle slov Alberta Camuse „Jsou všichni [včetně Romů!] odsouzeni žít společně.“

Barva kůže

Je pošetilé si myslet, že barva kůže je pro uplatnění občanů ve společnosti irrelevantní.²⁾ Nejde o to, patří-li podle odborné kategorizace ta či ona etnická skupina k té

či oné rase, důležité je, jakou reakci ve společnosti vyvolávají její specifické etnické nebo antropologické rysy. Odmítnout skutečnost, že se menšiny stávají terčem diskriminace právě proto, že jsou „visible“ - „viditelné“ (antropologicky) odlišné, je odrazem vlastního strachu společnosti přiznat si smutný fakt, že dávno odsouzené a zdiskreditované symboly „nadřazenosti“ jedněch a „podřízenosti“ druhých zdaleka nepřestaly hrát roli. Právě barevná odlišnost Romů je mnohdy signálem k jejich diskriminaci. Jak často jsou romští uchazeči o volná pracovní místa odmítnuti jenom proto, že barva jejich pleti vyvolává zkreslený image „líného, nevzdělaného a nespolehlivého cikána“, který je jako pracovník nežádoucí. Zaměstnanci dávají přednost levným pracovním silám „cizinců“ ze sousedních zemí a tím nutí Romy, aby se stávali „cizinci“ buď v zemi vlastní, anebo v zemích, kam ze zoufalství emigrují.

Právě rozlišování lidí podle barvy pleti zatemňuje rozdíl mezi Romy, kteří se do společnosti včlenili a těmi „neadaptovanými“. Všichni Romové se za svého života setkají s nějakou formou diskriminace. Ne-li v dětství, pak to poznají v dospělosti. Podle příkladů uvedených na konferenci zůstává zdrojem stálého ohrožení Romů policie. Zprávy zástupců nevládních organizací poukazovaly na to, že v SE neexistuje žádná romská komunita, která by nevnímala policii s podezřením a se strachem.

Na druhé straně občasné excesy brutality ze strany policie zraňují méně než nepřetržitý tok ponižování, výsměchu či nadřazeného paternalismu, jemuž jsou Romové vystavováni ať na úřadech nebo ze strany veřejnosti, a to všichni, nejen ti „neadaptovaní“, neboť signálem vyvolávajícím věčné tradiční postoje je opět odlišná „barva kůže“.

Jak dál?

Společnosti v SE se nacházejí v globální krizi. Její součástí je i krize etnických vztahů, zejména nevyřešené vztahy vůči Romům. Problém soužití různých etnik v regionu SE není ničím novým. Jako umělá konstrukce ze zbytků dvou imperií zůstává tento region po druhé světové válce pod poručenstvím bývalého SSSR. Když se sovětská totalita zhroutila, začaly zcela pochopitelně různé etnické a náboženské skupiny uplatňovat své dlouhou dobu potlačované emancipační aspirace, a to se pochopitelně neobejde bez výbuchů rasismu, xenofobie, ba i destruktivních místních válek.

Vypěstovat a prosadit duch tolerance bude tím obtížnější, čím více budou decidující vládní orgány brát problém tolerance na lehkou váhu. V tom smyslu je třeba uvítat tlak ze strany EU, která prožívá „strach ze strachu Romů“ houfně emigrujících na západ.

Romskou identitu nelze obětovat na oltář ideologie. Boj Romů za rovnoprávnost je složitější, jestliže jsou jeho metody dominovány neflexibilními postoji. Hrdinná a dramatická slova či gesta mohou poskytovat platformu pro dočasný populismus a sebeuspokojení vůdců, ale nevyřeší základní problém: politickou emancipaci a sociální pokrok romské komunity a s tím spojené otázky vnitřní i vnější konsolidace romského etnika.

²⁾ Zastánci tohoto názoru se odvolávají na vědeckou kategorizaci ras, podle níž se lidstvo na světě rozděluje do tří ras, přičemž se dříve odlišovaná tzv. „hnědá rasa“ (Indové, a tedy i Romové) považuje za totožnou s rasou bílou. Touto teorií, tedy „rasovou totožností Romů s Čechy“ argumentoval okresní soud v Hradci Králové, když před několika lety odmítl útok skinů na Romy kvalifikovat jako rasistický. (Pozn. red.)

Norský dramatik Henrik Ibsen napsal, že jde-li člověk bojovat za svobodu a pravdu, neměl by si na sebe brát své nejlepší šaty.

I pokud se budou uskutečňovat institucionální změny (např. zpřísnění policejního a justičního postihu rasistických útoků, změn ve školském systému, v oblasti zaměstnání, atd.), bude trvat minimálně další generaci či spíše dvě, než se dopady oněch změn pozitivně projeví na postavení Romů. Je ovšem třeba začít hned, tady a teď, řešit situaci *in situ* a nepočítat ve skrytu duše, že problémy se vyřeší třeba v Kanadě. Argumenty, že pomocné programy na řešení situace Romů vyvolají jejich závislost nebo nepřátelství Neromů, jsou mylné. Nejde tu o „zvýhodňování“ Romů, ale naopak o kompenzaci jejich po staletí znevýhodněného a znevýhodňovaného postavení.

Nejvíce problémů souvisejících s pomocnými programy spočívá vždy v tom, že jejich realizátoři jsou posedlí myšlenkou „práce **pro** lidi“ a nikoliv „práce **s** lidmi“. Paternalistický přístup ničí lidskou důstojnost a vzbuzuje vnitřní odpor těch, jimž je pomoc určená. Otázka je, jak rozlišit mezi pomocnými programy motivovanými pocity nadřazenosti (názory tohoto typu zazněly i na konferenci) a programy, které vyplývají z povinnosti ke společnosti jako k celku. Skutečností je, že drtivá většina romské populace není se svým postavením ve společnosti spokojená a využívá každé příležitosti, aby se odrazila ode dna, avšak při nejlepší vůli na to sama nestačí. Často ovšem žijí romští občané „zasloužící si“ pozornost a podporu ve stejných lokalitách s těmi, kteří ji nepotřebují. V tomto případě je potřeba, aby pomocné programy byly adresné. Koneckonců má i většinová etnická populace své „nepřízpůsobivé“, za které nese zodpovědnost.

Nespokojenost Romů není nic nového. Nové je však jejich odhodlání tuto nespokojenost otevřeně vyjádřit a upoutat na sebe pozornost co nejvíce institucí, vlád, mezinárodních organizací i veřejnosti. I konference v tomto smyslu splnila své poslání. Časy se mění, tradice, které odpírají menšinám možnost být subjektem v řešení své společenské situace a uplatňovat své etnické a politické aspirace, budou muset uvolnit prostor novým, pokrokovým občanským hodnotám. Na druhé straně si Romové ve vlastním zájmu musí uvědomit, že jakkoli je jejich postavení v SE opravňuje k intenzivní ventilaci hněvu, mohou svých emancipačních cílů a lepšího postavení ve společnosti dosáhnout pouze promyšlenou koordinací snah svých intelektuálů, kteří budou jednat v zájmu všech Romů. Je důležité, aby mobilizovali vlastní síly, aby se snažili získat přístup do veřejných sdělovacích prostředků, jejichž prostřednictvím budou odbourávat předsudky a zkreslující stereotypy. Je zřejmé, že země SE nebudou brát požadavky Romů vážně, dokud oni sami nebudou schopni své oprávněné nároky uplatňovat jako silný a vzhledem k hlavnímu cíli jednotný orgán. Je tedy třeba posílit aktivity IRU (Internacionalno Romani Unia), která je zastoupená v OSN, v OCSE, v UNESCO v CE a dalších mezinárodních institucích.

Nikdo nemůže očekávat, že integrace Romů do společností SE nastane tím, že Romové ztratí svou identitu. Materiální a duchovní bezmoc nelze odstranit „asimilací“, protože komunita odcizená sama sobě se obvykle dostává do ještě horších problémů, přičemž předsudky ostatní populace vůči ní zůstávají nedotčené.

Příští roky budou obtížné, protože se hledání cesty, jak uspořádat vztahy mezi majoritními společnostmi a etnickou minoritou Romů ocitá na historicky zcela nové, neozkoušené bázi. Je zřejmé, že požadavky Romů na rovnost a spravedlnost budou sílit, a bylo by absurdní si myslet, že situace bude provázána interetnickou harmonií. Zde vyvstane nenahraditelná role romských intelektuálů při

výchově politického uvědomění širší romské veřejnosti. Vzdělání Romové mají argumenty pro to, aby ukázali, že Romové jsou specifické společenství s vlastními svébytnými etnickými a kulturními atributy a jako takoví mají právo na svébytnou existenci. Je mnohem přesvědčivější, když se člověk o vlastní svobodě ujišťuje **aktivně** při poznání a chápání světa, v němž žije, než když ji prožívá abstraktně jako obecný pojem. Právě proto například Hanna Arendtová spojuje význam svobody se světem politiky: označuje svobodu jako *raison d'être* politiky. Nemůže-li se svoboda projevit v garantovaném veřejném prostoru, není společensky smysluplná. Svoboda jako uskutečnitelný fakt a politika spolu navzájem souvisejí, jsou dvěma stranami jedné mince. Ti, kdo prosazují princip „méně politiky se rovná více svobody“, prozrazují své zakotvení v ideálech totality.

Pro Romy může mít svoboda nabytá po pádu totality smysl pouze tehdy, budou-li se moci plnoprávně uplatňovat ve veřejné a politické oblasti.

Smysl konference „Romské etnikum a multietnicita ve střední Evropě - evropský problém?“ lze spatřovat právě v tom, že na ní byli přítomni početní reprezentanti romských organizací a Romů.

Smysluplné a praktické uznání politických aspektů „romské otázky“ znamená i uznání jejich etnické a kulturní identity, přístup jejich jazyka do nových společenských funkcí, například do škol, do sdělovacích prostředků a podobně.

Historická zkušenost z bojů různých znevýhodněných etnických pospolitostí za rovnoprávnost ukazuje, že čím více se ony pospolitosti přibližují svým cílům, tím obtížnější bývá pro většinovou populaci pochopit a přiznat existující nerovnosti. Revoluce nikdy nepřamení ze zoufalství, apatie a stagnace, ale z naděje a pokroku, a čím jsou revolucionáři blíže svému cíli, tím jsou neústupnější. Tak to bude i s Romy.

K tomu, aby se v zemích SE vyřešila tzv. „romská otázka“, bude třeba mnoha složitých jednání a mnoha prozíravých rozhodnutí vlád. Při hledání cesty, jak měnit postoje veřejnosti, bude třeba dát prostor Romům, aby se jako subjekt podíleli na řešení své situace. Ti, kteří z jakéhokoli důvodu váhají jednat **tady a teď**, by se měli zamyslet nad větou E. Burkeho: „Jedinou podmínkou pro vítězství zla je nečinnost dobrých lidí.“

Autor Mesfin Gedlu (nar. 1955) je český občan etiopského původu. Je absolventem Vysoké školy zemědělské v Praze a od roku 1977 žije v České republice. Nejprve pracoval jako zootechnik, od roku 1995 je pracovníkem Ústavu mezinárodních vztahů, kde se zaměřuje na současnou politiku, na společenské poměry zemí subsaharské Afriky a na vývoj a dynamiku vztahů Sever - Jih. Publikuje doma i v zahraničí, od roku 1996 je kandidátem doktorandského studia na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

ZUSAMMENFASSUNG

Mesfin Gedlu: Die Umwandlung der Gesellschaft in den Ländern Mitteleuropas und die Reaktionen auf die sozialen und politischen Prioritäten: Die Stellung der Roma

Der Beitrag stellt im Wesentlichen eine Aufarbeitung der in Střbrn vom Institut für internationale Beziehungen veranstalteten Konferenz dar. Die Einforderung politischer Rechte für Minderheiten sollte gerade in der stark vom Vielvölkerstaat in der Donaumonarchie geprägten mitteleuropäischen Region nichts Neues bedeu-

Milena ALINČOVÁ

ROMSKÁ STŘEDNÍ ŠKOLA SOCIÁLNÍ V KOLÍNĚ

V září 1998 byla v Kolíně založena Nadací Rajko Djuriče Romská střední škola sociální. Ve školním roce 1998-9 ji navštěvovalo 30 studentů denního a 15 dálkového studia. Tato škola je ojedinělá a výjimečná nejen v České republice. Už když se podíváte na rozvrh, tak vedle předmětů obvyklých na podobných typech škol najdete například "romský jazyk" a "romistiku". Já osobně považuji tyto předměty za velice důležité, a to ne jen proto, že je vyučuji.

Všichni studenti jsou Romové a většina z nich se až na této škole poprvé učí o romském folkloru, romské literatuře, romských osobnostech a o historii Romů. Ti ze studentů, kteří se stanou sociálními pracovníky, se budou setkávat s rodinami, ve kterých je romština jazykem mateřským, a proto je pro ně velice důležité, aby i oni romsky uměli.

Je pravda, že někteří studenti umí romsky velice dobře, ale jiní pouze pasivně nebo vůbec. Proto se třídy na hodinu romštiny dělí na dvě skupiny - na "začátečníky" a "pokročilé". Je ovšem možné přestoupit z jedné skupiny do druhé. Každý týden mají "začátečníci" i "pokročilí" jednu hodinu gramatiky a procvičování se mnou a jednu hodinu konverzace s paní Ščukovou, která je současně také ředitelkou internátu. Paní Ščuková je Romka a romsky umí velice dobře, má přirozenou autoritu a podle mého názoru i velice přátelský vztah ke studentům. Hodiny konverzace jsou propojeny s hodinami gramatiky.

Vztah studentů k výuce romského jazyka a k samotnému předmětu je velice rozdílný a myslím si, že se stále vyvíjí a mění. Někteří studenti mi na začátku školního roku řekli, že romsky vůbec neumí, ale teď ke konci školního roku jsem zjistila, že umí ve skutečnosti velice dobře. Nevím, čím to je. Možná je na vině rozpačitý začátek výuky, kdy nebyly třídy při hodinách romštiny rozděleny na "začátečníky" a "pokročilé". Výsledkem mohla být na jedné straně nejistota a zmatení začátečníků náročností předmětu a na straně druhé netrpklivost rodilých mluvčích, kteří se při hodinách občas nudili. Je také možné, že studenty překvapilo i to, jak je gramatika romštiny složitá, a když pak ještě porovnali své jazykové schopnosti se schopnostmi svých spolužáků, raději řekli, že romsky neumí. Na vině může být i nezvyk mluvit romsky jinde než doma nebo mezi kamarády, natož ve škole. Nebo mají někteří vůči romskému jazyku podobné předsudky jako někteří Neromové? Nevím. Doufám, že příští rok najdeme příležitost a ochotu mluvit i o těchto věcech otevřeně.

Ať už byly začátky jakkoliv složité, myslím si, že všichni udělali velký pokrok.

Většina studentů mluví různými regionálními varietami tzv. "východoslovenské" romštiny, která se na škole vyučuje. Jeden student mluví "západoslovenskou" romštinou. Tyto subdialekty jsou navzájem velice dobře srozumitelné a rozdíly v oblasti fonetiky, lexiky i gramatiky nejsou nijak veliké. Přestože od září mluvíme o dialektních odlišnostech, o tom, jak vznikly, a že nemůžeme říct: toto je správně a tohle špatně, stále se v hodinách objevuje otázka, co je to "ta pravá romština".

Myslím si, že nejen hodiny romského jazyka jsou pro studenty výzvou k toleranci založené na poznání, ale celá škola dává podobnou šanci všem žákům i učitelům: Být to-

lerantní k jinak znějící romštině, respektovat odlišné názory a životní zkušenosti, zbavit se předsudků vůči jinému životnímu stylu a životnímu standartu, než je obvyklé v mé rodině, atd. To jsou úkoly důležité nejen pro sociálního pracovníka.

Moje pozice učitele, jehož posláním je naučit studenty určitému předmětu, není tak jednoduchá. Praktická znalost romského jazyka těch studentů, pro které je romština mateřským jazykem, a moje znalosti spíše teoretické si nejsou rovné, a tak se stává, že si role studenta a učitele vyměníme.

Další předmět, o kterém se chci zmínit je "romistika". Přestože obsahem tohoto předmětu je velké množství údajů, které si studenti mají osvojit, představuji si hodiny "romistiky" spíše jako dialog nežli monolog učitele. České školy jsou většinou pouze "gádžovské" instituce, chybí v nich romští učitelé, a tudíž i to, čemu Romové sami říkají **romipen**.

Pojem **romipen** nebo **romaňipen**, který můžeme přeložit do češtiny jako *romství*, vysvětluje romský sociolog z Polska Andrzej Mirga (Krakov 1980) jako "totožnost Romů", jejich sebevědomí, myšlení o sobě, pojmenování svých vlastností, jako právní a morální kodex. Součástí **romipen** jsou podle A. Mirgy vzorce hodnot a kulturních zásad, jako například: **manušipen** - *bytí opravdovým člověkem*, **čačipen** - *úcta k pravdě*, **phuripen** - *úcta ke starším*, **paťiv** - *zásada pohostinnosti a prokazování úcty*, atd.

Jako **neromka** mohu studenty učit předmětu "romistika", ale sama je tomu, co je to **romipen**, naučit nemohu. Mohu se pouze snažit pochopit významu a hloubku tohoto pojmu. Podle mé zkušenosti je pro většinu studentů pojem **romipen** velice důležitý pro jejich sebevědomí a pro hledání jejich místa ve světě. To nejlépe dosvědčí citace z jejich úvah na toto téma:

"(Romipen) hin, sar amen o Roma, dživas, amare običaja, zviki. Romipen - kale laveske achal'on ča o Roma. Th'o gadže kaleske šaj achal'on, aľe mušinen te kamel. Romipen, oda sam amen."

"Romipen, to je, jak my Romové žijeme, naše obyčaje, zvyky. Romipen - tomuto slovu rozumějí jenom Romové. I gádžové to mohou pochopit, ale musí chtít. Romipen - to jsme my."

Patrik Čonka

"Oda hin romaňi paťiv. Nane sako Rom barikano vaš o romipen. Oda hin nalačho."
"Je to romská čest. Každý Rom není na romipen hrdý. A to je špatné."

Lajla Čonková

"Romipen hin paťiv te dživel sar amare daja the dada. Romipen hin baripen te ľikerel romane tradiciji u te del len amare čhaven."

"Romipen je čest žít tak, jak žili naši rodiče. Romipen je hrdost zachovávat romské tradice a předávat je našim dětem."

Marie Danišová

"Romipen pre ma hin sa šukar, so hin andre miro jilo, so andre mande miri daj mukhľa abo so chudľom džangľipen le Romendar. Romipen - giľora andre miro jilo."

"Romipen je pro mne všechno to krásné, co nosím v srdci, co ve mne zanechala moje matka nebo co jsem se dozvěděl od ostatních Romů. Romipen jsou písně v mém srdci."

Štefan Bendig

"Jako plno jiných národů, například Češi, Ukrajinci, tak vzniklo i romství."

Petra Žembová

"Romipen je to, co může pochopit jenom Rom. Je to naše intimita, identita, a hlavně náš jazyk, který se pomalu ztrácí."

Petr Cína

"... Sar phure Roma čirla phenenas: Paťiv des, paťiv arakhes."

"... Jak staří Romové dříve říkali: Prokážeš-li úctu, úcty se ti dostane."

Jan Horváth

A studenti dálkového studia:

"Romipen - zachovat se ke každému s úctou a otevřeným srdcem."

"Romipen - je pro mne, když Romové starší generace vyprávějí různé příběhy ze života, pohádky, básničky."

"Lavutara kana bašaven. Kana hine savore ke peste lače. Savore Roma pen kamen buter sar gadže."

"Když hrají muzikanti, když jsou k sobě všichni hodní. Všichni Romové se mají rádi než gádzové."

"Pro mě je to hlavně tanec a muzika. Ale také si pod tímto slovem představuji úctu ke starším. Romové jsou velice srdečný národ."

Podle mého názoru je velmi důležité vytvořit na romské škole velký prostor pro **romipen**, ale myslím si, že je dobré věnovat mu pozornost i na všech ostatních školách, které navštěvují romští žáci. Nikdo jiný než sami Romové jim však nemůže říci, co **romipen** znamená. Budou-li neromští učitelé a žáci k pojmu pro romské žáky tak nesmírně důležitému přistupovat s otevřeným srdcem, pak bude škola učit něčemu skutečně velmi důležitému - humanitě a toleranci.

Společně se studenty jsme začali sbírat vzpomínky rodičů a prarodičů, především na druhou světovou válku, ale také jejich osobní životní zkušenosti a názory na to, co je to **romipen**.

Studenti dálkového studia mají před sebou podobný úkol.

Je potřeba, aby rodiče častěji přicházeli do školy a s sebou přinášeli do třídy i své **romipen**. Myslím si, že cílem výuky není jen to, aby studenti získali určité množství romistických informací, ale aby v budoucnosti - například také jako učitelé - vzdělávali své žáky svým vlastním **romipen**.

Jedna ze studentských prací na téma "vzpomínky rodičů a prarodičů" nám poslouží jako úvod k dalšímu článku. Jejím autorem je devatenáctiletý Petr Žiga z Nového Města na Moravě.

SAR MIRO PHURO PAPUS MALINĎA PESKERA ROMŇA

Viĉinav man Petr Źiga u phirav pre RomaŇi mařkarutŇi řkola Kolinoste. Kadi řkola mange del but dŹanlĭpena u řaj kade prindŹarav but laĉhe manuřa. Jekh kolendar hiŇi raŇi doktorka Hĭbschmannov, savi sikhavel romaŇi historia pre Karlova Univerzita Prahate.

E raŇi doktorka hiŇi igen goĉaver manuřni, so dŹanel pal o Roma buteder sar jon korkore. PrindŹarda le Roman pal e calo luma, dŹanel savore romane ĉirlatuŇipena, sikhlĭpena, romaŇi kultura, no savore, so řaj tumen dŹanen pal o Roma.

Has ajsi laĉhi, hoj avla k'amende andre řkola, kaj pes te ulavel peskere dŹanlĭpenca. Mangelas amendar, kaj lake vareso irinas pal amari famelĭja. Phendom mange, soske te na? Choĉa pes vareso dodŹanava pal miri famelĭja. Jekhphureder amara fajtatar hiŇi miri daj. E daj dŹanel ĉa pal peskero phuro papus u ĉa kolestar, so lake phenelas lakeri daj, miri baba.

Zijand, imar Ňiko na dŹanel, sar pes lakero phuro papus viĉinlas. Jov ulĭla andro berř 1888. Beřelas andro rusiko gav. Pal savore seri has jekhfeder maľaris. Ňiko na dŹanelas avka te maľinel sar jov. Jekhe dĭveseste les viĉinde o Slovaka, kaj lenge te avel te maľinel avri e khangeri. Ta jov gejl. Khere mukla la romŇa trine ĉhavenca. Jekhphuredera ĉajorake has duj berř, le ternedere ĉavoreske jekh berř u la jekhtnera ĉajorake has ĉa duj ĉhon.

Le phure papuskeri romŇi pes ulĭla andro 1891 berř. Pal savore seri has jekhřukareder romŇi, sako le phure papuske la hamiřinelas. U sar majinelas te maľinel la sunto Maria andre khangeri, maľinĉa peskera romŇa. Duminas peske, hoj Ňiko na prindŹarla, aľe o Slovaka prindŹarde...

JAK MĚJ PRAPRADĚDEĎEK NAMALOVAL SVOJI ŹENU

Jmenuji se Petr Źiga a chodĭm na Romskou strednĭ řkolu v Kolĭnĕ. řkola mi dala mnoho vĕdomostĭ a poznávám tu rĭzne zajĭmave lidi. Jednou z nich je panĭ Hĭbschmannov, kter uĉĭ romistiku na Karlově univerzitě v Praze.

Panĭ doktorka je moudr Źena a vĭ o Romech vĭc, neŹ o sobě vĕdĭ oni sami. Poznala Romy ve světě, zn jejich historii, jejich zvyky, zn romskou kulturu, zkrátka vřechno, co ĉlovk mĕŹe o Romech vĕdt.

Byla tak hodn, Źe k nám přĭřla do řkoly, aby se s námi o své poznatky podělila. PoŹdala nás, abychom něco napsali o sv rodině. Řekl jsem si, proĉ ne? AspoŇ se něco o sv vlastnĭ rodině dozvĭm. Nejstarřĭ z nařeho rodu je moje maminka. Maminka zn historii svého praddeĉka z toho, co jĭ vyprávěla jejĭ matka, moje babĭĉka.

řkoda, Źe uŹ nikdo nevĭ, jak se jĭ praddeĉek jmenoval. Narodil s v roce 1888. Bydlel v rusĭnsk vesnici. Byl nejlepřĭm malĭřem v celém kraji. Nikdo neuměl malovat tak jako on. Jednoho dne si ho zavolali Slováci, aby jim vymaloval kostel. A tak řel. Doma nechal Źenu se třemi dětmi. Nejstarřĭ holĉĭĉce byly dva roky, mladřĭmu chlapci rok a nejmladřĭ teprve dva mřce.

Praddeĉkova Źena se narodila v roce 1891. Byla nejkrsnřĭ Źenou v celém kraji, kaŹd jĭ praddeĉkovi záviděl. A tak kdyŹ měl malovat svatou Pannu Marii v kostele, namaloval jĭ podle své Źeny. Myslel si, Źe to nikdo nepozná, jenomŹe Slováci to poznali...

Mária Šerdziková - babička Petra Žigy

Alžbeta Grundzová, prababička Petra Žigy, s rodinou v Karlových Varech. Pocházeli z Kapišova u Svidníka (okres Prešov). Dobová fotografie: archiv rodiny

Tradle les andre truparňa u la podlabarde. Muľa igen ternoro. Has leske bišujekh berš. Oda has andro 1909 berš. Leskeri romňi pal leste igen rovelas, u sar delas koľin la jekhtneredera čhajorake, muľa andre žaľa.

Kodi čhajori has miri phuri baba. Joj uľiľa andro 1908 berš. La phura baba iľa ke peste lakeri bibi peskere romeha. Lakero rom pes vičinelas Ján Čičák, uľiľa andro 1891 berš. Has len ochto čhavore.

Sar e Alžbeta barila avri - avka pes vičinlas miri phuri baba - ačhiľa latar bari šukar čhaj. U vašoda e bibi pre late thovavelas. Ehas pre late igen džungaľi, mindig lake rakinelas. Palis lake na has pre dzeka, kaj lakero rom, o Jančus, cinda la Alžbetake nevo viganos. Vašoda pes leha but dokerkerelas. Ajci andre leste delas choľi, kaj jov imar lakere lava na kamelas te šunel u rozgejľa pes laha. Palis peske o Jančus iľa la Alžbeta romňake u has len dešušov čhave.

Ňikastar man na dodžanľom, sar pes savore vičinenas. Džanav ča pal o Jožkus, o Petrikus, o Jančus, o Vaš-

Zahnali ho do márnice a podpálili ji. Umřel velice mladý. Bylo mu dvacet jedna let. V roce 1909. Jeho žena pro něj strašně plakala, a když kojila nejmladší holčičku, zemřela žalem.

A ta holčička byla moje prababička. Narodila se v roce 1908. Mou prababičku si k sobě vzala její teta se svým mužem. Její muž se jmenoval Ján Čičák a narodil se v roce 1891. Měli osm dětí.

Když Alžbeta vyrostla - tak se jmenovala moje prababička - bylo z ní velice krásné děvče a ta její teta na ní začala strašně žárlit. Byla k ní zlá, neustále jí nadávala. Nelíbilo se jí ani, že její muž Jančus koupil Alžbetě nové šaty. Ustavičně mu to vyčítala. Rozčillovala ho tak, že už nemohl ty její řeči dál snášet a rozešel se s ní. Pak si vzal za ženu Alžbetu a měli spolu šestnáct dětí.

Od nikoho jsem se nedozvěděl, jak se všechny ty děti jmenovaly. Víám jenom o Jožkovi, o Petrikovi, o Jančovi,

kus, o Michalos, o Feris, e Anna, e Zuzana the e Marča - joj has miri baba.

Zijand, oka berš muľa. Koda has 25. 12. 1997. Has lake šovardeš berš. Lakero rom pes vičinelas o Jožkus Šerdzik. Uľiľa pes 13. 3. 1935 u muľa 12. 3. 1981. Leskeri daj dživelas pre Slovensko u o dad has Poľakos. Me imar mire papus na pametinať, bo jov muľa, kana mange has ča jekh čhon. Aľe la baba mange pametinať lačhes.

Joj has bari lačhi romňi. Ola lakere vakeribena šaj šunavas cale ori, sar vakerelas pal peskere terne berša. Jekhbuteder mange peľľa pro jilo, sar vakerelas pal peskero dad.

Lakero dad has igen tromado manuš. Marelas pes andro peršo mariben. Jekhe dživeste, sar terďolas pre skala, pre leste čhide pal o eroplanos e bomba. Trefinde les andro vast u o vast leske odpeľľa. O Jančus peľľa andro moros. Plavinlas trin šel metri u doplavinda pro brehos u o vast peske žužardľa avri.

SUMMARY

Milena Alinčová: Romani secondary school of social work

The author shares some of her thoughts on education for people whose profession will involve working with the Romani community. The school was founded in September 1998 in the Czech city of Kolin by the Rajko Djurić Foundation, and currently has 30 normal students attending classes and another 15 correspondence students. The

o Vaškovi, o Michalovi, o Ferim, o Zuzaně a o Marče. To byla moje babička.

Škoda že už umřela. Bylo to 25. 12. 1997. Bylo jí šedesát let. Její muž se jmenoval Jožko Šerdzik. Narodil se 13. 3. 1935 a umřel 12. 3. 1981. Jeho matka žila na Slovensku, za muže měla Poláka. Já se na dědečka nepamatuju, protože umřel, když mi byl měsíc. Ale na babičku si pamatuju dobře.

Byla to nesmírně hodná žena. Její vyprávění jsem dovedl poslouchat celé hodiny - když vyprávěla o svém mládí. Nejvíc mě dojímalo, když hovořila o svém otci.

Její otec byl velice odvážný. Bojoval v první světové válce. Jednou, když stál na jakémsi útesu, na něj hodili z letadla bombu. Trefili ho do ruky a utrhl mu to ruku. Dědeček spadl do moře. Plaval tři sta metrů, doplaval ke břehu a tam si ránu sám ošetřil.

school puts a large importance on teaching the Romani language (even acquainting students with differences between regional subdialects) and "Romipen", i.e. Romani culture. M. Alinčová then includes a number of definitions of *Romipen* from her students. One describes it as: "Everything of beauty in my heart; that which my mother left me, or the knowledge I gained from other Roma." In its effort to teach *Romipen*, the school is collecting the recollections of students, parents and grandparents, especially concerning their experiences during the Second World War.

B. Bollag

Madona, chrám Sv. Al. Něvského
autor malby: I. Mrkvička

Toško ATANASOV

ROMSKÁ MADONA

Říká se, že každý člověk na světě má svého dvojníka. Ale nejen člověk, i každá událost se někde ve vesmíru opakuje znovu, byť v poněkud jiném provedení. A tak i „Romská Madona“ z tragického příběhu prapradědečka Petra Žigy má svého dvojníka - Madonu v chrámu sv. Alexandra Něvského v Sofii, kterou prý malíř českého původu zvaný Mrkvička zobrazil podle romské ženy. Na rozdíl od romského umělce-samouka, jehož jméno se neuchovalo ani v rodinné paměti, neskončil malíř Mrkvička tragicky a Madonu, ke které stála modelem romská žebračka, může v chrámu sv. Alexandra Něvského shlédnout každý.

Příběh „Romské Madony“ z Bulharska nám vyprávěl mladý romský filmový režisér Toško Atanasov. Uvádíme přepis mangetofonového záznamu jeho vyprávění v jeho rodném „montánském“ dialektu.

Andi najbari khangeri andi Bulgaria, so vakerel pes somnal Aleksander Něvskij, si jekh interesno ikona, so me ka dišavav tumenge akana, Devla Maria ikona. Athe si o prototipo Romni, romani džuvli. Ka vakerav tuke akana historija kale ikonakri.

O Mrkvička sijas chudožniko ando Aleksander Něvski taj vov kamelas te kerel desin, rodelas prototipo džuvlako, so te prepel opral i Devla Maria. Rodelas, rodelas, našti arakhelas.

Taj ekh dīves ov sar bešelas anglal e khangeri, dikhel, ekh Romni cikne čhavoresa pe angaľate nakhel dural leste taj vakerel leske: „De man pandž leve.“

Vov inkaldas-tar pri džeba biš taj dindža la biš leve. Dikhľas, voj si but šuži, but šuži sijas Romni. Dindžas o love taj nakhilo peske, gelo. E Romni palal leste prastal, avel paš leste, vakerel: „Indžar, tu dindžal man pobut love, me kamavas pandž, tu dindžal man biš.“

V největším chrámu Bulharska, který se nazývá sv. Alexandr Něvski, je zajímavá ikona - teď vám ji ukážu - ikona Bohorodičky Marie. Jejím prototypem je Romka, romská žena. A já vám budu vyprávět historii téhle ikony.

Výzdoby chrámu sv. Alexandra Něvského se zúčastnil malíř Mrkvička. Chtěl najít vzor k obrazu, a tak hledal ženský prototyp, který by se hodil pro bohorodičku Marii. Hledal, hledal, ale stále ho nemohl najít.

Jednoho dne seděl před kostelem a tu vidí Romku s dítětem v náručí. Prochází kolem něho a povídá: „Dej mi pět leva.“

Vytáhl z kapsy dvacet leva a dal jí je. Viděl, že je to velice čistá, velice čistá žena. Dal jí peníze a šel. Žena za ním utíká, utíká, přijde k němu a povídá: „Počkej, dal jsi mi moc. Já chtěla pět leva a ty jsi mi dal dvacet.“

Taj vov dikhel lake jakhende, dikhel vov lako čačipe, dikhel lako šužipe, dikhel vov lako lačipe taj vakerel pe gođate: „Kaja džuvli kam avel miri Maria.“

Taj kodo si istorija. Kerđa desin per i Maria pal la Romňakro muj.

But berša kada ikona sijas garavdi, soske ando amari pravoslavno religija na den o rašaňa, kana keren o chudožňiki ikone per i dživdo muj. Dživdo muj našti ovel sar prototipo. Isi stilizacija. Isi strogo kanone, so o chudožňiki šaj te ingeren. Les sijas, o Mrkvičkas, problemja but, kana dikhle o bare rašaňa, kaj kaja ikona si dživdi džuvli. Ov na vakerlas lenge, kaj kaja ikona naj samo dživdi džuvli, a oj si da i Romni! Soske ako džanenas, kaj voj si i Romni, oka ni džanav, so kam ačholas lesa.

I ikona sijas garavdi. Pal but berša la dišavde, soske dikhle, kaj voj si but šukar, but šukar, but čačuni, taj inkalde la. Akana si athe andi khangeri - džas te dikhas la!

Připojujeme dva dodatky: stručný životopis Tošky Atanasova a historické údaje o chrámu sv. Alexandra Něvského.

Me sjom bišeňabersengo. Sjom prandime, si man romni, romani čhaj. Voj si bišuštarebersengi. Bešav ko romano pero andi diz Montana, kida lako anav. Mi dej mo dad kerna buci sastrestar, keren „verije“ - gadžikano pheras - si kada verije guruvenge, žuklenge zendžire keren. Phirena andar o gava, bikenena. Ama akana kaja buci na džal šukar.

Man sijas problemi mire manušenca, kana mangavas te sikhlovav. Ola vakernas: „Dikh, savore, savore terne na sikhlon, o manuša keren peske buci, savo lesko dad leski daj, savi buci keren. Khate tu manges te džal režisura te kerel? Cirko manges te kerel? Tu diňilo siňal?“

Podíval se jí do očí, uviděl její opravdovost, její čistotu, její dobrotu a řekl si v duchu: Tahle žena bude moje Marie.

To je tedy ta historie. Vytvořil Madonu podle obličeje Romky.

Ikona byla dlouhá leta schovaná, protože v naší pravoslavné církvi kněží nepřipouštějí malovat ikony podle skutečných osob. Obličej živého člověka nesmí být prototypem ikony. Ikony musí být stylizované. Jsou pro to přísné zákony, které musí malíři dodržovat. Mrkvička měl spoustu problémů, když vysocí duchovní viděli, že je ikona namalovaná podle živé ženy. Neřekl jim, že je podle živé ženy, natožpak podle Romky. Kdyby se byli dozvěděli, že je prototypem Romka, nevím, co by se s ním bylo stalo.

Ikona byla schovaná. Po mnoha letech ji vystavili, protože viděli, že je velice krásná, velice krásná a opravdová. Teď je zde v chrámu - pojďme se na ni podívat!

Je mi devětadvacet let. Jsem ženatý, mám ženu, romské děvče. Té je čtyřadvacet. Bydlím v romské osadě ve městě Montana, tak se jmenuje. Moji rodiče pracují se železem, dělají „verije“ (řetězy) - to je gádžovské slovo, řetězy pro voly, pro psy. Chodí po vesnicích a prodávají to. Ale teď se tomuhle řemeslu nedaří.

Měl jsem se svými lidmi problémy, když jsem chtěl jít studovat. Říkali: „Podívej, žádný z mladých se neučí, nikdo, všichni pracují, dělají to, co dělá jejich otec, jejich matka. A ty chceš jít na režiséra? Chceš dělat cirkus? Zbláznil ses?“

A me vakerava: „Kana o terne trebul te sikhlon! Amenge Romenge trebul te oven sikhavde manuša!“ Taj samo meri romni man inkerel. Me vakerava: „Ako tu na mangeha me te sikhlovav, me na džav te sikhlovav.“ A voj vakerel: „Na, me mangav, tu te sikhlos!“

So te vakerava aver? Ni džanav.

A já povídám: „Dneska je potřeba, aby se mladí učili! My Romové potřebujeme mít vystudované lidi!“ Jedině moje žena mě podporuje. Říkám: „Když ty nebudeš chtít, abych šel studovat, nepůjdu.“ A ona říká: „Ne, já chci, abys studoval!“

Co mám povídat dál? Nevím.

Elka MINČEVA

(Etnografický institut Bulharské akademie věd)

ČESKÝ MALÍŘ IVAN MRKVIČKA A CHRÁM NA POČEST ALEXANDRA NĚVSKÉHO V SOFII

Bulharsko bylo pět století pod tureckou nadvládou. V roce 1878 skončila rusko-turecká válka a mírová dohoda znamenala pro Bulharsko svobodu. Vzniklo Třetí bulharské carství (1879 - 1945). V celé zemi se začaly stavět nejrůznější památníky, chrámy a sochy na znamení vděčnosti vůči ruskému národu. Nejvýznamnějším z nich je chrám sv. Alexandra Něvského v Sofii.

Chrám sv. Alexandra Něvského má obrovský význam pro další rozvoj bulharské architektury a výtvarného umění. Chrám byl postaven na ploše 2.600 m², je 70 m dlouhý a 55 m široký. Mnozí odborníci považují Chrám sv. Alexandra Něvského za největší postbyzantskou chrámovou stavbu na Balkánském poloostrově. O stavbě kostela rozhodlo první Národní shromáždění svobodného Bulharska v roce 1879 a patronem chrámu byl stanoven novgorodský a vladimírský kníže Alexandr Jaroslavovič, zvaný Něvský, který ve 13. století zvítězil na řece Něvě nad Švédy. Pravoslavnou církví byl kanonizován za svatého. Je to jeden z nejoblíbenějších ruských světců a byl patronem ruského cara osvoboditele, Alexandra II.

V celém osvobozeném Bulharsku se pořádaly sbírky na stavbu a výzdobu chrámu. Výstavba chrámu započala roku 1904 a skončila roku 1912. Následující léta byla obdobím balkánských válek, které zdržely výzdobu chrámu. K slavnostnímu vysvěcení došlo tedy až v roce 1924.

Chrám stojí na nejvyšším místě Sofie a přirozeně dominuje hlavnímu městu. Architekt chrámu, známý petrohradský profesor A. N. Pomerancev, se při koncepci díla inspiroval byzantskými a starobulharskými architektonickými tradicemi. Výzdobou ikon byli pověřeni nejvýznamnější ruští a bulharští malíři té doby. Ikony na severním ikonostasu maloval český malíř Jan Václav, v Bulharsku zvaný Ivan Mrkvička.

Ivan Mrkvička se narodil roku 1856 ve Vidimi u Dubu a zemřel roku 1936 v Praze. Studoval na Pražské a Mnichovské umělecké akademii, byl žákem Antonína Lhoty.

Po osvobození Bulharska zpod turecké nadvlády se v roce 1878 zavedla povinná školní docházka. Protože byl nedostatek pedagogů, zval mladý bulharský stát odborníky a učitele ze zahraničí. Na pomoc slovanským bratrům přicházeli učitelé zejména z Čech a ze Slovenska.

Ivan Mrkvička přicestoval na pozvání bulharské vlády v roce 1881 a začal pracovat jako učitel na plovdivském chlapeckém gymnáziu. Zde působil do roku 1896. V Plovdivu namaloval Mrkvička řadu obrazů inspirovaných bulharskými reáliemi. Vznikly tu malby *Balkánské domy*, *Asenova pevnost*, *Nevěsta*, *Ženich*. Jeho obraz *Prodáváč ptáků a zeleniny* je známější pod jménem *Cikán na trhu*. Je to nejslavnější obraz Mrkvičkova plovdivského období a odborníci ho kvalifikují jako nejvýznamnější výtvar bulharského umění té doby.

V roce 1896 se Mrkvička stěhuje do hlavního města Sofie. Dva roky učí na chlapeckém gymnáziu, později se stává ředitelem Malířské školy (1898-1920), která byla později přejmenována na Sofijskou uměleckou akademii. V roce 1894 vznikla Společnost na podporu umění v Bulharsku a Mrkvička byl až do své smrti jejím aktivním členem.

Po plovdivském období maluje Ivan Mrkvička obrazy inspirované vesnickým životem v Bulharsku a také několik cyklů z dějin Bulharska. Ilustruje dětské knihy a romány.

V roce 1900 odjíždí na čas do Paříže, kde pod vlivem francouzského impresionismu maluje obrazy, jako *Dřevorubec*, *Cikánka*, *Pastýř koz*, *Slepá cikánská žebračka* a také sérii portrétů významných bulharských osobností.

Ivan Mrkvička spolupracoval na výzdobě mnoha významných památníků, oficiálních budov a chrámů. Spolu s bulharským kolegou A. Mitovem vytvořil dekorativní výzdobu Rolnické banky v Sofii, spolupracoval na malířských pracech v Mauzoleu ruských vojáků v Plevenu.

K nejznámějším dílům českého malíře patří nástěnná výzdoba chrámu sv. Alexandra Něvského. Vyzdobil celý severní ikonostas a některé další části chrámu. Jeho ikona *Svatá Bohorodička s Ježíškem* vzbudila v tehdejší Sofii senzací a dodnes je opředená legendami. Podle jedné legendy prý sloužila umělci jako model pro Bohorodičku žena jednoho ministra, který - když ji na obraze poznal - ztropil veřejný skandál a manželku obvinil z nevěry. Podle jiné legendy namaloval umělec Bohorodičku podle romské žebračky. (Ještě více než svatá matka připomínají romskou předlohu oči malého Ježíška).

V roce 1921 se Ivan Mrkvička vrací do vlasti, žije a pracuje v Praze. Jeho styky s Bulharskem neustávají, zúčastňuje se výstav, uveřejňuje články v časopise *Umění*, který v roce 1894 spoluzákladal. V roce 1956 byla v Sofii uspořádaná rozsáhlá výstava Mrkvičkova díla.

Literatura

- Paskaleva, K. *Chram pametnik Alexander Nevski, Septemvri, Sofia 1986*
Liubenov, V. (red.) *Patriaršeskiat katedralen chram Sv. Alexander Nevski, Sv. Sinod, Sofia 1960*
Pata, J. Prof. J. V. Mrkvička, k umělcově životní osmdesátce jeho přátelé, *Česko-bulharská vzájemnost, Praha 1936*
Protic, A. *Ivan Mrkvička, bulgarski chudožnik, Sofia 1955*
Lvova, E. *Ivan Mrkvička, Iskustvo, Moskva 1955*
Mrkvička, I. *Balgaria v obrazi, BAN Sofia 1929*
Dinova-Ruseva, V. *100 godini ot roždenieto na osnovopoložnika na balgarskata živopis, Iskustvo, Sofia 1956, kn. 4, s. 18 - 24*

Pravda se dá vyslovit jen romsky.

romské přísloví

Foto: Tibor Jakob

Hana SYSLOVÁ

ROMSKÁ TŘÍDA NA EVANGELICKÉ AKADEMII V PRAZE

O vzniku romské třídy experimentálního třístupňového dálkového studia na Evangelické akademii v oboru "romský asistent" a "sociální činnost v prostředí etnických minorit" jsme čtenáře Romano džaniben již informovali. Nyní bych ráda představila i práce některých z našich studentů.

Ve školním roce 1998/99 byla zahájena výuka romštiny. Asi pro polovinu studentů je tento jazyk jazykem mateřským, který však ve velké míře neznali jako jazyk psaný. Za svůj hlavní úkol jako vyučující jsem považovala seznámit studenty s pravopisem romštiny a následně je povzbuzovat k vlastnímu psanému projevu i četbě textů, jak literárních, tak odborných.

Naše vzájemná spolupráce nebyla vždy snadná. Jisté potíže pramenily ze skutečnosti, že tito studenti jsou rodilí mluvčí a zákonitě ovládají mluvený jazyk lépe než já. Všichni hovoří tzv. slovenskou romštinou, většinou různými regionálními varietami východoslovenského subdialektu. Bylo tedy třeba si vyjasnit, že všechny varianty jsou přijatelné a rovnocenné, že různé výrazy mohou být používány jako synonyma a pravidla, podle kterých píšeme, jsou kompromisem.

Tato namáhavá etapa nebyla vždy prosta emocí. Každý ze studentů dlouho bránil tu "svou romštinu", občas mě podezřívali, že jazyk, který vyučuji, jsem si snad vymyslela a jedna z našich nejbouřlivějších hodin byla završena ověřením informací romskou babičkou z Moravy, kterou student kontaktoval mobilním telefonem již během výuky. Domnívám se, že dnes některé vážné okamžiky tohoto období vnímáme spíše jako velmi zábavné, a já sama vím, že zejména tehdy se studenti stali mými učiteli.

Domácí úlohy měli studenti původně zpracovávat na základě zadání konkrétních témat. Tato témata však většina studentů jaksi vůbec nebrala na vědomí. Důvod byl prostý: měli svá vlastní, závažnější. Následné zadání z mé strany tedy znělo: "Pište, o čem sami psát chcete." Vlastní volba tématu byla natolik motivující, že někteří odevzdávali práce, i když nemuseli. A tak jsem nacházela ve svých deskách krásné vzpomínky na dětství, povídky, vyprávění o lidských osudech, úvahy o životě Romů, a to jak osobní, tak týkající se celé skupiny. Studenti začali sami zachycovat své tradiční narativní útvary - pohádky, vtipy, rodové historie. Někdy dostanu zprávu o radostné či smutné události v rodině studenta, a zejména bych ráda zmínila upřímné, hluboké, často velmi smutné výpovědi o vlastním životě. Vzhledem k tomu, že tyto naposled zmíněné práce bývají také intimnějšího rázu a jsou velmi obsažné, rozhodla jsem se je zatím nepublikovat. Doufám ale, že i o tyto "domácí úlohy" v samotnými studenty upravené podobě se jednou se čtenáři podělíme.

Omlouvám se všem svým studentům, jejichž práce se v tomto čísle neobjeví. Není to proto, že by byly méně zajímavé, ale proto, že se pro ně snad najde místo při jiné příležitosti.

V červnu tohoto roku studenti skládali celkové závěrečné zkoušky, uzavírající první dvouletý cyklus studia. V dalších třech letech mohou pokračovat v přípravě na maturitu. Vzhledem k tomu, že jsem měla možnost srovnání úrovně těchto zkoušek s nedávným průběhem maturit i absolutoríí Vyšší odborné školy, dovoluji si zde - jménem ředitelky ing. Marie Kalábové a všech vyučujících romské třídy - studentům znovu poděkovat za výsledky jejich nesnadné práce. Byli jsme velmi hrdí na to, že jste našimi studenty.

Eva Červeňáková

narozena 15. 5. 1975, Mladá Boleslav

MIRO DAD

So leske džalas najfeder - te del duma, te bavinel pes. O Roma kij'amende rado phirenas. O dad len delas bari pařiv. Samas rado, te ke amende vareko avelas te dikhel.

Avle andre, beřle pař o skamind, o dad bičhaďa varekas te cinel pařenka, e daj sig tavelas te chal. Pařis sa thovahas pro skamind. Beřahas peske pař lende, dahas duma so, sar. Sar has kodoj, kaj beřenass kole Roma, so ke amende avle. Sar odoj dživen amare Roma, amari familija, dahas peske duma. Has he kajse Roma, so na denas čačipen duma. Amen oda džanahas. Savore samas cicho a řunahas len, bo kavka o Roma kerenas, sar imar na has pal soste te del duma, vakerlas pes pal kajse diřiņipena, te avel pherasa.

Te has kij'amende vareko, ko džanelas te bařavel či te giřavel, ta pes he khelelas.

Čirla pes dživelas feder, le Romen na has televiza, ta muřinenas te phirel jekh kij'avreste.

Gabriela Farkařová

narozena 2. 5. 1974, Náchod

MIRI BABA MANGE VAKERLAS, SAR PES DŽIVLAS ANGL'ODA.

E luma sas řukar, o manuřa sle lače ke peste. O Roma na kernas bari-pen, čorikanes dživnas u miřtes lenge sas. Te sas jekh manuř barvaleder, sas les love buter, delas kejčen, kas na sas. U avka sas the le chabeneha, hoj jekh avreske delas o chaben.

U te sle čhavore u ole čhavorenge e daj muřa u o dad sas teje phandlo andre bertena, ta cudze manuřa dodikhenas pal ola čhavore. Denas len te chal, te sovel. Angl'oda na sas ajse manuřa, hoď le čhavoren te den andro lelenca.

Akor le gadženge sas jekh, sar sas le Romenge. Prejkal amende sas oda miřtes bij'oda, mer on pes but starinen u goreder hin.

Akanake amen terne na sam ajse sar angl'oda o Roma. Bo o gadže amen kamen te prekerel, aře on nane andre amare ile. Amaro romano ilo hin igen dukhado. Liďžal amen ke ada, hoď amen le gadžen na kamas vařoda, so on amenge keren. O gadže but amare romane manuřa murdarkeren. Nane vař soske! U řoha amen nane čačo u peskero ikeren.

UPRE ROMA!

Tibor Gábor

narozen 14. 12. 1967, Bohumín

ROMAŇI PARAMISI

Džalas o Rom andro veš kaštenge. Avel andro veš, kidel kašta, mek aňi na kidľa jekh zajda, sikhavel pes leske o beng. Phenel leske: "Romeja, sar oda, hoj kides kašta, save nane tire?" "Prebačin mange, aľe e romňi the o čhave mange bokhale, ta kidav ča kale triskici, hoj e romňi te tavel." O beng phenel: "Mište, kide tuke kašta, keci kames, sar džaha khere, ta palis an mange sikra te koštinel olestar, so tiri romňi taďas."

O Rom avel khere, phenel la romňake, so lestar o beng kamel. E romňi phenel le romeske: "Dža pal leste mek jekhvar a phen, kaj kajso chaben, so amen tavas, kajse bare rajeske pes ladžas te lidžal, kaj te na čhinas leskeri pativ."

Džal o Rom andro veš a phenel le bengeske, oda, so leskeri romňi leske phendľa. O beng phenel leske: "Mište, dikhav, hoj sal pařivalo manuř, a vařoda pes pre tu na choľava. A vařoda mandar řaj manges, so kames."

O Rom phenel: "Te kames, de man bales a olestar tuke miri romňi tavela oda nekfeder, so hin perdal amende."

O Rom la romňaha the le čhavenca le bales chanas avke, hoj bisterde pro beng a na ačhiľa lenge imar nič, ča o churdipen. Ta e romňi phenel: "O beng na džanel, so hin prekal amende nekfeder. Ta laha o goja a randaha andre bandurki. Oda, romeja, leske lidža a phen, koda hin nejfeder chaben prekal amende."

O beng kořtindľa, phenel: "Taven chutnones, aľe me som sikhado pre vareso aver. No vařoda, hoj sal spolehľivo a řikeres o lav, řaj aves pal mande sako kurko a me tuke dava goja, keci kames."

O Rom ole dřivesestar muřinlas te chal goja imar daratar, kaj o beng te na avel pre leste, hoj les o Rom chočaďa.

Jana Hejkrľiková

narozena 22. 1. 1959, Touřim

E DŽUVŇI, SO NA DŽANELAS TE DŽIVEL KORKORI.

Mira da has phen. E bibi pes vičinelas Arana. Has cikňi, churd'i - řukar romňi. Has nekfeder eřta čhavendar, so has la baba.

E Arana dičholas avri sar miri daj. Has la baro jilo, ča but kerado. Džanelas pes te marel sar murř. Rado dikhelas savore čhavoren, či has lakere, či na has. O rukone the o mački pal late phirenas. O phureder Roma na džanelas laha te dživel.

ľľa peske duřto murřes. Has lačho, savore Roma the o čhave les rado dikhenas. O bačis la Arana but kamelas. Te e Arana varekaj džalas, imar o bačis pre late ruřelas. Ruřelas pre late ča čepo.

Jekhvar raři leske e bibi phendľa, hoj leha na ela. Phendľa leske ča avka. Korkori e bibi uřřiľa. O bačis andro haďos na has.

E bibi geřľa le bačis te rodel. Arakhľa les andre pivňica mules. O bačis pes umblaďa.

E bibi ačhila eſta čhavenca korkori. O jilo la dukhalas. Raſi so raſi phirelas andre pivnica u mangelas pes le bačiſke the le Devleſke. Phares e bibi le čhavenca dživelas. E ſocialka lake iſa le čhaven u diſa len andro uſtavoſ.

Akana la Arana na haſ ſoſke te dživel. Phirelas pal o Roma, kaſ haſ o čhave mek jekh berſ. Na džanelas te dživel korkori. Iſa peſke lakero dživipen. Haſ lake trandatheeſta berſ.

Jolana Holubová

narozena 6. 9. 1957, Važec, SR

KARAČOŅA

Perſo d'ives pre KaračoŅa ſavore Roma vičinen Viſija. O Roma phirenas le gadženge te baſavel calo d'ives, o romŅa khere pratinen, taven, ſeſinen pes igen. O čhavore čiſto baripen. Pre jepaſrat džanas andre khangeri ſavore Roma. Œukar pes urenas the le čhavoren. Pal jepaſrat džanas ſavore jekhetane khere. Andal o perſo kher miri daj vičinelas ſavore Romen pal e ulica. Nekphureder Rom džalas perſo andre pal miri daj u ſukar lake vinčinelas.

Amare daja fajneſ tavenas, pekenas. Thovenas ſavoro pro ſkamind the but maſ. Œakoneſ haſ ſukar ſtromkoſ the darki. Le čhavage cinenas ſavoro, grati neve pre lende haſ urde. Œavore Roma beſenas pal o ſkamind. Paſanas le Devleſ the likerenas the amen ſikhavenas. Miri daj, ſar thovelas pro ſkamind te chal te pijel, o Roma ſukar giſavenas, baſavenas the khelenas. Palis vičinelas pal amende aver RomŅi, ſo beſelas (korkori), the calo ulica. Ta hoj jon na džanas te ſovel, pijenas calo rat ſavore ſar jekh fameliſa.

Dži adađives mange pre kada miſliſnav, ſar jon pes ſukar džanenas te zabavinel. Kerenas bare pheraſa, giſavenas. Rado mange kada premiſliſnav ſako KaračoŅa. Amare mamia - phure daja - haſ gođaver džuvſa. Avka paſanas le Devleſ, ſo aŅi na chochavenas, peſkere romenge haſ verne the džanas kija lende paſivale. Œako rat pes modliſnenas kijo Del. Mek adađives pes o phure romŅa modliſnen u me tiž paſav le Devleſ.

Emilie Horáčková

narozena 24. 8. 1964, Praha

VARESO AVER

Somnakune bala, kijo derekoſ bare, o jakha ſar Ņeboſ. ME! Kamavaſ oda ſukariben. Œar vareko pre man dikhela, o jilo leſke chuſela. Kamavaſ oda vaſ ſavoro.

ME! Vičinavaſ avri le Devleſ, le benges: "Aven, keren, ſo me mangav! Kamav te avel aver, te džav upre, kaſ buter te avel man cena. Predžidilom imar but, na bavinel man kajſo dživipen, kaſ čhingeren mange andro kale čirikle (ſtraki). Andre kaja paſuna (podoba) avava volno, na avava koja ladžutŅi. Kamav te čujinel (ſunel), ſar pes dživel andre aver cipa. Andre mire kale jakha dikhav ča e dukh, o zklamiſagoſ the o predſudki. Mire kale bala, e cipa ſar avela paſŅi, ta joj mange pomožinla te dživel dureder the feder."

Emilie Horáčková

Miri mišľa has cholardi, bo kamavas oda, hoj te avav aver. O beng terdiľas paš mande, sa kerdas, so kamavas. Na somas oda imar ME, has oda aver džuvľi. Šukar, bije ladž.

O dad, e daj na prindžarde man. Miri daj obgejľa man, rodelas peskera čha. Sar mulo te terďol paš tute, kajci paš lende me terďuvavas. A ole aver džene, kaj ke lende kamavas te patri-nel (perel) la parňa cipaha the savo-reha, so has man?

Jekh chiba ča has: o jilo achiľa ajso, sar has!

Ole džene ča te chudel man kamentas, ča te lel, te kidel. Oda ME kamavas te kidel, te lel!

Kada savoro has predal ma previsardo dživipen. Vaš kaja cena chudľom zmena. Zdiňom man mire dživipnaske romaneske, kavka imar na kamavas te dživel, te dičhol! Na has oda lači čara. Bajinavas, rovavas. Le Devles vičinavas, rodavas, mangavas.

O Del avľa a phendľa mange: "Ačh kajsi, savi sal. Na kampil tuke aver šukariben. Me kerďom tut, the tut hin cena pre kada svetos."

Geľa het, me somas furt koja gadži u na achaluvavas oleske, na džanavas, so avela dureder.

Miri dar, miro pharipen man omukhľa, sar andro kher o kham pes sikhada. Sig uštľom, o gendalos rodavas, kaj te dikhav man. Zavriskindom baripnastar: "Oda ME pale imar!" Oddichindom mange (o jilo mange pale pro than) the pro Del mišľindom, so phendľa mange andro suno.

Sakone manušes, ta the man hin cena. Me dživava miro dživipen dureder oleha, so man hin. Na kampil mange avreskro te dživel.

Me dživava miro romipen.

PS: "Sako peskro, sakoneskro dživipen mol!"

Ladislav Husák

narozen 12. 10. 1960, Prešov, SR

PAL SOSTE SOM ADAĐIVES TE IRINEL?

Čačipen na džanav. Bešav khere pal o skamind a duminav. Andro šero mange mukhav ča kavka te denašel o dumenki.

Duminav pre koda, sar sas, sar hin adađives he sar ela dureder. Savo dživipen amen užarel the adađivesutno dživipen. Akanakes, so dživas, na

dičhol igen lačho. Kamás bi te pa-
tal, hoj ela čino feder. Sem ko bi
mek načirla phendahas, hoj avela
kajsi doba, hoj he amen, so sam
kajci berša avri andal e sikhľard'i,
he amen sikhľuvaha. Kadebor ada-
ďives sikhľon bareder (učeder) sikh-
ľarde a mek buter džene te sikhľol
kamen.

No nane oda baro šukariben?

O Roma užten opre! Kajci berša
opre užarahas! Sem dži akanakes
pes pro romano drom rakinenas ba-
re bara he trasta, so len o Roma naš-
ťi, našti predžanas.

Avri del jiv, e balvaj les phurdel
andre dojekh sera. Me mek čino be-
šava pal o skamind, mek čino mu-
khava mire dumenki te denaškerel
andro šero a ela mange irimen savo-
ro, so mange te irinel kampelas.

Ladislav Husák

Vlasta Karvajová

narozena 24. 5. 1956, Náchod

MIRO BIBACHTALO ČHAVORIPEN

(Akada mange vakerlas Nachodostar e Růžena Samková.)

Vakerav tuke, Vlasto, pal miro čhavoripen. Nane bachtalo, aje som rado,
kaj tuke šaj vakerav.

Samas dešujekh čhavore u me somas nekterneder. Dživahas, sar pes
delas, na barvales, aje bečelínahas jekh avres u mek buter kamahas la da le da-
des. Mange sas akor trin berš, sar mange muľas e daj. Me somas cikňori, na
džanavas, so pes ajso ačhiľa. O berša denašenas, pal mande pes starinelas
o dad u e nekphureder pheň.

Sas mange ochto berš, imar o phrala o pheňa ile romen romňen, gele
andal o kher het. Ačhiľam le dadeha u la pheňaha. Miro dad akor igen nasvaľi-
ľa. Oda sas igen žalostno, sar jov cerpinelas, imar aňi na phirelas pro čanga,
čak pašľolas. E pheň mušind'a te džal andre but'i, bo o dad imar na sas hodno
pre amende but'i te kerel. Aje e socialka avľa. Akor sas miro bibachtalo d'i-
ves, bo man ile andro đecko domovos. Igen but rovavas, bo kamás te ačhel mi-
re dadeha.

Polokes prisikhľuvás andro đecko domovos, aje o jilo man cirdelas khe-
re pal o dad. Avke mange kerde, kaj pro sombat u kurko phirás khere. Somas
igen rado, bo avke šaj obchudás le dades.

Sas Karačoňa u me pes imar našťi doužarás, kana ela aver d'ives, sar
bešaha paš o skamind u paš o Jezulankos. Avľom khere, o dad pašľolas,

e pheň kisitinkerelas savoro, so kampil pre Karačoňa. Sar geľam te sovel 23. 12., šundom, sar o dad phenel la pheňake: "Sar mange ela rosnes, ta me pre tute vičiná. Dža tuke akana te pašľol."

Imar leske na sas mištes.

Odi rat pes mange zdelas igen dugi. Ke tosara šundom, sar miro phral u savore čhave igen but roven, vriskinen. Ušľilom u geľom te dikhel, so pes ačhiľa. Dikhav, hoj miro dad peha imar na čalavel. O phral leha razinelas, o dad sas mulo. Imar džandom, hoj khere na ačhá. Našaďom oda, so nekbuter kamás.

Dine man pale andro d'cko domovos. Ačhiľom odoj dži dešupandž berš. Khere phirás čak varekana, bo džanás, hoj odoj na arakhá oda, so našaďom.

Pal oda geľom te sikhľol odoj, kaj keren o pochtana. Duj berš sikhľuvás, avka mange avľa andro šero, te džal te dikhel khere. Geľom, phučľom le gadžendar, či adaj mek bešľel vareko mira famelijatar. O gadžo phend'a, kaj o kher bikinde. Na džandom, kaj gele.

Kadaj Nachodoste peske arakhľom mire romes, hin man leha štar čhavore. Bešav andre bitovka, som rado, hin man akana savoro.

Mire čhavorenge bi kamás, kaj len te el feder čhavoripen, sar sas man. Kerá, so hodno avá, kaj te aven bachtaleder sar somas me.

Helena Vavřinová

narozena 9. 9. 1960, Domaňovce, okr. Spišská Nová Ves, SR

PAL E KORI DŽUVLI

Has jekh Romňi, na džanav, savo has la nav, bo savore Roma, so la džanenas, vičinenas la Kori. Vaš oda, bo joj na dikhelas pro jakha. Has imar phuri, ňiko la na has. Phirelas pal o Roma gav gavestar melaľi the džuvali. Has la ajci džuva dži andro hundri.

Jekhvar avľas the kij'amende. Has tato ňilaj, savore samas avri paš o kher. O dad khere na has, buťi kerelas. Miri daj has khabňi šov čhon, bešľelas pre gangi u khuvelas kajse cikne pokrovci, so pes thovenas paš o vudar. E Kori lake phend'as: "Haňičko, tav mange haluški ciraleha, tu keres ajse lačhe." "Kori, nane man ciral, te kames, tavav tuke armihaha."

Choc has kori, joj džanelas savorestar. Džanelas, hoj e daj hiňi khabňi, džanelas, ko sar pes vičinel. E Kori chudľas te rakinel andro bokhale the bari-kane. U phend'as: "Džanes so, tu pervali, mi del tuke o Deloro, kaj te ločhos kajse nuzakos kores, sar me som!"

E daj pre late bida kerlas u phend'as lake: "No u pratin pes kadarig het, bo lava vedra paňi u čhivav pre tu!"

Joj igen daralas paňestar u geľas het.

Paťan abo na paťan, e daj ločhiľas muršores. Khere samas šov čhaja. Sar phend'as e Kori, avke has. Uľiľas mange phraloro kalikos: bijo jakha, o jilo has leske pre aver sera, na phirelas, ča pašľolas. Sar has leske dešuocho to berš, muľas.

Hana Kožuriková
narozena v Kolíně 1966

SO MIRO PHURO PAPUS NA DŽANELAS

Andro šovardešte berša avlas o papus la babaha u peskere čhavenca pro Čechi pal e buti. Afe avle tiž vašoda, hoj pre Slovensko le Romen vičinenas: "Ty cigáne", afe pro Čechi len vičinenas: "Pane..."

Mire papuskero dad, miro phuro papus, avlas andro ochtovardešte berša tiž pro Čechi kijo papus the kije baba len te dikhel.

Avlas u mindar paš o vudar rakinelas: "Koja lubni (mišlinelas peskera romňa), man čidās avri u phendās mange, hoj ča pijav u nič na kerav. The čidās pal mande e piri, ča avka hoj chutlōm pre sera, mišto man na murdardās. Imar na džava pale."

E baba le papuha les čitkinenas u thovnas les te bešel. Vašoda hoj les prindžarenas, džanenas, hoj oda avka nane, hoj oda ča avka phenel. Kamenas, hoj t'avel leske kija lende so nekfeder, te na pr'oda bisterel. Savoro, so phendās, leske paťanas, has pre leste igen lače u kerenas pašal leste sar pašal cikne čhavoreste.

Pal o trin dīves pejlās the pre karčma. O papus has dži raťi andre buti, tak sikhadas le phure papuske jekh karčma, kaj šaj perdal o dīves džal. Andre oja karčma pes dovakerdās le karčmaroših, hoj sar avela leskero dad (lačhes les popisindās), te čivel leske, so ča kamela u keci ča kamela, u love te na lestar lel, hoj poťinela jov korkoro. Le karčmarošiske phendās, hoj oda hin phurikano romano zvikos, hoj vaš o dad poťinel o čhavo.

O phuro papus peske diñas vodka, pijelas vodka. Pijelas, pijelas, u sar kamplās te poťinel, o karčmarošis leske phendās: "Tumen te poťinel na mušinen!"

O phuro papus avlas khere u vakerelas, sar andre karčma na mušinlas te poťinel vašoda hoj hino Rom pal e Slovensko.

Mek varesave dīvesa has paš o papus, kerdās šela paťabena, u sar oda imar hin, gejlās pale andre peskero romano gavoro, kija peskeri "lubni". Le Romenge andre osada vakerelas, sar leske has pro Čechi lačhes. Vakerelas sar o Rom pal e Slovensko na mušinel andre karčma te poťinel.

Paťan abo na, but Roma leske paťanas u gejle pro Čechi, vašoda hoj pro Čechi pes na mušinel te poťinel. Jon pes afe pomilinde. Pro Čechi pes poťinel vaš savoro, pro Čechi pes poťinel the vaš tumari cipakeri farba...

Afe oda o phuro papus na džanelas.

Hana Kožuriková

Fotoportréty: Adéla Lábusová

SUMMARY

Hana Syslová: Romani class at the Evangelist Academy in Prague

H. Syslová speaks here about her experiences as a teacher in the 1998-99 academic year, the first in which the institution began teaching the Romani language. That first year was not easy. Some students spoke Romani better than their teacher, and there were often heated disagree-

ments over which regional variation to use. During one particularly stormy lesson, a student whipped out his mobil phone to consult his Romani grandmother in Moravia on a question of correct language usage. Syslová had considerable success in motivating students to express themselves in Romani. When she told them to "write about whatever you want," they really took off, relating fairy-tales, jokes, family stories, even tragedies that had befallen them or their families.

B. Bollag

*Pokusme se dokázat, že naše svoboda
nemusí být vždy na úkor svobody těch druhých.*

*Nathalie Lussi
ze skupiny Sintů, Francie*

Foto: Tiene Doan de Champassak

Yaron MATRAS

RÜDIGERŮV PŘÍSPĚVEK K OBJASNĚNÍ PŮVODU ROMŠTINY

1. Úvod

Se základy lingvistické romistiky bývají obvykle spojována jména několika různých vědců. Patří mezi ně August Pott, jehož komparativní gramatika a slovník (1844-1845) představuje první ucelený popis romštiny, Franz Miklošič, jehož dvanáctidílný přehled romských nářečí (1872-1889) byl výsledkem prvního kontrastivního výzkumu, a John Sampson, jehož monografie o velšské romštině (1926) je dodnes považována za nejsystematičtější pokus o historický popis romštiny.

Zásluhy o rozšíření hypotézy o indickém původu romštiny, nebo dokonce o samotný jeho objev se obvykle připisují Heinrichu Grellmannovi a právě Grellmann je v této souvislosti nejčastěji a v nejdelších pasážích citován. Rüdigerova práce z roku 1782 nazvaná *Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien* („O jazyce a indickém původu Cikánů“), která vyšla dříve než dílo Grellmannovo, bývá zmiňována jen mimochodem. Snad je tomu tak proto, že se teprve nedávno (v roce 1990) stala širě přístupná v reedici hamburského nakladatelství Buske, a to ještě jen v německém originále, navíc psaná v kurentu. Značnou pozornost věnují Rüdigerovi tři současní autoři: Wolf (1960) v úvodu ke svému slovníku romštiny, Ruch (1986) v disertaci o raných romistických studiích a Haarmann (1990) ve svém úvodu k reedici Rüdigerova článku z roku 1782.

Rüdigerův zájem o romštinu nejdříve vzbudila publikace *Beytrag zur Rotwelschen Grammatik, oder Wörterbuch von der Zigeuner-Sprache, nebst einem Schreiben eines Zigeuners an seine Frau* („Příspěvek k rotvelšské gramatice neboli Slovník cikánštiny, jakož i dopis jednoho Cikána manželce“) vydaná roku 1755 ve Frankfurtu. Později ho Hartwig Bacmeister, kolega ze Sankt Petěrburgu, podnítil k srovnávacímu studiu jazyků, jehož cílem bylo určení původu a struktury jazyka na základě textového vzorku a který měl zahrnovat i romštinu.

Na indické souvislosti ještě před Rüdigerem upozornil další jeho kolega, göttingenský učitel Christian Büttner, který v roce 1771 stručně poznamenal, že Cikáni jsou hindustánsko-afgánský kmen. Vydání příběhu Stefana Valyiho, jenž si prý povšiml podobností mezi jazykem indických studentů hostujících v Leidenu a jazykem maďarských Romů, ve *Wiener Anzeigen* v letech 1775-1776 rovněž časově předcházelo Rüdigerově statí. Ať už byl Valyiho příběh popisem skutečné události, nebo šlo o pouhou anekdotu, je naprosto zřejmé, že Büttner měl stať z *Wiener Anzeigen* k dispozici. Podle Ruchova (1986: 119-123) tvrzení na ni upozornil Grellmanna, a je proto dobře možné, že o ní věděl i Rüdiger. Indického původu romštiny si konečně povšimli ještě další dva Rüdigerovi současníci: Peter Pallas v roce 1782 a William Marsden v roce 1785. V této době se tedy příbuznost romštiny indickým jazykům (a z toho plynoucí

závěr, že předkové Romů imigrovali z Indie) stávala v akademických kruzích běžně přijímaným faktem. Vzhledem k tomu, že vědci zabývající se původem jazyků vzájemně spolupracovali, vyměňovali si informace a sdělovali si své dojmy, je velmi nesnadné přisoudit některému z nich při tomto objevu absolutní prvenství.

Proč má tedy Rüdiger mezi ostatními tak zvláštní postavení a v čem spočívá obrovský význam jeho práce pro lingvistickou romistiku? Rüdiger vynikal hned v několika ohledech: Vedle Grellmanna byl jediným ze zmíněných současníků, kdo jazyková data skutečně předkládal čtenáři a detailně je komentoval. Grellmann však zcela nepochybně přebíral svůj materiál z jiných zdrojů, jinak řečeno tyto zdroje plagoval (viz Ruch 1986, Willems 1998). Navíc nebyl Grellmann při zpracování a prezentaci svých údajů ani důsledný: nejen že nesprávně interpretoval některé jazykové kategorie, ale směšoval také materiál různých romských nářečí.

Rüdiger vynikal i svým empirismem. Poté, co mu Bacmeister poslal zmíněný vzorový text, nechal si ho Rüdiger rodilou mluvčí, již Adelung (1815: 30) později identifikoval jako Barbaru Makelinovou, přeložit do romštiny. Data získaná elicitací transkriboval a opatřil zpětným překladem. Pak vytvořil i překlady do hindustánštiny; používal při tom příručku, kterou měl zrovna k dispozici a jejímž autorem byl misionář Schulz. Ačkoli jeho zkoumání bylo ne vždy prosto naivního přístupu, některé jeho poznatky v oblasti typologie jazyků a lingvistiky jazykového kontaktu můžeme oprávněně považovat za průkopnické. Rüdiger založil svá srovnání na výběru nejdůležitějších gramatických paradigmat. Ve svých závěrech se nenechal odstrašit rozdílností mezi oběma jazyky, protože pochopil, že solidní argumentace na podporu společného původu jazyků musí být schopna objasnit nejen jejich podobnosti, ale i rozdíly. V několika případech pak obrátne identifikoval vliv jazykového kontaktu na strukturu a typologický ráz romštiny.

Konečně Rüdiger byl mezi svými současníky jediný, kdo po vědecké práci žádal společenskou angažovanost a morální zodpovědnost a kdo byl ochoten obvinít společnost a její politické instituce z marginalizace a perzekuce Cikánů a schopen projevit soucit a pochopení pro příčiny jejich bídy. Není pochyb o tom, že dnešní empirická, angažovaná i teoretická romistika se při hledání kořenů své disciplíny musí obrátit k Rüdigerově práci.

Cíl tohoto článku je dvojitý: Za prvé předkládám obecný přehled Rüdigerovy metodologie, v němž se zaobírám jak jeho sociopolitickými názory na situaci Romů, tak analytickými procedurami, které uplatňoval. Přidávám se přitom k některým Ruchovým (1986) poznámkám týkajícím se prostředí, jež - jak se zdá - Rüdigeru inspirovalo k romistickému výzkumu a spoluvytvářelo ráz jeho argumentace, i k Haarmanovým (1990) poznatkům o Rüdigerově textu. Ani Ruch ani Haarman však zjevně nemají přímé znalosti romštiny a žádný z nich se nevyjadřuje k detailům Rüdigerovy analýzy. V době od vydání přetisku Rüdigerovy práce (1990 [1782]), a vlastně ani před ním, se o podrobnější prozkoumání její lingvistické stránky, pokud vím, nikdo nepokusil. Věnuji proto značnou část této práce jazykovým strukturám, jimiž se Rüdiger zabývá ve své srovnávací analýze, a některým problémům, které s sebou přinášejí.

2. Všeobecné postupy a metodologie Rüdigerova eseje

Koncem osmnáctého století se začala rozvíjet osvícenská sociální antropologie a spolu s ní i popisné, univerzalisticky orientované zkoumání jazyků cizích národů. Na německých univerzitách v Göttingenu, Jeně, Lipsku a Halle (kde se stal Rüdiger

roku 1791 profesorem), významných centrech komparativní jazykovědy s vysokou akademickou úrovní, začala postupně nad konformitou a myšlenkovou poddajností ve vědě převládat objektivita a původnost. Tento vědecký „duch doby“ se v Rüdigerově eseji projevuje dvěma způsoby:

Předně, Rüdigerovi je zřejmé, že se souhrn vnitřně koherentních pravidel a zvyklostí řídící život cizího národa liší od pravidel a zvyklostí dominantní společnosti, a také národům právo na takovou odlišnost přiznává. Na druhé straně se občas dopouští misinterpretací, zaujímá paternalizující postoje, nebo dokonce podléhá stereotypům, které následně romantizuje: například tehdy, když o Romech mluví jako o národu „žijícím si podle svých zákonů přírody“ (s. 44) nebo když užívá zevšeobecňujících tvrzení o krádežích spáchaných Cikány (ačkoli je míní jako kritiku společnosti za to, že zanedbala jejich integraci). Avšak centrální linií Rüdigerova eseje je výzva ke společnosti, aby revidovala své postoje vůči Romům a přijala je jako svébytný národ.

Dalším projevem „ducha doby“ je Rüdigerův analytický přístup k etnografickým údajům, které navrhuje seřadit podle míry objektivní spolehlivosti. Jazyk zaujímá v této hierarchii nejvyšší místo:

„[...] žádný z rozlišujících příznaků národů není tak jistý, trvanlivý, rozhodující a neměnný jako jazyk. Při všech proměnách tvaru, zvyků, obyčejů a náboženství vlivem klimatu, kultury a míšení s jinými, jediný se udržuje od jednoho pólu k druhému, od nejkrajnějšího divoštví po nejvyšší kulturu; vždyť i při všem míšení může být jen zřídka vyhlazen, a i tak, i při nejnásilnějším útisku, zanechává znatelné stopy.“ (s. 59)²

Zkoumání jazyka je proto klíčem k poznání původu národa. Úspěšné určení jazykového původu pak pomáhá poskládat i další části mozaiky:

„[...] s důkazem z řeči vyvozeným nyní srovnáme ostatní historické okolnosti a znaky Cikánů, a vidíme, že i ty se k němu hodí a zcela s ním souhlasí. Povaha Cikánů v době, kdy se poprvé objevili v Evropě, jejich věštění, snad z lhostejnosti jen předstírané křesťanství, množství soumarů, stříbra a zlata, krádeže, dlouhé šaty a velké náušnice, jež dosud nosí, to vše se lépe shoduje s Indiány [= Indy] než s kterýmkoli jiným národem. Právě tak i jejich fyziognomie jest indická.“ (s. 79)

I když se tento popis může zdát zjednodušený, podstatné je, že se Rüdiger při určování původu Romů na jejich sociální vlastnosti nespolehá. Považuje je naopak za pouhé doplňující znaky podřazené lingvistické argumentaci. Ze všeho nejvíce mu záleží na objektivitě vlastní analýzy a právě touto objektivitou zaštiťuje společenskou a historickou relevanci jazykovědné rekonstrukce.

Rüdigerovým lingvistickým pozorováním předchází dlouhé a kritické pojednání o místě Romů v evropské společnosti. Cikáni přišli podle jeho slov do Evropy během historického období přechodu „mezi barbarstvím a kulturou“ (s. 43). V důsledku toho na ně státní správy reagovaly rozporuplně. Rüdiger se domnívá, že by bylo bývalo možné udělit Romům právo k usazení a integrovat je do stávající společnosti, místo toho však v nich tehdejší evropská společnost spatřovala soupeře a nepřátele a začala je pronásledovat. Odepření občanských práv učinilo z Romů ty, kterými jsou nyní - „jednotlivé potulné tlupy zlodějů, věštkyň a žebráků“ (s. 44-45). Rüdiger samozřejmě zevše-

obecňuje, neboť vychází ze stereotypů obsažených v jemu dostupných tištěných pramenech. Zdůrazňuje však, že Romové nejsou společenskými psanci ani rodem, ani z dobrovolného rozhodnutí. V jejich statutu se naopak projevuje to, jak se k nim chová společnost, která jim nedokázala zajistit politickou rovnoprávnost. Uzavírá tedy:

„Toto je dosud politická nesrovnalost, kterou by se naše osvícené století mělo stydět nadále tolerovat. Neboť všechno pohrdání Cikány nemá žádný jiný důvod než onu starou a zakořeněnou národnostní nenávist.“ (s. 49)

Mnohé Rüdigerovy sociálně-politické názory svědčí pro jeho povahu osvícence i osvíceného člověka. Za příčinu sociálního konfliktu považuje střet odlišných kultur a romská kultura je pro Rüdigeru - i když se na ni sám dívá poněkud romantizujícím a zjednodušujícím pohledem - právoplatným a rovnoprávným systémem norem a postojů. Za druhé: je schopen vnímat důležitost dějinných a politických kontextů a jejich pravděpodobných účinků na náhodné události. Takovou náhodnou událostí je pro něho i příchod Romů do střední Evropy, jenž vzbudil nepřátelství jen proto, že připadl do období všeobecné nestability a společenského i politického neklidu. Za třetí: Rüdigerovo soucítění s těžce zkoušeným národem je instinktivní - reflexe u něho přichází až dodatečně. Tento náš dojem podporuje i skutečnost, že Rüdigerovy znalosti o romské společnosti jsou dost povrchní. I když však přejímá různé stereotypy, nikdy se nepodílí na šíření hostility. V těchto souvislostech nám tanou na mysli následující Todorovovy (1984) postřehy z práce o španělské kolonizaci původních obyvatel Ameriky: Soud, soucítění a poznání se nemusí vždy vzájemně podmiňovat. Lze být znalý, a postrádat soucit. Je naopak možné projevovat úcastenství, a nemít vědomosti. A je také možné vyslovit soud, a přitom vědět i soucítit. Rüdiger nevyjadřuje soudy, a znalostí o Romech, kromě poznatků o jejich jazyce, má jen málo - je to však člověk, který soucítí. Konečně Rüdiger je také reformátor. Připomíná společnosti její vlastní modernizované morální kodexy a požaduje, aby se jejich naplňování začalo vztahovat i na Romy a nabídlo jim tak spravedlnost a ochranu:

„Pokud nikoho neuráží, jsou Cikáni trpěni a pod ochranou zákonů. Stále se mi však zdá, že ani v zemích řízených s největší moudrostí ještě nebylo těm z tohoto nešťastného lidu, kteří přežili, poskytnuto plné odškodnění za bezpráví působená jich předkům. Neboť nikde jim dosud nebyla přiznána plnoprávná občanská hodnota a přirozená rovnost s námi, ostatními lidmi, jak to přece vyžaduje spravedlnost.“ (s. 47)

Esej tedy charakterizuje objektivita a humanismus. Zatímco však svůj humanismus vyjadřuje Rüdiger jako emocionální a morální apel, jeho objektivita je podložena argumenty a v jejím základě leží spolehlivost empirických údajů. Vědecká spolehlivost je pro Rüdigeru totéž co uplatnitelnost a replikabilita experimentu. Skutečnost, že jazyk je spolehlivým indikátorem etnického původu, jsme už zdůraznili - a právě k tomuto bodu směřuje Rüdigerova kritika staršího i soudobého vědeckého úsilí.

„Právem jej [= jazyk] proto Leibniz jako první znamenitě doporučil za rukověť při zkoumání příbuznosti národů. [...] Kdybychom se už dříve pokusili užítí této pomůcky také u Cikánů, našli bychom pravdu už dávno a vyhnuli se oněm omylům, které pramení z dohadů. Tato mezera ve zkoumání je o to více překvapující, že mohla být tak lehce zaplně-

na. Vždyť živý jazyk Cikánů byl přítomen všude. Byl také dosti časně zpozorován učením a něco z něho i zapsáno. Už Bonaventura Vulcanius shromáždil padesát slov a Megiser je, nejspíše podle Vulcania, uvedl pod jménem novoegyptské řeči nubijských tuláků; Cikánům oproti tomu, podobně jako Wagenseil, přiřkl zlodějskou hantýrku. Cikánštinu nicméně nikdo neporovnával s jinými jazyky - kromě Ludolfa, jenž ve svých etiopských dějinách na základě slov, která sám sebral, usoudil, že se nepodobá ani egyptštině, ani koptštině, a odmítl proto beztak bájný a nijak nepodložený příběh o jejich egyptském původu.“ (s. 59-60)

Důležitost jazyka jako významného indikátoru byla uznána už před Rüdigerem, ten však viní své předchůdce z ignorance ve dvou bodech: Předně zanedbali dokumentaci dostatečného množství jazykového materiálu, ačkoli přístup k němu mohl být poměrně snadný (zvláště vezmeme-li v úvahu, že na rozdíl od zkoumání zámořských jazyků nebylo pro zaznamenání romštiny třeba podnikat dlouhé cesty a zatěžovat se sháněním spolehlivého tlumočníka). A ti, kteří slovní materiál sbírali, se ho neobtěžovali podrobit komparativnímu šetření, a ztroskotali tak metodologicky.

Rüdiger sám se komparativního studia odvážil. V souvislosti s metodologickým požadavkem replikability se pak zamýšlí nad problematickými aspekty své metody a sděluje čtenáři potíže, které mu empirická práce přinášela.

„Na jeho [= Bacmeisterovu] žádost jsem si jeho stať nechal jednou Cikánkou přeložit do její řeči. Úkol to byl sám o sobě pracný, zároveň jsem se však pokusil alespoň v něčem poznat i mluvnickou část jazyka, dosud zcela temnou a uvedeným dopisem opomenutou. Tím se mé obtíže jen znásobily; bez vlastní zkušenosti by těžko kdo uvěřil, jaké umění je třeba vynaložit k vyzískání těchto informací od člověka, který nemá o gramatice ani ponětí, a jak nudný je takový úkol. Má námaha však byla odměněna sladkým požitekem objevitelova potěšení.“ (s. 61)

Máme zde ukázkou toho, jak průkopnická byla Rüdigerova metodologie. Veškeré předchozí záznamy romštiny sestávaly buď jen ze soupisu slov, nebo z krátkých vět bez doprovodného komentáře. Původní Rüdigerův úkol, tak jak ho inicioval Bacmeister, byl obdobný: měl pouze vytvořit překlad vzorkového textu. Rüdiger však z vlastní iniciativy přistoupil i k elicitaci gramatických paradigm a právě gramatická část poskytuje v důsledku nejpečlivější důkaz o jazykové příbuznosti:

„Co se týče mluvnické části jazyka, není shoda o nic méně výrazná, což ještě zřetelněji dokazuje blízkou příbuznost obou jazyků. Je totiž známo, že i jazyky, jež se v slovní zásobě do značné míry shodují, mají zakončení a ohýbání často velmi rozdílná. Tato skutečnost má svou přirozenou příčinu v původu řeči, neboť zakončení a ohýbání vznikají později a snáze podléhají změnám. Tak např. němčina se od angličtiny nebo dánštiny - podobně jako latina od italštiny nebo francouzštiny - mnohem více odlišuje v gramatice nežli v lexiku, protože gramatika těchto různých germánských kmenů byla vytvořena až po jejich rozdělení.“ (s. 70-71)

Znovu se zde setkáváme s hierarchizací, která je tak typická pro Rüdigerův metodologický přístup k interpretaci dat. Gramatika je citlivější k vývojovým změnám než základní slovní zásoba, a tak jsou paralely v gramatické oblasti silnějším důkazem o blízké historické afinitě jazyků. Právě na tomto základě nám Rüdiger již

v úvodu k jazykové části eseje předkládá shrnutí svých zjištění, a ačkoli si je vědom vlastního metodologického novátorství v oblasti empirické i komparativní, a přestože si uvědomuje nedostatky předchozích prací, je při prezentaci výsledků své práce velmi opatrný a při hodnocení vlastního přínosu velmi skromný.

„Nakonec jsem ke svému překvapení našel tak obrovskou podobnost s jazykem Schulzovy indostánské gramatiky, že jsem nemohl vidět původ Cikánů jinde než ve Východní Indii. [...] S radostí jsem hned v dubnu 1777 sdělil své *heureka* panu Bacmeisterovi do Petěrburgu. [...] Avšak rok nato jsem v Büttnerově úvodu k jeho Srovnávacím tabulkám druhů písma u různých národů zjistil, že také on již ukázal na původ Cikánů z afgánských Indiánů [= Indů]. To jistě znehodnocuje zásluhu mého objevu. Přesto jsem, myslím, oprávněn do sytosti se občerstvit na duchovním hodokvasu svého vlastního objevu. Ano, smím snad spravedlivě něco z toho předložit i publiku, a je to dokonce nutné, neboť pan Büttner, kterému jeho objev nechci upírat, nám neposkytl než temný náznak bez jakéhokoli rozvedení a důkazu.“ (s. 61-62)

Konečně, Rüdiger dává zapravdu skeptickému čtenáři, že v provedené historické rekonstrukci jsou dosud mezery a že mezi oběma srovnávanými jazyky existují odchylky. Ani tyto, ani ony ovšem nesnižují celkový význam objevu, neboť mohou být vysvětleny historickými změnami nebo také možnými nedostatky při získávání dat:

„Po všem, co jsme ukázali, nemůže, myslím, už nikdo pochybovat, že Cikáni a Indostánci hovoří v podstatě jedním a tímtež jazykem, zvláště když uvážíme, že ti první nutně museli na svých dalekých a zdlouhavých cestách ze své řeči mnohé ztratit a mnohé v ní pozměnit; a z toho, co zůstalo, ani moje učitelka nemohla znát všechno. Na druhé straně jsme se možná v indostánštině misionáře Schulze nesetkali s tím pravým nářečím. Je též možné, že některé údaje zachytil nesprávně, právě tak jako místo vlastních indostánských písmen užil pouze liter perských. Indostánštinou navíc plně nevládl a neměl vůbec v úmyslu srovnávat ji s cikánštinou. Při srovnávání se tedy jistě některé podobnosti ztratily, a oba jazyky musí být proto v podstatě ještě shodnější, než se nám zde jeví.“ (s. 77-78)

Rüdiger si uvědomuje, že jeho poznatky přispívají k zpochybnění lidových pověr a dřívějších hypotéz, a protože je mu zřejmý rozpor mezi jeho vlastním tvrzením o indickém původu Romů a rozšířeným názorem o jejich příchodu z Egypta (který se nejen odráží např. v anglickém označení „Gypsy“, ale je jím zároveň i posilován), nabízí vysvětlení, jak k tomuto omylu mohlo dojít:

„Kromě toho existují nejasné stopy, že už u starých Řeků bylo někdy jméno Indie, snad z pouhého nedorozumění, přikládáno Egyptu, a tím mohlo být mylné hledání původu Cikánů v Egyptě usnadněno.“ (s. 83)

Morální soucítění i objektivita vedou Rüdigeru k důslednosti při nahlížení Cikánů jako obětí historických okolností. Tento pohled přenáší i na interpretaci příčin, které mohly Cikány přinutit k odchodu z Indie a následné migraci do Evropy. Podává stručný přehled neklidných dějin Indie v době islámských výbojů a v této souvislosti uvažuje následujícím směrem:

„Všechny války, putování a revoluce, kterých jsme se dotkli, představují dostatečnou příčinu rozptýlení Cikánů z jejich původních sídel. [...] [P]odle všeho nakonec přišli také do Evropy a [...] nejvíce z nich k Dunaji. Pohnout je k tomu mohlo vyhánění, lačnost dobývat, či snad - jak tomu bývá u všech migrací celých národů - obojí najednou.“ (s. 83-84)

Přesto jsou odpovědi na tyto otázky dodnes nejasné a zůstávají předmětem sporů jak mezi přístupy různých oborů, tak mezi odlišnými ideologiemi. Můžeme bezpečně konstatovat, že od vydání Rüdigerova eseje se objevilo jen málo poznatků, které by nově osvětlily nebo upřesnily geografický původ Cikánů. Zaznamenání jazyků a etnografických charakteristik dalších skupin indického původu na Blízkém Východě a ve střední Asii inspirovalo dohady o příbuznosti Cikánů s itinerantní obchodnickou kastou indických Domů (viz Grierson 1888). Domská hypotéza našla své kritiky jak mezi romskými aktivisty, jako je Kochanowski (1994) a Hancock (1997), kteří raději hledají původ Romů ve vrstvách kněží a bojovníků, tak mezi zástupci sociálních věd, jako je Okely (1983) nebo Willems (1998). Ti indický původ Romů popírají docela: argumentují v tom smyslu, že nedostatek historické evidence vyvrací možnost emigrace z Indie, a odmítají brát v úvahu veškeré jazykové aspekty.

Dnes, dvě století po Rüdigerovi, ještě nevznikla spolehlivá metodologie, která by vědcům dovolila pochlubit se něčím víc než tím, co mohl Rüdiger prohlásit závěrečnými slovy svého eseje:

„Abych se odvážil podat bližší určení podnětu k jejich tažením, je mi tato oblast dějin příliš cizí, a krom toho mi chybějí pomůcky; raději ji proto přenechám skutečným dějepiscům. Předkládám zde tedy tuto práci a budu spokojen, ba hojně odměněn, pokud jim svým malým zkoumáním dám podnět k dalším objevům a jestliže olovnicí filologie ulehčím a pojistím jejich cestu dějinami Cikánů.“ (s. 84)

3. Jazykový vzorek

Rüdigerova práce nevzbuzuje dojem, že by si její autor uvědomoval nářeční rozrůzněnost romštiny. Jeho poznámky k vývoji určitého členu v romštině, k její syntaxi anebo k míšení jazyků by mohly být interpretovány v tom smyslu, že Rüdiger naivně považoval němčinu za jediný nebo alespoň hlavní kontaktní jazyk, jenž má v dějinách romštiny nějakou důležitost. Těmto poznámkám je však také možné rozumět tak, že odrážejí už zmíněný Rüdigerův empirismus - jen málo se pokouší o spekulace za hranicemi poznatků, které jsou mu přímo dostupné, a proto se soustředí právě na přejímky z němčiny. To buď znamená, že Rüdiger nebyl schopen identifikovat jiné než německé vlivy, anebo že němčina hrála v dialektu, který zkoumal, ústřední roli. Druhá možnost by nebyla nijak překvapující, vezmeme-li v úvahu, že Rüdigerova informantka měla, jak víme, přinejmenším své občanské jméno německé, a že je proto pravděpodobné, že byla příslušnicí sinto-manušské populace.

Skutečnost, že Rüdigerovy empirické poznatky jsou založeny na dialektu německých Sintů, lze snadno potvrdit, probereme-li stručně jednotlivé rysy vzorku. V oblasti hláskosloví došlo ke změně koncového *-v > -b* (srov. *schob* ‚šest‘, *job* ‚on‘), tj. k vývoji vlastního právě jen sinto-manušské nářeční skupině. Nepřízvučné samohlásky se v zavřených slabikách redukují; kupříkladu tvar *homes* ‚byl jsem‘ obsahuje časový sufix *-es*, odpovídající původnímu **-as*. Posesivní forma *mre* ‚moji, moje‘ je

kontrahovaná. Rüdigerův způsob zápisu prozrazuje centralizaci koncových samohlásek (srov. *bascher* <!s>paša ,vedle'), jež je rovněž známa ze současných sintských nářečí. Iniciální *a-* odpadá ve slovese ,příjít' (srov. *wias* ,přišel'). Ve srovnání s *his* v ostatních sintských varietách vyniká zachování samohlásky *a* v *has* ,byl/a'.

Vzorek vykazuje lexikálně-fonologické rysy typické pro severní větev romských nářečí, do níž sintština náleží, jako např. ztrátu iniciálního *a-* (srov. *tschele* ,zůstává' nebo *men* ,my' - povšimněme si však iniciálního *a-* v *achale* ,jí'), slovo *graj* ,kůň' v podobě bez koncového *s* (srov. *grast* nebo *gras* v jiných nářečních větvích) nebo souhlásku *v* ve slově *tschowachani* ,čarodějnice'. Poněkud zvláštním způsobem jsou zaznamenány koncové samohlásky. Z Rüdigerova zápisu - zdá se - vyplývá, že došlo k zúžení koncového *-e* (srov. *lati* ,ona.Loc'), a nikoli soustavnému zúžení koncového *-o* (srov. *baru* ,velký' vedle *puro* ,starý'). Zápis původního **a* jako *e* (např. v *agawe* ,tento', *naschele* ,prchá, uniká' a v jiných gramatických exponentech, s výjimkou těch, které následují po *-h*) může také odrážet úžení. Zápis slov *gascht* ,dřevo' a *gan* ,ucho' ukazuje, že musela obsahovat neaspirovanou iniciální explozívu; písmeno *k* by totiž ve shodě s němčinou reprezentovalo explozívu aspirovanou. Lze proto předpokládat, že opozice aspirovaných a neaspirovaných explozív byla zachována, což ostatně platí dodnes.

Dalším rysem, na jehož základě lze Rüdigerův materiál jasně identifikovat jako sintštinu, je změna *s > h* v morfologických paradigmatech (sintština je „úplný *h*-dialekt“). Tento vývoj se dotkl a) celého paradigmatu slovesné spony, a to jak v přítomném, tak minulém čase (srov. *hi* ,je', *has* ,byl/a', *hom* ,jsem', *homes* ,byl/a jsem'); b) instrumentálu (např. *leha* ,s ním', *laha* ,s ní'); c) dlouhých forem přítomné konjugace v těch tvarech, které obsahují hloubkové *s* (např. *tu schuneha* ,slyšíš', *me schunaha* ,slyšíme'); d) sady interogativ a determinátorů původně začínajících na *s* (např. *her* ,jak', *hacko* ,každý', *ha-* ,všechno'); a konečně e) slovesa *hun-* ,slyšet', jež se ve vzorku objevuje vedle *schun-*. Jde o důležitou dokumentaci vývoje *s > h*, který, jak je vidět, již v době, kdy Rüdiger prováděl svou studii, dosáhl v daném dialektu plného rozšíření.

V morfolexikální oblasti nacházíme výraznosti, jako je dlouhá forma nominativu *dewel* ,Bůh', užívání *teisse* ve významu ,zítra' i ,včera', a tvary *agawe*, *ageie* a *agale* jakožto deiktické výrazy. Ty obsahují iniciální samohlásku, jejíž status - totiž zda jde o nositele funkční distinkce (*kava/akava*), nebo o pouhou fonetickou protezi - je však nesnadné určit; připomeňme, že nedávný Holzingerův (1993) popis sintštiny má jen podoby *kava*, *kaja* a *kala*. Určité členy mají podobu *o* v maskulinu a *i* ve femininu. Zájmenem 3. osoby plurálu je unikátní *jole*. Exponent negace má podobu *ne*, což odpovídá některým současným sintským nářečím; v Rüdigerově materiálu není obsaženo postponované *gar*. Mezi negativní partikule patří *kek* ,žádný' a *tschi* ,nic', které spolu s *tschemoni* ,něco' tvoří inventář typický pro dialekty severní větve romštiny (srov. Bakker, v tisku).

Další partikule ve vzorku jsou v několika ohledech dosti zajímavé. Za prvé sem patří částice *kommi* ,ještě', přejímka z řečtiny, která od té doby ze sinto-manušských a vlastně i z většiny kontinentálních nářečí vymizela, a představuje proto konzervativní rys Rüdigerova dialektu. Dále je to *ue* ,ano', připomínající *va* v balkánské romštině - a pokud jsou obě partikule skutečně příbuzné, pak jde o další konzervativní prvek, který už dnes v sintštině nenajdeme. Částice *halauter* ,všechno' ukazuje, že v oblasti partikul byl již tehdy patrný vliv němčiny. Mezi slučovacími spojkami je vedle německého *aber* ,ale' také ještě *de* (tj. *te*) ,a' indického původu; ta-

to skutečnost odpovídá hierarchii nahrazování spojkového materiálu v romštině (viz Matras 1998a). Z Rüdigerových poznámek není jasné, zda se pro ‚nebo‘ užívá německého *oder*, anebo zda jen nebyl ekvivalent v romštině doplněn (s. 77).

V morfologii poukazuje Rüdiger na sufixaci pomocí *-ben* (např. *baruben* ‚velikost‘) a tvoření slov genitivní derivací (např. *veschiskro* ‚lesník‘); druhý způsob je typický pro severozápadní větev romštiny a sintštinu zvlášť. Atematická substantiva končí často na *-us* (např. *schnablus* ‚zobák‘, *flammus* ‚plamen‘), starší koncovku, jež se vyskytuje v baltském, finském a severocentrálním dialektu, ale není běžná v současné sintštině; vedle toho končí některá atematická substantiva na *-o* (např. *schtemo* ‚hvězda‘). Adjektiva mají syntetický komparativ (např. *sorededer* ‚silnější‘, *barededer* ‚větší‘). Slovesná koncovka 2. osoby singuláru u spony přítomného času a v paradigmatech préterita je *-al*. Sloveso ‚vidět‘ má minulý čas *dikkigom*. Výrazná je tendence k splynutí osobních koncovek v plurálu. U spony nalézáme *tume ham* s významem ‚vy jste‘. V přítomném paradigmatu přebírá koncovka *-ene* (původně 3. osoba plurálu) vyjádření všech osob množného čísla, zatímco v préteritálním paradigmatu splývají plurálové formy v podobě s koncovkou *-an*, původně vyjadřující 2. osobu plurálu. Atematická slovesa mají vkladné *-o-* (*fligole* ‚letí‘). Číslovky vyšší než deset jsou skládány pomocí *i*, nikoli *te*: *bischijeck*, *bischidui*.

V oblasti morfosyntaxe mají slovesa v přítomnu - podobně jako dnešní sintština - tzv. dlouhé formy (srov. *merele* ‚umírá‘), avšak u modálních sloves lze koncovou samohlásku vynechat (srov. *dschanel dschale* ‚umí chodit‘). U jednoho intranzitiva je doložena participiální přítomná konstrukce (srov. *ne tschele dschito* ‚nežije dlouho‘). Modální komplementy se objevují bez komplementizátoru *te* ve třetí osobě (srov. *o tschawo ne kamele zertele* ‚chlapec nechce sát‘, *ageie tschai ne dschanel dschale kommi* ‚toto děvče ještě neumí chodit‘), ne však v osobě první (srov. *me kamawe te hunawe* ‚chci slyšet‘). Podmětová klitika - u plnovýznamových sloves jsou v sinto-manušských dialektech produktivní - máme doložena ve větě *joi hi jek-ke bersch de dui manet enge wiasli pro boliben* ‚narodila se před rokem a dvěma měsíci‘³. Velice specifickým rysem - vlastně jde v romštině o raritu - je splynutí faktuaálního a nefaktuaálního komplementizátoru a užívání jinak pouze nefaktuaálního *te* v obou funkcích (srov. *ne schunele*, *te me rakkerwa* [= *rakervaha*] ‚neslyší, že mluvíme‘). Většina romských dialektů, včetně sintštiny, užívá ve funkci faktuaálního komplementizátoru slova *kaj*, někdy nahrazeného přejímkou. Splynutí obou funkcí v komplementizátoru *te* je dále zaznamenáno jen v české sintštině (von Sowa 1893: 456) a velšské romštině (Sampson 1926).

Německé přejímky jsou bohatě doloženy v oblasti lexika. Substantiva se liší měrou své integrace; jen některá mají v nominativu atematickou koncovku (srov. *flammus* ‚plamen‘ - v romštině se toto podstatné jméno stává maskulinem - nebo *schtemo* ‚hvězda‘), jiná nikoli (srov. *regenboge* ‚duha‘). Přejatá adjektiva v predikátu nekongruují (srov. *leskri romn[ij] hi taub* ‚jeho žena je hluchá‘, *hart her jek bar* ‚tvrdý jako kámen‘), ačkoli v atributivní pozici jsou deklinabilní (srov. *je schpitzigu schnablus* ‚špičatý zobák‘). Mezi německými partikulemi jsou *halauter* ‚všechno‘ - tato složenina však obsahuje i nepřejaté *ha* ‚všechno‘ - a *aber* ‚ale‘. Chybějí předložky a slovesné kopartikule německého původu. Přes poměrně skromný rozsah jazykového vzorku to může znamenat, že takové přejímky se do daného nářečí dostaly až v pozdější době. Kalk německé slovesné kopartikule nacházíme ve větě *tumaro dad hi pre* ‚váš otec je vzhůru‘ (z německého *ist auf*). Kuriózní je výskyt německých dativních koncovek

v *ando leskri neste* 'v jeho hnízdě' a v *o panin andro flusse* 'voda v řece'. Slovanský vliv, i když je v sintštině značně redukován, je doložen slovem *sennole* 'zelený'.

Vzorek obsahuje i několik problematických jevů. Tak například ve větě *Dei ne tschummedele leskre tschawen*, přeložené jako 'matka nelíbá své děti', je nesprávný rod zájmena, totiž *leskre* 'jeho' místo *lakre* 'její' (*sic!*)⁴, tj. zde 'své'. Absence mezislovní hranice ve výrazu *medschana* 'já vím' je, vezmeme-li v úvahu prokázanou Rüdigerovu obeznámenost s morfologickými paradigmaty, pravděpodobně tiskařská chyba. Nejasný je původ výrazu *enge* v *dschowe diwes enge* 'před čtyřmi dny' a je možné, že byl vytvořen na základě svého hindustánského protějšku, uvedeného jako *ange*. Podobně posesivní konstrukce bez nepřímého pádu *o matscho hi jacka* 'ryba má oči' (vedle *o rukkes hi sennole pattria* 'strom má zelené listy') může odrážet postupné překládání, při němž bylo nejdříve izolováno substantivum vyjadřující posesora.

4. Gramaticko-typologický výklad

Rüdiger nejdříve podává svůj překlad vzorkového textu, který mu byl poskytnut Bacmeisterem, a pak v celkem tradičním pořadí probírá jednotlivé gramatické kategorie: členy, derivaci substantiv a adjektiv, rodovou flexi, stupňování, pádovou flexi, zájmena, konjugaci spony a sloves dvou slovesných tříd, partikule (včetně některých dektorů, adverbíí, předložek a spojek) a v ojedinelých poznámkách i syntax. Přestože celý náčrt zabírá pouhých sedm stran (s. 70-77), nepochybně podává stručný přehled celé gramatiky, a představuje tak první mluvnický popis romského dialektu, který byl kdy zveřejněn.

Čtenář si na první pohled povšimne, že chybí pojednání o hláskosloví, což nás vede k domněnce, že Rüdiger nevěděl o žádných zvláštních hláskách; není také vyloučeno, že už tehdy došlo v dané sintské varietě k výrazné fonologické konvergenci s němčinou. Dále chybí jakákoli zmínka o temporálním exponentu *-as* (anebo *-s*, pokud bychom očekávali podobu, která se vyskytuje v ostatních varietách sintštiny) nebo o tvoření forem imperfekta a plusquamperfekta/kondicionálu. Pouze v minulém čase sponového slovesa nacházíme sufix *-es*.

Rüdiger subkategorizuje oblast, která se v současných gramatikách popisuje jako nominální flexe: Tvar *dades* - vedle tvaru *dakri* - pokládá za „G.“ (tj. genitiv), tvar *dadeste* označuje jako „D.“ (tj. pokládá ho za dativ) a „A.“ znamená akuzativ ve tvarech *dades* a *da*, a ablativ v (*mre*) *dadester* a *mre dater*. Dativ a sociativ však Rüdiger chápe jako postpozice a s nimi příbuzné hindustánské exponenty jsou uvedeny v části o syntaktických a slovosledných paralelách. Jen dativní formy jsou však psány odděleně od slovního kmene (srov. *tu ke*, *la ke*, *ma-nge*); poslední tvar je inspirován hindustánským *ange* přeloženým jako 'pro', které však patří k odlišné vrstvě. V hindustánském sloupci směšuje Rüdiger dativní a genitivní exponenty. Ačkoli nazývá sociativní koncovky „postpozice“, důsledně je připojuje k substantivu (srov. *mense*, *tumense*, *laha*). Rüdigerovo postpoziční pojetí sociativu je jasně zpochybněno strukturní nedůsledností vzniklou díky změně *s > h* v intervokalické pozici. Přes poněkud povrchní přístup představuje Rüdigerův výčet a kategorizace pádových koncovek pravděpodobně vůbec první analýzu pádového systému romštiny.

Jeden z nejnovátorstějších Rüdigerových poznatků se týká užití určitého členu v romštině. Rüdiger si všímá typologického kontrastu mezi oběma jazyky, romštinou a hindustánštinou, a vysvětluje vznik určitého členu v romštině jako případ kontak-

tem vyvolané gramatikalizace demonstrativních zájmen, čímž předznamenává univerzalistická pozorování o původu členů a pokládá základy pro analýzu úlohy, kterou má kontakt v typologickém vývoji:

„Člen *je* ‚jeden‘, *o* ‚ten‘ a *i* ‚ta‘ se užívá zřídka. Zdá se tedy, že vznikl pouze napodobením němčiny, podobně jako v lužické srbštině, a že je v zásadě zájmenem a číslovkou, což se shoduje s indostánským *jek* ‚jeden‘, *un* ‚ten‘ a *uní* ‚tentýž‘.“ (s. 71)

Zároveň je ovšem Rüdigerova argumentace poněkud naivní, protože modelem zde není němčina, nýbrž řečtina, a kalkování proto není procesem, který by právě probíhal, nýbrž odráží konvergenci z dřívějšího období jazyka. Proniknutí do mechanismů jazykové změny nicméně posouvá Rüdigeru před takového jeho následovatele, jakým byl Miklošič, jenž předpokládal přímé přejetí řeckých členů. Dalším instinktivním vhladem - v té podobě, jak byl podán, ovšem podobně nezralým - je Rüdigerovo pozorování o citlivosti syntaxe ke změnám vyvolaným kontaktem:

„Konečně skladbu nemají Cikáni při svém rozptýlení už téměř žádnou, nýbrž ji stavějí podle každé řeči, kterou hovoří; přesto i zde ukazují se ještě stopy podobnosti s indostánštinou, zvláště v zakládání prepozic a v pořadí slov, např.

Cikánština.

tu ke ‚pro tebe‘,
ma - nge ‚pro mne jsem to‘
kerdomles ‚učinil‘

Indostánština.

la ke ‚pro ni‘ *tumku*, *unoku*,
mere anger karta
isku“ (s. 77)

Rüdiger správně rozeznává funkční ekvivalenci postponovaných pádových exponentů, avšak interpretuje předsazení nepřímého předmětu v romštině (*tuke kerdom*) a postponování přímého objektu v hindustánštině (*karta isku*) jako konstrukce pro dané jazyky typické, ačkoli jsou obě značně příznakové. Na základě této nesprávné interpretace pak pro oba jazyky postulují společný slovosledný vzorec (nepřímý objekt - sloveso - přímý objekt).

Rüdigerova komparativní tvrzení můžeme shrnout v následujících bodech: romština a hindustánština se liší existencí určitého a neurčitého členu pouze v první z nich a v inventáři partikulí. Oba jazyky se podobají tím, že a) umožňují adjektivní a deadjektivní derivace, b) mají derivační prefix k vyjádření opaku, c) rod substantiv a adjektiv vyjadřují pravidelnými samohláskovými sufixy, d) nemají vzorce pro skládání slov, e) postponují deklinační afixy, f) podoby jejich zájmen jsou obdobné, g) užívají sponu jako pomocné sloveso v pasivních konstrukcích (což je správné pozorování, ačkoli nejsou uvedeny žádné příklady), h) mají slovesnou konjugaci a i) „zakládají prepozice“ (srov. citát).

Aspoň dva zásadní typologické rozdíly však Rüdiger nezaznamenal. Prvním je postponování adpozic v hindustánštině oproti jejich anteponování v romštině. Rüdigerovy komentáře se týkají pouze exponentů tzv. druhé vrstvy, tj. malé uzavřené skupiny abstraktních pádových modifikátorů (viz Matras 1997), které moderní lingvistická romistika chápe jako součást pádové flexe. Avšak elementy tzv. třetí vrstvy, volné adpozice, mají v obou jazycích odlišné slovosledné postavení. Rüdiger si toho měl být vědom, neboť v jeho textovém vzorku je přinejmenším jeden jasný případ

příbuzných adpozic: romské *la hi but tut anter tschutschi* a hindustánské *ini both dut schischi ander* 'má v prsu mnoho mléka'. Protože Rüdiger sestrojil své hindustánské věty na základě Schulzovy gramatiky a vytvořil je - alespoň co se týče adpozice v uvedeném příkladu - správně, je sotva možné, že by pravidlo o postpozicích v hindustánštině bylo uniklo jeho pozornosti.

Druhý významný rozdíl, který Rüdiger ponechává bez povšimnutí, se týká slovesné konjugace, v níž hindustánština vyjadřuje rod a číslo, zatímco romština osobu. Rüdiger sice podává pro oba jazyky celá paradigmata, avšak o rozdílech mezi nimi se nezmiňuje. Méně důležitá je snad skutečnost, že nezaznamenal odlišnost slovosledných vzorců; v hindustánštině zaujímá sloveso finální pozici, zatímco v romské slovosledné struktuře předchází rématu. Rüdiger nechává v hindustánském překladu množství mezer, zřejmě proto, že musel při vytváření vlastních vět spoléhat na Schulzovu gramatiku, zatímco jeho romský informant mu mohl poskytnout úplné překlady vzorkových vět do romštiny. Tato skutečnost příležitostně ovlivňuje větnou strukturu jeho příkladů a je možné, že si Rüdiger nebyl vědom důslednosti finální pozice slovesa v hindustánštině, anebo vůbec důležitosti slovosledných pravidel. Totéž vysvětlení je možné u ergativity, která v hindustánštině existuje a již by dnešní typolog bez váhání uvedl jako důležitý rys, který oba jazyky rozlišuje.

Rüdiger předkládá materiál z obou jazyků, jenž dostatečně prokazuje genetickou příbuznost mezi nimi, a ze svých údajů vyvozuje správné závěry, čímž přivádí vědecké zkoumání romštiny do nové éry. Je paradoxní, že téměř žádná z kategorií, ke kterým explicitně poukazuje ve svém pojednání gramatických paradigmát, nepodpírá jeho argumentaci. Skutečnost, že oba jazyky mají slovotvorné vzorce (nominalizaci, derivaci adjektiv, komparativní exponenty atd.), je téměř irelevantní, neboť ve většině Rüdigerových příkladů nemá samotný materiál, na němž tyto vzorce stavějí, společnou etymologii. V oblasti substantivní deklinace si Rüdiger není vědom vrstveného systému vyjádření pádových relací v romštině i hindustánštině ani historických procesů, které lze vidět za jeho současným stavem, takže nemůže vysvětlit slabé a poněkud povrchní podobnosti mezi pádovými formanty obou jazyků. Vzorce slovesné flexe v kategoriích kongruence s podmětem a v kategorii času jsou v obou jazycích zásadně odlišné, a není proč se domnívat, že se Rüdiger pokusil o etymologický výklad exponentů osoby (např. u spony). Když tvrdí, že oba jazyky užívají totožnou pasivní konstrukci, nepředkládá, jak už bylo zmíněno, žádný materiál a při dokazování podobnosti slovosledných vzorců některé údaje nesprávně interpretuje. Konečně přiznává, že se partikule i syntax obou jazyků odlišují dosti značně, a ani jeho srovnání demonstrativ neukazuje žádné výrazné strukturní shody. Rozhodným důkazem společného materiálu v oblasti struktur probíraných v gramatické části jsou tedy jen společná osobní zájmena - ovšem kromě zájmen třetí osoby, která příbuzná nejsou.

Proč si tedy Rüdigerova jazykovědná práce vůbec zasluhuje naši pozornost? Hlavním důvodem je skutečnost, že představuje první stručný gramatický popis romského dialektu a zároveň první komparativní přehled porovnávající romštinu s jiným novindickým jazykem. Rüdigerovy náhledy vycházejí z textového vzorku, podobností v základní slovní zásobě, číslovkách a zájmenech i ze shod strukturně-typologických. Není však schopen formulovat svou argumentaci explicitně a v podrobnostech a jeho závěry jsou do značné míry intuitivní. Rüdigerovo lingvistické pojednání je simplistické a občas i naivní a špatně artikulované. Přesto však obsahuje jádro argumentace, která zásadně změnila deskriptivní přístupy k romskému jazyku.

5. Rüdigerovy údaje ve srovnání s jinými zdroji jeho doby

Přestože zájem o romštinu začal vzrůstat až v desetiletích, která následovala po vydání Rüdigerova a Grellmannova díla, měl Rüdiger bezprostředně k dispozici alespoň jeden další zdroj, Rotvelšskou gramatiku z roku 1755, jež obsahovala romský slovníček a krátký text nazvaný „Dopis cikánského muže manželce“. V knize je zaznamenána varieta romštiny, která je velmi blízce příbuzná Rüdigerovu materiálu, i když s ním není úplně totožná.

V oblasti fonologie je oběma zdroji zachycena typicky sintská změna $v > b$, alespoň na konci slova. Rotvelšská gramatika má *laab* ‚slovo‘ a *boob* ‚pec‘, avšak *lowe* ‚peníze‘ a vedle sebe pak *tschabo* a *tschawa* (druhá varianta se vyskytuje ve zmíněném dopise). Francké nářečí němčiny však mohlo ovlivnit zápis, nebo dokonce samotný vznik intervokalického *b*, a přispělo tak možná ke zmíněné variantnosti. Mezi kontrahovanými tvary je *mre* ‚moji, moje‘ v obou zdrojích, a v Rotvelšské gramatice najdeme také *wle* ‚přišli‘. Slovníček i dopis zachycují změnu $o > u$ (srov. *drum* ‚cesta‘, *gajium* ‚šel/šla jsem‘, *rum* ‚manžel‘), která je u Rüdigerova doložena pouze v adjektivních koncovkách mužského rodu (srov. *baru* ‚velký‘, *spitzigu* ‚ostrý‘), a vůbec se neobjevuje v koncovce první osoby minulého času. Další odlišností materiálu Rotvelšské gramatiky je změna $a > o$ (srov. *pas monde* ‚vedle mě‘, *pa lotte* ‚na ní‘, *komli* ‚milovaná‘); opět může jít o vliv německého nářečí na fonologii místní romštiny. Z hlediska změny $s > h$ leží dialekt Rotvelšské gramatiky – stejně jako dialekt Rüdigerův – na tom okraji kontinua, kde je maximální množství forem s hláskou *h*, včetně interogativ *hoske* ‚proč‘, *hirr* ‚jak‘ a *ho* ‚co‘ (avšak *sawe* ‚jací, jaké‘) a slovesa *hun-* ‚slyšet‘ (srov. *hundum* ‚slyšel/a jsem‘), které se v Rüdigerově textu střídá s *schun-*.

V morfologii jsou doloženy jiné atematické koncovky substantiv mužského rodu než u Rüdigerova: srov. *alo* ‚úhoř‘, *mondo* ‚měsíc‘, *bechari* ‚pohárek‘ (z německého *Becher*), avšak žádná substantiva končící na *-s*, přestože seznam slovíček je dlouhý. Oba zdroje uvádějí partikule *ua* ‚ano‘, *hallauter* ‚všechno‘, *te* ‚a‘, *tschommoni* ‚něco‘ a *tschitschi* ‚nic‘ (v reduplikované podobě pouze v Rotvelšské gramatice). Dopis obsahuje navíc *oder* ‚nebo‘ a *nina* ‚také‘. Zajímavé je, že v slovníčku Rotvelšské gramatiky nacházíme jiná deiktická slova než v dopise: první má stejně jako Rüdigerův vzorek *kovva*, druhý *dowa*. Srovnání obou zdrojů, a zejména rozdíly mezi nimi (v tvarech, nebo aspoň ve způsobu zápisu) dokazují, že dostupnost Rotvelšské gramatiky nejspíše Rüdigerova nezlákala k tomu, aby plagoval materiál v ní obsažený. Mnohem pravděpodobnější je, že svoje poznatky založil na původním empirickém výzkumu.

Ne tak Grellmann, Rüdigerův současník. Ruch (1986) i Willems (1998) podali rozsáhlý výklad o Grellmannově plagiátorství v jeho kapitolách o etnografii, které opsal ze série článků publikovaných v dřívějších vydáních *Wiener Anzeigen*. V recenzi Grellmannova díla vydané roku 1784 sám Rüdiger upozornil na skutečnost, že Grellmann zahrnul i slova, která vůbec nebyla romská (srov. Willems 1998: 81). Puchmayer (1821: 50–51) se zmiňuje o tom, že jeho informanti pro českou romštinu nebyli schopni identifikovat několik desítek slov z Grellmannova lexikálního seznamu a tato slova, z nichž mnoho skutečně vůbec není romských, také uvádí.

V seminární práci předložené na Manchesterské univerzitě srovnává Monrealová (1996) Grellmannovy kapitoly s Rüdigerovým esejem. Nejdříve si všímá skrytého odkazu k Rüdigerovi v kapitole o jazyce druhého vydání Grellmannovy knihy:

„Autor proto velmi správně říká, že jazyk Cikánů je stále jedním z nejbezpečnějších prostředků, jaký může skutečný původ tohoto lidu uvést v jistotu.“ (Grellmann 1787: 280)

K tomu srov. následující pasáž v Rüdigerově eseji:

„[...] žádný z rozlišujících příznaků národů není tak jistý, trvanlivý, rozhodující a neměnný jako jazyk.“ (s. 59)

Monrealová také ukazuje podobnosti v uspořádání výkladu, zmiňujíc se o možnosti, že se Grellmann i Rüdiger řídili uspořádáním Büttnerova materiálu; musíme dodat, že se také jen mohli řídit standardním uspořádáním gramatických popisů (číslovky, substantiva, adjektiva, slovesa). Monrealová dále správně poznamenává, že zatímco Grellmann měl rozsáhlejší seznamy slov, Rüdiger se vyjadřoval i k derivačním vzorcům a syntaktickým konstrukcím. Konečně upozorňuje na tvarové podobnosti v substantivní deklinaci: Grellmann, stejně jako Rüdiger, má *baru balo* ‚velké prase‘ (akuzativ *bari balis*). Monrealová zaznamenává neobvyklou adjektivní koncovku *-u*, která se vyskytuje u obou autorů, a ukazuje tak na opsání materiálu, nepovšimla si však, že Grellmann byl nedůsledný a užil nominativní adjektivní tvar i v akuzativu (srov. *baru balis*). Paralely mezi nominálními paradigmaty v obou zdrojích pozorované Monrealovou můžeme doplnit o vyloučení dativu z deklinace; Rüdiger ho chápe jako postpozici a zabývá se jím ve zvláštním oddíle spolu se sociativem. Je zajímavé, že Grellmann sociativ do nominálního paradigmatu zahrnuje a správně ho překládá. Musel proto i on mít některé vlastní náhledy - anebo v tomto bodě čerpal poučení z nějakého dalšího zdroje.

Pečlivější pohled snadno odhalí další potíže spojené s Grellmannovým textem. Za prvé, jeho materiál obsahuje směs sintštiny a některého centrálního dialektu. Zčásti je tato skutečnost zřejmá už z glosáře (srov. *dewel* vedle *del* a mnoho dalšího), ale nejvýrazněji se projevuje v paradigmatu spony, kde v přítomtu vedle *me hom* ‚já jsem‘ nacházíme také *me sinjom* a v minulém čase vedle sintskeho *me humes* (označeného jako „imperfektum“) také jihocentrální *me sinjomahi* (uvedené jako „perfektum“). Na Grellmannovu obranu je možné říct, že se snažil o to, aby byla paradigmata kompletní, a zvláštní tvar si pak vykládal jako další kategorii minulého času, která však v romštině ve skutečnosti neexistuje. V každém případě ukazuje toto zkombinování sponových tvarů na nekritické přejímání materiálu jiných vědců. Další důkaz se objevuje ke konci kapitoly v textu Otčenáše, psaného v centrálním dialektu. Je zaznamenán maďarským pravopisem a vedle typicky centrálních forem (např. *hin* ‚je‘ a *andal* ‚z‘) má i olašské prvky (např. *agyész* ‚dnes‘ a rumunismus *lume* ‚svět‘).

Je zřejmé, že Grellmanna tolik co Rüdiger nezajímalo ani hledisko Cikánů, ani vnitřní logika jejich jazyka. Přejímá a opakuje jak předsudky, tak hostilní postoje, postrádá jakýkoli zájem o funkci a dějiny jazykových struktur a na rozdíl od Rüdiger se sotva obtěžuje k nim něco poznamenat, nebo o nich dokonce spekulovat. Že Grellmann neměl žádný cit pro romské gramatické konstrukce, je zřejmé z jeho ignorantských poznámek o určitém členu, jenž podle něj jak v cikánštině, tak v hindustánštině stojí za jménem (s. 303), z toho, že užívá tvaru *gadžo* ‚muž‘ nejen v nominativu, nýbrž i v akuzativu, ale především z výkladu vokativu, který v romštině i hindustánštině uvozuje pomocí anteponovaného *O* (jako by se pokoušel o napodobení stylu řecké tragédie) a užívá ho i se slovem ‚stůl‘.

Kromě zmíněného paradigmatu *baru balo* 'velké prase' patří mezi prvky, které jsou příznačné pro Rüdigerův text a které nacházíme i v Grellmannově kapitole o jazyce, slova *manet* 'měsíc (časové období)' a *jole* 'oni, ony'. Nejzřetelnějším z Grellmannových plagiátorských činů je však opsání značné části slov v jeho seznamu ze slovníčku Rotvelšské gramatiky. V obou zdrojích, Rotvelšské gramatice z roku 1755 a Grellmannově textu z roku 1783, se zcela shodují jak spontánní překlady, které byly autory Gramatiky elicitovány, aby zaplnily mezery ve slovníku (např. *pleisserdum* 'plat', což je v sintštině přejímka z rotvelš, kde jde o odvozeninu slovesa *pleisslen* 'platit'), tak chybná určení slovních hranic (např. *tscherodiastele* [= *šero dias tele*] 'stít', tj. doslova 'dal hlavu dolů', *Dades Krupral* [= *dadeskro phraŋ*] 'otcův bratr' a mnoho dalších).

V této souvislosti si zmínku zaslouží další dva tehdejší zdroje. Oba jsou sbírkami romských slov a krátkých vět pojednanými v kontextu rotvelš, ačkoli oba zdroje mezi cikánštinou a zlodějskou hantýrkou jasně rozlišují. Obsah *Waldheimského glosáře* z roku 1726 (uvedený u Klugeho 1901: 185-190) byl sebrán na půdě waldheimského vězení, jež zároveň sloužilo i jako sirotčinec a útulek pro chudé (město Waldheim se nachází v Horním Sasku mezi Lipskem a Drážďanami). Glosář, který celkem zahrnuje přes 120 položek, včetně množství vět označených jako „cikánské“ a odlišených od vět s označením „rotvelšské“, dokumentuje varietu sintštiny. V oblasti hláskosloví je důsledněji provedena jak změna *v > b* (např. *loby* 'peníze', *tschobachanin* 'čarodějnice' - srov. *Tschowachano* u Rüdigerera), tak změna *o > u* (např. *bacru* 'koza' nebo genitivu končící na *-escrou*). I tentokrát jde o *h*-dialekt např. *Hau pieke we ha?* 'co prodáváš?', ale musíme si povšimnout i *s*-ového interogativa ve větě *so racker we ha* 'co říkáš?'. Od Rüdigerova vzorku se Glosář odlišuje přítomností koncového *-s* v atematických sufixech maskulin (např. *doktoris* 'doktor', *schustaris* 'švec', *wirthus* 'hostinský', *Hanber-burschus* 'učeň, učedník' - srov. německé *Handwerksbursche*; avšak také *galgo* 'šibenice'). Zajímavý je autorův sklon zapisovat koncové *-i* jako *-ing* (např. *ratting* 'noc', *giling* 'píseň'), zjevně inspirovaný kryptolektickými koncovkami, jež jsou produktivní v „rotvelš“ (srov. *trittling* 'noha', *funkling* 'oheň').

Druhým relevantním zdrojem je Schäfferův *Sulzský cikánský seznam*⁵ z roku 1787, vytvořený na základě protokolů při výsleších Hannikelovy bandy (Kluge 1901: 250-252, též Winstedt 1908). Také zde jde o sintsý dialekt. I v krátkých větách Seznamu lze vysledovat rozdíl mezi subjunktivními tvary slovesa, kde je v 1. osobě plurálu zachováno koncové *s* (srov. *Gayaratt Tschoss-ander Philicenn pagassadren* [= *kaja rat džos ander filecin, phagas adren*] 'pojdme dnes v noci do zámku a vloupejme se tam'), a tvary indikativu, kde se vyskytuje intervokalické *h* (srov. *Bappian Chahame gem* [= *papián chaha me gem*] 'husy jíme rádi'). Vliv němčiny je zde zjevně hlubší než u ostatních zdrojů: dochází i k přejímání německých předložek a kalkování německých slovesných kopartikulí (srov. *O Meizelen pagias zu Felldorf durchos darabren Ebri* [= *o Meizelen phagias zu Felldorf durch o staraben abri*] 'Meizelen uprchl ve Felldorfu z vězení').

Nakonec můžeme ještě připojit poznámku k dalšímu zdroji, románu o Hannikelově životě (Kluge 1901: 250). Biografie obsahuje šest vět zachycujících Hannikelův výslech, a co je zajímavé - tyto věty jsou v romštině. Díky svému nepravidelnému zápisu jsou často velmi složitě rozluštitelné. Detailně jsou probrány u Winstedta (1908) - zde se omezím pouze na jejich nejpodstatnější jazykové rysy: V hlásko-

sloví opět nalézáme úžení samohlásek (např. *tschoo rindi* 'mezi zloději', *malendi* 'mezi přáteli', *rakerdi* 'řekli', ale vedle *schundum* 'slyšel jsem' i *gejom* 'šel jsem' a *rikerdom* 'řekl jsem'). Sponové tvary začínají na *h-*, sloveso 'slyšet' má však kořen *schun-*. Mezi demonstrativy jsou podle Winstedtovy interpretace jak *kowo*, tak *da-wa*. Hlavní jazykovědný přínos Hannikelových vět se týká německého vlivu na inventář spojek a partikulí. Na rozdíl od Rüdigerova vzorku, kde se ve významu 'a' důsledně užívá indického *te*, je zde v téže funkci německé *und*. Zatímco Rüdiger má indickou negativní partikuli *ne*, zde se objevuje německé *gar* (v němčině 'do-cela, vůbec'). Jako kauzální spojka slouží německé *weil* - může se vyskytovat i spolu s romskou spojkou *te* (srov. *weil di*), která podle Winstedta přejatý element zesiluje. V oblasti syntaktické konvergence s němčinou je tedy jazyk Rüdigerova vzorku poněkud konzervativnější než jazyk většiny ostatních zdrojů tehdejší doby.

6. Neindický původ slova *Sinte*

Dalším zajímavým bodem při srovnávání Rüdigerova vzorku s ostatními zdroji té doby je vlastní označení Cikánů. Viděli jsme, že všechny uvedené zdroje a tvrzení v nich vycházejí z německé romštiny, kterou dnes na základě autonyma Cikánů žijících v německy mluvících oblastech nebo odtud pocházejících (romsky *Sinte*, česky Sintové) označujeme jako sintštinu. Více než ostatní cikánské skupiny trvají mluvčí romštiny v Německu a přilehlých oblastech na své zvláštní identitě a mezi sebou a (ostatními) Romy pocítují odlišnost. Také názvy jejich organizací často obsahují termíny jako „Sintové“, „sintský“ apod. Inspirováni myšlenkami rozšířenými ve vědecké literatuře uvádějí mnozí Sintové jako zdroj svého jména indickou provincií Sindh. Tato etymologie nejen že předpokládá kontinuitu názvu, ale také implikuje závěr, že specifická Sintů může být už předevropského původu.

Je-li tato etymologie správná, pak je podivné, že žádný z uvedených vzorků sintštiny neobsahuje o Sintech ani zmínku, ačkoli autonyma jsou v nich běžně uváděna. Rüdiger sice souvislostem s provincií Sindh věnuje jednu pasáž svého textu, avšak nepřivádí ho k tomu název *Sinte*, nýbrž exonymní označení Romů - *Zigeuner*, *Cigan* apod.

„Dokonce i pravé jméno těch druhých [= Indů] se v zásadě se jménem Cikánů shoduje přesněji, než je na první pohled zjevné. Neboť v samotné Indii zní tak jako jméno řeky *Sind*, odkud je i *Sindistan*, *Sindland*, a nikoli *Sindostan*, východní Sindh, jak tvrdí pan Schulz. Slovo *Sind* se pak snadno mohlo v Orientě změnit v *Zing* [...] a takto bychom jméno Cikánů získali z prastarého etnonyma. I kdyby však ani toto odvození nepřesvědčilo každého a zdálo-li by se někomu poněkud násilné, pak v Indii přece nacházíme pro Cikány jméno ještě bližší a zřetelnější. Dapper ve své *Asii* nazývá zemi kolem řeky Indu *Send* nebo *Sinde* a Hindy líčí jako loupeživý národ pobývajících severně odtud. Thevenot na své cestě k ústí Indu našel město zvané *Sindy* a lid, jehož jméno znělo *Zingani*, [...]“ (s. 79-80)

Je zřejmé, že Rüdiger vůbec název *Sinte* nezná. Na základě podobnosti mezi slovy *Zigeuner* a *Sind-* > *Zind-* totiž zvažuje hypotézu, že „my“ (míní Neromy) Cikány stále označujeme jejich starodávným jménem, zatímco sami příslušníci tohoto národa se původního autonyma vzdali. Není příliš překvapivé, že velmi podobná pasáž se vyskytuje i u Grellmanna, který, vycházející z Thevenotových údajů, odka-

zuje k indickému kmeni nazývanému *Ciganen* (s. 325). Rüdiger sám se však v závěrečných poznámkách od možnosti stanovení původu jen na základě podobného znění etnonymu distancuje. Probírá i některé další hypotézy:

„Snad sem patří i město *Gingi* na *Coromandelu* zmiňované u Hübnera a *Singani* nebo *Sangani* v Gudžarátu uvádění Būschingem. Pouhému stejnoznění však nedůvěřuji; ještě snáze by mohlo vésti k *Zingalūm* [= *Sinhálcūm*], jejichž řeč je však od cikánštiny a indostánštiny poněkud vzdálenější. Jistějším se mi spíše jeví považovat *Singy* a *Morunty*, kteří podle Plinia žili na řece Indu, za totožné s národy, jež dnes nazýváme *Zingany*, Indostánci a Maury. [...] Na základě tohoto výkladu by tedy Cikáni měli být odvozováni od kmene, jenž od dávných dob obýval hraniční území mezi Persií a Indií a který způsobil, že podle něho všechny východní národy - a konec konců i některé západní - nazýváme Indiány,⁶ což je obvyklý omyl z neznalosti [...] K tomu musím dále dodat, že podle Herbelota vedl v desátém století národ *Zingiů* neboli *Zenghiů* války s chalífy, dosáhl až do samotné Arábie a po delší dobu držel Basru, Ramlu a arabský Irák. Sám uvádí, vycházejí z orientálních zeměpisců, jako vlast tohoto národa *Zingistan*, zemi ležící na dnešním pobřeží Zanzibaru vedle Abyssinie a naproti Jemenu. To však nedokazuje nic jiného, nežli že omyl spočívající v hledání původu lidu - jenž už tehdy byl pro své putování považován za cizince - na základě stejnoznění jmen je už starý, [...]“ (s. 80-82)

Vezmeme-li tedy v úvahu Rüdigerův přístup, můžeme s jistotou předpokládat, že kdyby býval o existenci jména *Sinte* věděl, zcela jistě by ho uvedl. Místo toho se však zmiňuje jen o autonymu *Kale*, zřejmě jediném, které znal.

„Přidávám též jejich národní jméno. Cikáni si říkají *kalo*, tj. černí, ačkoli jsou pouze žlutí, Evropanům pak *Pani* ‚běloskvoucí‘, zcela tak jako Indiáni [= Indové]“ (s. 79)

(Ze slova *pame* ‚bílí‘ je v citátu samozřejmě vynechána souhláska *r*, toto vynechání snad odráží skutečnou výslovnost v německé romštině.)

Uvedený citát znovu jasně ukazuje, že Rüdiger slovo *Sinte* neznal. Skutečnost, že široce rozšířeným autonymem Cikánů bylo označení *Kale*, je doložena v *Rotvelšské gramatice*: je totiž jediným romským etnonymem, které se v ní uvádí. Slova *romm* a *romni* jsou zde - podobně jako u Rüdigerů - překládána pouze jako ‚manžel‘ a ‚manželka‘; jen tento význam mají i v současné sintštině. Slovo *Kalo* je doloženo také v Sowově (1893) popisu různých dialektů německých Cikánů a vedle označení *Sinto* se pak objevuje v Liebichově (1863) sintsckém slovníčku a u Fincka (1903). Prvním zdrojem, který německé Cikány označuje jako Sinty (*Zinde*) je Puchmayer (1821: iii).

Z hlediska autonymie tedy romsky hovořící obyvatelstvo na německém jazykovém území tvořilo jakési zeměpisné propojení mezi mluvčími romštiny na Iberském poloostrově (*Calé*), ve Walesu (*K le*) a ve Finsku (*Kaale*). Společně vytvářeli oblast endonym, uvnitř níž převládalo označení *Kale*. Vedle tohoto jména se v téže oblasti užívala i endonyma *Romaničel* a *Manuš*. Slovo *Rom* zde naopak jako etnonymum neexistuje, i když se s ním můžeme setkat jako s označením osob romského původu nebo v názvu jazyka (např. *romanes*). Východní hranicí této oblasti byla, alespoň do devatenáctého století, zóna mezi Čechami a severním Maďarskem. V této přechodné zóně bylo podle Puchmajera (1821: iii) v užití jak etnonymum

Rom, tak *Kalo*. Otázka tedy zní, kdy přesně bylo etnonymum *Kale* v jazyce německých Cikánů plně nahrazeno etnonymem *Sinte* a jaký je původ tohoto druhého jména.

Ze strukturních důvodů je zcela jasné, že slovo *Sinte* nemůže vycházet z indického jména. Je totiž v romštině atematické, to znamená, že se při skloňování chová jako evropské přejímky. Singulárový tvar je *Sinto*, avšak v plurálu máme podobu *Sinte* místo **Sinta*, kterou bychom očekávali, kdyby šlo o slovo indického původu. Ženský protějšek je *Sinta* nebo *Sintica*, v obou případech s přejatými sufixy, a nikoli **Sintí* nebo **Sintni* s původní, indickou morfologií. Podobně je tomu i v dalších romských dialektech. Např. olšská nářečí mají nominativ plurálu *Sinturi*, akuzativ singuláru *Sintos* (nikoli **Sintes*) a akuzativ plurálu *Sinton* (ne **Sinten*). Varianta *Cinte* může navíc znamenat, že iniciální souhláskou bylo původně *c*, nikoli *s*. Vše tedy svědčí pro to, že slovo *Sinte* v německé romštině není starodávné indické jméno, nýbrž nedávná přejímka z konce osmnáctého nebo začátku devatenáctého století, která zcela nahradila starší etnonymum *Kale* až začátkem století dvacátého.

I když neumíme dát pozitivní odpověď k otázce původu slova *Sinte*, určitý vhled nám nabízí Sulzský cikánský seznam vydaný kriminalistou Schäfferem v roce 1787. Sulzský seznam je po Waldheimském glosáři z roku 1726 a Rotvelšské gramatice z roku 1755 třetím zdrojem, který cikánštinu jasně odlišuje od slovní zásoby užívané zloději a tuláky ve funkci tajné řeči. Ačkoli zahrnutí obou jazyků do jedné publikace mohlo být v posledku motivováno snahou zpřístupnit interní jazykové kódy užívané některou z obou menšinových populací vyšetřovatelům a podpořit tak státní dohled a regulaci, samotným sestavovatelům zřejmě nechyběl ani ryze vědecký zájem. Podle Willemse (1998: 16) se v Sulzském seznamu uvádí, že Cikáni mají svůj vlastní tajný jazyk (rotvelš); toto tvrzení je však správné pouze v souvislosti s následujícím citátem:

„Podle Fritsche nejsou spřízněni s žádným jiným jazykem; Cikáni a tuláci [*Jauner*] se spolu mohou dorozumívat jen díky společným slovům. Fritsch tento cikánský jazyk nazývá „Rotwelsch,“ (Sulzský seznam, s. 10)

Naopak čtyřadvacátá kapitola Seznamu nazvaná „Rozdíl mezi cikánštinou a zlodějskou hantýrkou (*Jaunersprache*)“ důsledně mezi těmito dvěma jazyky rozlišuje, tím že vzorkové věty překládá do obou z nich. A právě toto odlišení je zajímavé pro naši otázku: důsledně a v řadě vět romského textu se Cikáni označují jako *Kale*, zatímco v hantýrce jsou nazýváni *Sende*:

(a)	„Židé velmi rádi kradou Cikánům“
němčina	<i>Die Juden bestehlen die Zigeuner sehr gem</i>
hantýrka	<i>Die Keime denneschoffen die Sende recht gem</i>
romština	<i>O Bivolte T,schorma galen gem [= o bivolde čoma kalen gem]</i>

(b)	„Cikáni vždy nosí nabitě pušky,“
němčina	<i>Die Zigeuner führen immer geladene Flinten</i>
hantýrka	<i>Die Sende keklen alleweil geladene Klassen</i>
romština	<i>Egalen hi Perdebuschgi [= e kalen hi perde puški]</i>

(c)	'V pirmsenské zemi jsou na tom Cikáni dobře,
němčina	<i>Im Pirmasenser Land haben es die Zigeuner gut</i>
hantýrka	<i>In der Pirmasenser Märtine hens Sende recht tof</i>
romština	<i>Andro Pārmāsensediko tem higalenge [= hi kalenge] misto</i>

Nelze vyloučit, že jméno, jež nyní Romové v Německu a okolních státech používají, bylo původně kryptickým útvarem (jakýmsi tajným, kódovaným jménem), který byl do jazyka přijat v souvislosti s potřebou Cikánů přehodnotit své sociální a ekonomické postavení ve společnosti konce osmnáctého století. Právě v této době jsou totiž Romové vystaveni asimilačnímu tlaku ze strany většinové kultury a společenské organizace, stoupá míra státního dohledu nad nimi, a v důsledku toho nabývá jejich každodenní etnický jazyk důležitou funkci tajného kódu. Výsledkem je přijetí množství kryptických označení pro lokality, povolání nebo společenské a administrativní funkce - a je dost dobře možné, že obdobným způsobem vzniklo i kolektivní autonymum.⁷

V každém případě je pravděpodobné, že slovo *Sinte* bylo původně užíváno jako etnonymum jen určitou podskupinou německých Cikánů. Nejrozšířenějším iménem pro Cikány v německých tajných jazycích totiž není *Sende*, nýbrž *Manisch* (viz Matras 1998c), jež bezpochyby vychází z dalšího romského autonyma *Manuš*, dosud užívaného ve Francii. Puchmayer (1821) se asi setkal právě s těmi německými Romy, kteří přijali jméno *Sinte* nejdříve, jinak bychom totiž nedovedli vysvětlit, proč užívání tohoto jména přisuzoval všem německým Cikánům. Je proto možné, že zdroj, z něhož Sulzský seznam vychází při popisu argotu (*Jaunersprache*) byl ve styku s romskými skupinami označujícími se jako *Sende*, zatímco romské údaje v Seznamu pocházejí od skupiny označující se jako *Kale*. Ať už je původ slova jakýkoli, máme na základě starších zdrojů dojem, že Romové, kteří se nazývali Sintové, tvořili v Německu osmnáctého století mezi Cikány jen malou a poměrně izolovanou skupinu.

7. Závěr

Na otázku, kdo byl skutečně prvním vědcem, který objevil indický původ romštiny, neexistuje přímočará odpověď. Proto musí být Rüdigerova původnost posuzována co nejobjektivněji. V této souvislosti je namístě zmínit tři body. Za prvé: Rüdiger své předchůdce cituje, ačkoli jejich příspěvní bylo ve srovnání s jeho vlastním empirickým úsilím nevelké a docela bezvýznamné a ačkoli výsledky jejich studia nebyly ve srovnatelné podobě publikovány. Jinými slovy, Rüdiger klidně mohl nepřiznat úlohu svých rádců a dalších zdrojů týkajících se romštiny, tak jako ji nepřiznal Grellmann - a přesto nic takového neudělal. Za druhé: nic z údajů uvedených v Rüdigerově textu nenapovídá tomu, že by cokoli opsal z Rotvelšské gramatiky, přestože víme, že tento zdroj k dispozici měl, a ačkoli obsahuje podstatně více materiálu než Rüdigerův vzorek. Pro původnost Rüdigerova vzorku svědčí strukturní rozdílnosti mezi oběma varietami, jakkoli jsou malé a nepodstatné, a rozdíly v grafickém zachycení. Zas a znova tak Rüdigerova esej kontrastuje s Grellmannovou prací, která jazykovým plagiátorstvím přímo oplývá. A konečně za třetí: Rüdiger je skromný v závěrech, zároveň však svou jazykovědnou analýzu začleňuje do originální a odvažné kritiky minulé i soudobé politiky ve vztahu k Cikánům. Jeho politická rozprava,

kteřá nejenže byla bezprecedentní, ale také zůstala jeho budoucími kolegy nenásledována, představovala luxus, jenž býval mohl být z vědeckého lingvistického pojednání vynechán; přesto Rüdiger chápal svůj úkol jako úkol osvícenský - osvětlil jazykový původ romštiny a projevil osvícenství v souvislosti se sociálními postoji k jejím mluvčím.

Ačkoli osobou, která Rüdigeru k napsání eseje pravděpodobně inspirovala, byl jeho rádce Büttner - zkontaktoval ho s Bacmeisterem v Sankt Petěrburgu, a je dokonce možné, že dal svůj materiál Rüdigerovi k dispozici (srov. Ruch 1986), je to právě ono empirické zaměření a sociální reformátorství v Rüdigerově osobnosti, které nás opravňuje považovat ho za objevitele a za zakladatele jazykovědného oboru. Willems (1998: 80-81) Rüdigeru zesměšňuje jakožto „romantika“, kritizuje jeho přejímání stereotypů a zároveň napadá jeho roli samozvaného obhájce Cikánů. Ve skutečnosti, tvrdí Willems, měl Rüdiger jen velmi málo důkazů na podporu své radikální teorie indického původu. Takovou interpretaci však může Willems prosazovat jedině tehdy, jestliže vědomě přehlíží hodnotu Rüdigerova lingvistického výkladu, jenž je přece podstatou jeho příspěvku, a jestliže se místo toho výběrově zaměřuje na jednotlivosti v historických poznámkách na konci eseje, které jsou, jak sám Rüdiger přiznává, spekulativní a zcela předběžné. Odmítnutím souvislosti mezi jazykem a původem se Willems vymlouvá ze studia lingvistických faktů, včetně těch, které patří do oblasti přenosu jazyka. Zdá se, že k tomuto odmítnutí je inspirován jedinou přednáškou o jazyce, již vyslechl na Leidenské univerzitě a která se soustředila na původ Indoevropánů (srov. 1998: 83) zhruba čtyři tisíciletí před příchodem romsky hovořících Cikánů do Evropy, a hypotetizuje ve smyslu šíření jazyků bez populačních migrací (viz též Okely 1997: 240). Přestože už dřívější zdroje odlišovaly romštinu od argotů a lexika itinerantních skupin, byl to právě Rüdiger, kdo první prokázal strukturu koherenci tohoto jazyka tím, že sestavil jeho první stručný gramatický popis. Willems a jeho kolegové jsou nám dlužni vysvětlení, jak a proč by měl být plně rozvinutý jazyk přenesen i s flexí z Asie do Evropy, zde se rozšířit a stát se každodenním jazykem milionů lidí, kdyby v rané fázi nedošlo k fyzické migraci populace mluvčích.⁸ Rüdiger byl možná idealista, ale jeho intuice, třebas naivní, ještě nenalezla vážného kritika.

Poznámky

¹ [Pozn. red.] Autorem zmíněné studie byl Samuel Augustini ab Hortis, slovenský učenec z Kežmarku. Podrobněji viz v článku Ame Manna, *Romano džaniben* 4:3-4, 1997, 129-132.

² [Pozn. překl.] Citáty z Rüdigeru (1990 [1782]) jsou překládány přímo z německého originálu.

³ [Pozn. red.] *Boliben* znamená 'křest'; spíše by překlad měl znít: 'byla pokřtěna před rokem a dvěma měsíci', což odpovídá i historické skutečnosti: zatímco datum narození nemuselo být přesně zaznamenáno, datum křtu se dochovalo v křestních listech.

⁴ [Pozn. red.] Zde došlo zřejmě k přeslechnutí ve větě: *Dei ne tschummedele peskre tschawen*. Nejde o nesprávný rod, nýbrž o nezachycení opozice zvratnost - nezvratnost zájmena ve 3. osobě; v žádném případě by tam nemělo být nezvratné zájmeno *lakre*, jak se autor domnívá.

⁵ [Pozn. red.] Sulz am Neckar je město v dnešním německém Bádensku-Württembersku.

⁶ [Pozn. překl.] Termín *Indianer* v tehdejší němčině, podobně jako *Indián* v tehdejší češtině, jímž německé slovo překládáme, označoval jak Inda, tak Indiána.

⁷ Podobně jako bylo německými Židy přijato označení *amcha* z hebrejského 'tvůj vlastní lid'. K funkčnímu kontinuu od každodenního jazyka komunity k tajnému jazyku v západních dialektech romštiny viz Matras (1998b).

⁸ Wexler (1997) tvrdí, že je schopen vyvrátit gramatickou koherenci romštiny; argumentuje tím, že romština čerpá z gramatik kontaktních jazyků a má jen málo produktivní gramatiky indické. Ve skutečnosti však Wexler pojednává jen o slovní zásobě a úplně ignoruje produktivitu indických gramatických kategorií a formantů indického původu. Viz stručnou diskusi v Matras (1998b: 3, 6).

Literatura

- Adelung, Friedrich von. 1766 [1815]. *Catherinens der Grossen Verdienste um die vergleichende Sprachenkunde*. Hamburg: Buske [Sankt Petersburg: Friedrich Drechsler].
- Bakker, Peter. 1999. The Northern dialects of Romani: Mixed and non-mixed varieties. In: Halwachs, Dieter & Florian Menz (eds.) *Das österreichische Romani im europäischen Kontext*. Klagenfurt: Drava Verlag.
- Finck, Franz Nikolaus. 1903. *Lehrbuch des Dialekts der deutschen Zigeuner*. Marburg: Elwert.
- Grellmann, Heinrich M. 1783 [1787]. *Historischer Versuch über die Zigeuner, betreffend die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volkes seit seiner Erscheinung in Europa und dessen Ursprung*. Göttingen: Dietrich.
- Grierson, George A. 1888. Doms, Jats, and the origin of the Gypsies. *Journal of the Gypsy Lore Society* I, 1, 71-76.
- Haarmann, Harald. 1990. [Úvod]. In: Rüdiger 1990. vii-xxvii.
- Hancock, Ian. 1997. *The Indian origins and westward migration of the Roma*. Occasional Paper No. 37. Mancheca Texas: International Romani Union.
- Holzinger, Daniel. 1993. *Das Rómanes: Grammatik und Diskursanalyse der Sprache der Sinte*. Innsbruck: Verlag des Instituts für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Kluge, Friedrich. 1901. *Rotwelsch*. Straßburg: Trübner.
- Kochanowski, Vania de Gila. 1994. *Parlons tsigane*. Paris: L'Harmattan.
- Liebich, Richard. 1863. *Die Zigeuner in ihrem Wesen und ihrer Sprache*. Leipzig: Brockhaus.
- Marsden, William. 1785. Observations on the language of the people commonly called Gypsies. *Archeologia* 7, 382-387.
- Matras, Yaron. 1997. The typology of case relations and case layer distribution in Romani. In: Matras, Yaron, Peter Bakker & Hristo Kyuchukov (eds.) *The typology and dialectology of Romani*. Amsterdam: Benjamins. 61-93.
- Matras, Yaron. 1998a. Utterance modifiers and universals of grammatical borrowing. *Linguistics* 36, 281-331.
- Matras, Yaron. 1998b. Para-Romani revisited. In: Matras, Yaron (ed.) *The Romani element in non-standard speech*. Wiesbaden: Harrassowitz 1998. 1-27.
- Matras, Yaron. 1998c. The Romani element in German secret languages: Jenisch and Rotwelsch. In: Matras, Yaron (ed.) *The Romani element in non-standard speech*. Wiesbaden: Harrassowitz 1998. 193-230.

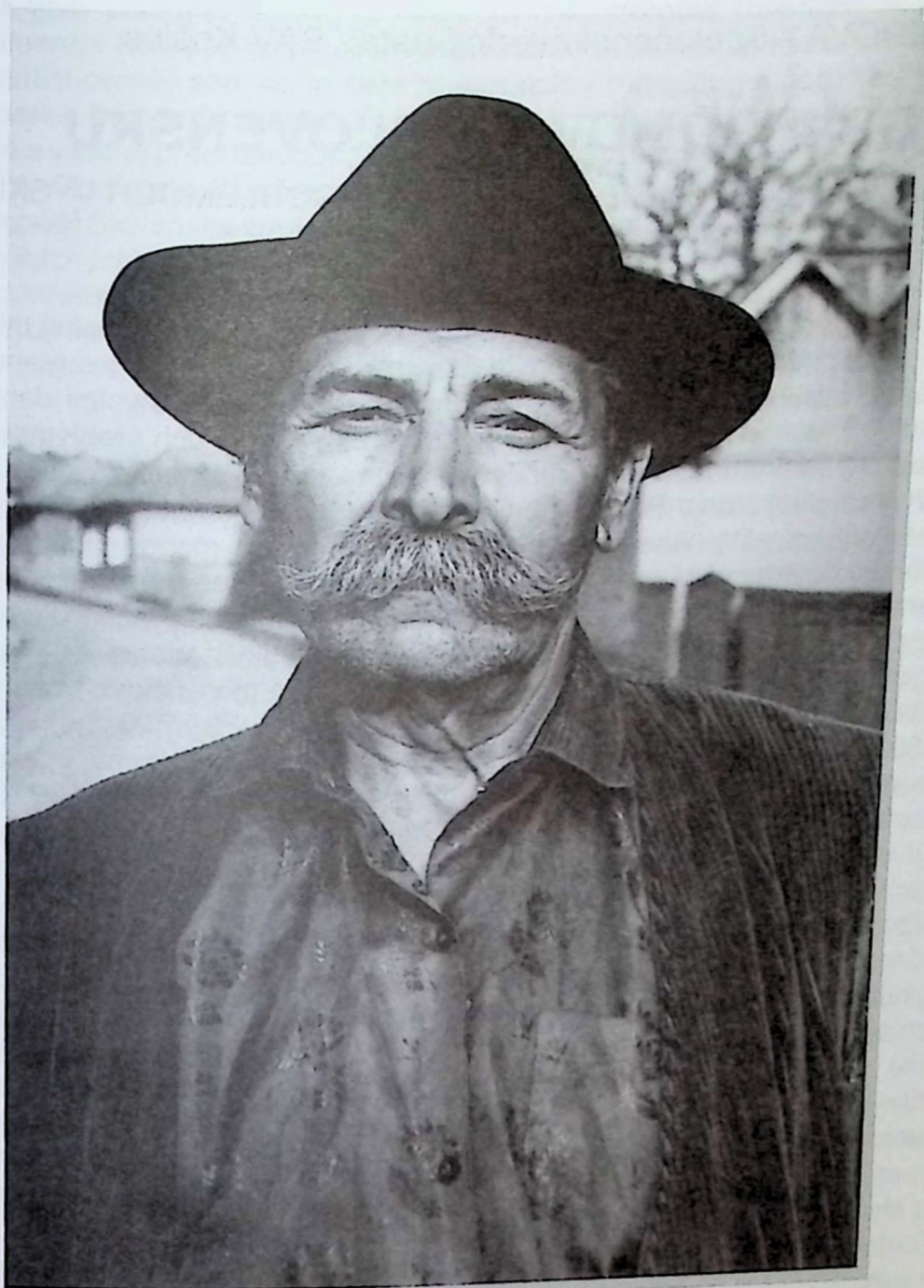
- Miklosich, Franz. 1872-1880. *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's I-XII*. Wien: Karl Gerold's Sohn.
- Monreal, Annette. 1996. *Johann Rüdiger, s methodology and comparative linguistic analysis in his article „Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien“*. Seminární práce. Katedra lingvistiky Manchesterské univerzity.
- Okely, Judith. 1983. *The Traveller Gypsies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Okely, Judith. 1997. Some political consequences of theories of Gypsy ethnicity: The place of the intellectual. In: James, Allison, Jenny Hockey & Andrew Dawson (eds.) *After writing culture: Epistemology and praxis in contemporary anthropology*. London: Routledge. 224-243.
- Pott, August F. 1964 [1844-1845]. *Die Zigeuner in Europa und Asien. Ethnographisch-linguistische Untersuchung vomehmlich ihrer Herkunft und Sprache*. Leipzig: Edition [Halle: Heynemann].
- Puchmayer, Anton Jaroslaw. 1821. *Románi Čib, das ist: Grammatik und Wörterbuch der Zigeuner Sprache, nebst einigen Fabeln in derselben. Dazu als Anhang die Hantýrka oder die Čechische Diebessprache*. Prag: Fürst-erzbischöflichen Buchdruckerey.
- Rotwelsche Grammatik = Beytrag zur Rotwelschen Grammatik, oder Wörterbuch von der Zigeuner-Sprache, nebst einem Schreiben eines Zigeuners an seine Frau*. 1755. Frankfurt.
- Ruch, Martin. 1986. *Zur Wissenschaftsgeschichte der deutschsprachigen „Zigeunerforschung“ von den Anfängen bis 1900*. Disertační práce. Freiburská univerzita.
- Rüdiger, Johann Christian Christoph. 1990 [1782]. *Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien*. Hamburg: Buske. [Neuester Zuwachs der teutsche, fremden und allgemeinen Sprachkunde in eigenen Aufsätzen, 1, 37-84.]
- Sampson, John. 1968 [1926]. *The dialect of the Gypsies of Wales being the older form of British Romani preserved in the speech of the clan of Abram Wood*. Oxford: Clarendon.
- Sulzský seznam = Sulz. Zigeuner-Liste und genaue Beschreibung [...]*. 1787. Tübingen: Balz.
- Todorov, Tzvetan. 1984. *The conquest of America: The question of the other*. New Yourk & London: Harper Collins.
- V. Sowa, Rudolf. 1893. Neue Materialien für den Dialekt der Zigeuner Deutschlands. *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft* 47, 450-465.
- Wexler, Paul. 1997. The case for the relexification hypothesis in Romani. In: Horvath, Julia & Paul Wexler (eds.) *Relexification in creole and non-creole languages: With special attention to Haitian Creole, Modern Hebrew, Romani, and Rumanian*. Wiesbaden: Harrassowitz. 100-161.
- Willems, Wim. 1998. *In search of true Gypsy: From Enlightenment to final solution*. London: Frank Cass.
- Winstedt, Eric Otto. 1908. Some old German-Gypsy word-lists. *Journal of the Gypsy Lore Society* II, 2, 109-117.
- Wolf, Siegmund A. 1993 [1960]. *Großes Wörterbuch der Zigeunersprache (romani tšiw): Wortschatz deutscher und anderer europäischer Zigeunerndialekte*. Hamburg: Buske.

Z angličtiny přeložil V. Elšík

V původním, anglickém znění vychází stať paralelně v „Journal of the Gypsy Lore Society“.

Abstract

Rüdiger's contribution is acknowledged in this paper as an original piece of empirical research: As the first concise grammatical description of a Romani dialect as well as the first serious attempt at a comparative investigation of the language, it provided the foundation for Romani linguistics. At the same time Rüdiger's work is described here as largely intuitive and at times analytically naive. A comparison of the linguistic material is drawn with other contemporary sources, highlighting the obscure origin of the term *Sinte* now used as a self-appellation by Romani-speaking populations of Germany and adjoining regions.

*Odkud že přicházíme, kdo jen to ví?
Odkud že přilétá vlaštovka?
Odkud že přicházíme, kdo jen to ví?
A víme my vůbec, kam vlastně jdeme?*

*Z básně „Cikáni“ francouzského básníka
a písničkáře P.-J. de Béranger.*

Foto: Tibor Yakab

Anna JUROVÁ - Spoločenskovedný ústav SAV Košice

HISTÓRIA RÓMOV NA SLOVENSKU STÁLE NEZNÁMA (ÚVAHA O PROBLÉMOCH VÝSKUMU)

Je treba jednoznačne konštatovať, že historický výskum rómskej minority na Slovensku nebol doteraz organizovaný a realizovaný v dostatočnom rozsahu. Poznanie histórie Rómov na tomto teritóriu od najstarších čias je preto veľmi slabé, vyznačuje sa množstvom nezodpovedaných otázok a nevyriešených problémov. Vlastný niekoľkoročný výskum tejto témy umožňuje síce urobiť niektoré závery z povojnového vývoja a postavenia Rómov na Slovensku v dôsledku štátnej politiky voči tomuto etniku, no ešte viac prináša na povrch nové, rozporuplné tézy, ktoré spochybňujú doteraz vžitú predstavu o histórii Rómov nielen po skončení vojny. Po rozdelení bývalého Československa je na Slovensku evidentná absencia organizačnej bázy vedeckej práce na tomto úseku (v porovnaní s historiografiou českou).¹

Výskum histórie Rómov na Slovensku od vydania materiálovo bohatých a prínosných prác v polovici 60. rokov (E. Horváthová, E. Davidová)² ustrnul a stagnoval až do 80. rokov, kedy sa uskutočnili čiastkové, regionálne výskumy, vďaka pár jednotlivcom, aj neprofesionálnymi historikmi (Z. Kollárová - Švorcová, P. Šalamon, V. Geceľovský).³ Tieto čiastkové príspevky bez ďalšieho systematického a prepojeného výskumu neumožňujú poznať históriu Rómov na Slovensku v celistvosti, po všetkých stránkach i v jednotlivých etapách.

Zdá sa, že napriek svojej aktuálnosti a páčivosti problémov rómskej minority sa skutočnosť nezáujmu vedeckej obce a bývalého režimu o realizáciu vedeckého výskumu týkajúceho sa poznania histórie Rómov na Slovensku preniesla z nedávnej minulosti aj do súčasnosti. V porovnaní s Českou republikou chýbajú na Slovensku výrazné osobnosti na poli bádania rómskej problematiky, okolo ktorých by sa mohli sformovať výskumné tímy, nejestvuje tu centrum, vedecko-výskumná základňa pre systematický výskum, stále existujú len veľmi malé možnosti publikačných aktivít, o samostatnom romistickom periodiku ani nehovoriac. Bilancia slovenskej romistiky je veľmi chudobná a mapa „bielych“ miest histórie Rómov na Slovensku je veľmi rozsiahla. Konštatovanie tejto skutočnosti je veľmi smutné, pretože, ako sme zhodne s kolegom Ame Mannom posudzovali nedávno túto situáciu, nejavia sa v dohľadnom čase možnosti a predpoklady na prelomenie tohto pretrvávajúceho stavu. Niet historikov stredovekárov, ani pre novšie dejiny, ktorí by sa cielene a intenzívne venovali štúdiu histórie Rómov na našom území od najstarších čias, ako tomu bolo v uplynulom období v Čechách (J. Málek, J. Hanzel, E. Procházková, B. Daniel, C. Nečas). Treba zdôrazniť, že Rómovia sa na Slovensku postupne usadzovali vo všetkých župách, v súčasnosti žijú vo všetkých okresoch a aj v minulosti ich počet mnohonásobne prevyšoval rómske obyvateľstvo na teritóriu Čiech a Moravy. Takže aj z aspektov vysokej početnosti Rómov, ich geografického rozmiestnenia je výskum tejto problematiky veľmi pracný, rozsiahly s dlhodobou a náročnou perspektívou jeho zvládnutia.

V slovenskej historiografii sú doteraz neobjasnené najstaršie dejiny Rómov u nás a prvé písomné správy o nich zo 14. storočia (uvedené v monografii E. Horváthovej v roku 1964 s použitím sekundárneho prameňa) neboli nikým overované ani spresňované, ako sa to deje v európskej romistike vôbec, keď sa časovo posúva postup Rómov do strednej Európy a ďalej na západ.⁵ V tomto kontexte nie je ani jasné, kto a v ktorej práci uviedol ako prvú písomnú zmienku o Rómoch na Slovensku rok 1322 a odkiaľ tento údaj čerpal. Pri bližšom pátraní možno zistiť, že v hesle Cigáni v Encyklopédii Slovenska z roku 1977 sa nachádza text „V 14. storočí sú správy o Cigánoch v juhovýchodnej a strednej Európe už jednoznačné. Objavili sa aj na Slovensku. Spišskonovoveský richtár Ján Kunch pri opise majerov z r. 1322 uvádza, že sa potulujú v okolitých lesoch, 1377 a 1381 sa spomínajú aj v Zemplínskej župe.“ Zdroj tejto informácie takisto nie je uvedený a v jednotlivých prácach sa preberá ďalšími autormi, odkazujúcimi na „klasiku“ slovenskej romistiky,⁶ ktorou je práca E. Horváthovej z roku 1964. V osobnom fonde E. Horváthovej, ktorý sa po jej smrti stal v roku 1997 majetkom Nadácie Inforoma, nachádzame aj výpisky z citovaného sekundárneho prameňa práce M. Pajdussáka, Markušovce. Nástin dejepisný, kde rok 1322 nie je uvedený.⁷ Podobne údaje viažuce sa k veľkej migračnej vlne Rómov do strednej a západnej Európy na začiatku 15. storočia od výskumu E. Horváthovej nachádzame analyzované čiastočne len v prácach českej proveniencie.⁸

Vývoj Rómov v jednotlivých župách (ako ho možno sledovať na základe využitia zachovaných cisárskych ediktov, nariadení miestodržiteľskej rady a ich aplikácie v podmienkach žúp, samotných župných opatrení a zásahov proti Rómom, realizovaných súpisov Rómov v priebehu storočí, záznamov v matrikách a iných prameňov) zďaleka nepoznáme dostatočne, do hĺbky a nevieme ešte posúdiť odlišnosť vývoja a rozdiely v jednotlivých regiónoch a postavenie Rómov v nich.⁹ Na rozdiel od českých historikov (ktorí spracovali obdobie perzekúcií a prenasledovania Rómov, osvietenské nariadenia a ich realizáciu, históriu doslova rómskych rodín a jednotlivých osád),¹⁰ nepoznáme na Slovensku postupnosť usadzovania sa Rómov v jednotlivých mestách či regiónoch, spôsoby nadobúdania domovského práva v obci či župe. Publikované údaje o Slovensku na základe súpisov z konca 18. storočia i celouhorského súpisu z roku 1893 prinášajú pomere dosť informácií, ale tie sú statické, zachycujúce situáciu v čase konania súpisu.¹¹

Mnoho otázok o vzniku rómskych osád ostáva zatiaľ neobjasnených a spochybniť treba aj niektoré vžitú predstavy a názory o prirodzenom usadzovaní sa Rómov predovšetkým v južných poľnohospodárskych oblastiach. Prečo sú najstaršie správy o Rómoch u nás zo Spiša a pretrvávanie vysokého počtu týchto obyvateľov v danom regióne, nie sú objasnené príčiny, prečo sa Rómovia usadzovali najviac na východnom Slovensku a v ktorom období. Išlo o prirodzené usadzovanie, alebo o násilnú reguláciu? Staršie informácie (E. Davidová) uvádzajú vznik najväčšieho počtu východoslovenských osád na konci 19. a na začiatku 20. storočia, no tie neboli potvrdené a ani okolnosti vzniku týchto osád nie sú spracované a poznane.¹² Pritom otázka vytvárania rómskych osád na východnom Slovensku (spôsob vzniku osady - kde, na akej pôde, na čiej pôde - obecnej, pridelením od zemepána) má zásadný význam pre sledovanie ďalších osudov Rómov v nich až do súčasnosti, vrátane posúdenia prípadných majetkových nárokov na určité pozemky.

Vo východoslovenskom regióne sa v nedávnej minulosti venovala značná pozornosť výskumu problémov vysťahovalectva a mnoho štúdií prinieslo detailné analý-

zy príčin i dôsledkov tohto javu. Hospodársky nerozvinutý, v poľnohospodárstve preľudnený región s množstvom pracovných síl odchádzajúcich na sezónne práce do Čiech i do iných krajín po celé predvojnové obdobie spochybňuje predstavy o vhodnej symbióze Rómov a ostatného obyvateľstva práve na tomto teritóriu, neschopnom poskytnúť dostatočné zdroje obživy už na konci 19. storočia a po celé predvojnové obdobie. Neboli skúmané a ani potvrdené v tejto súvislosti sa vyskytujúce názory o usadení sa Rómov a ich menej problémovej akceptácii majoritným obyvateľstvom v hospodársky najzaostalejších oblastiach. Vysoká početnosť Rómov na Slovensku už na konci 19. storočia tiež anticipuje náročnosť rozsiahleho výskumu demografických prameňov, vrátane matričných záznamov, a to aj z dôvodov eliminovania permanentne sa opakujúcich skreslených údajov o tomto etniku v médiach.¹³

Systematické výskumy venované obdobiu druhej svetovej vojny (C. Nečas) pokrývajú aj územie Slovenska a prinášajú poznatky o perzekúcii Rómov v pracovných táboroch počas Slovenskej republiky.¹⁴ Perzekúcia Rómov postihovala aj ostatné osoby v osadách, nezaradené do pracovných táborov. Osobitné nariadenia z rokov 1941 a opakovane 1943 o premiestnení rómskych osád ako priamych súčastí obcí do obcou určených, odľahlých a väčšinou nevyhovujúcich terénov a ich drastická aplikácia v praxi neboli doteraz predmetom historického bádania. Aj v tomto kontexte je veľmi dôležité poznanie histórie vzniku rómskych osád na Slovensku. Len sporadické informácie z povojnového obdobia o odmietnutí prijať Rómov späť do domovskej obce na základe nariadenia Povereníctva vnútra z mája 1945 umožňujú predpokladať rozsah protirómskych opatrení z vojnového obdobia. Nutný je preto rozsiahly výskum v archívoch regionálnej povahy, dobovej tlače i využitie obecných kroník, ale aj spomienok pamätníkov.¹⁵

Náročnosť takého výskumu je zrejmá, no neobjasnené sú ďalšie otázky predvojnového postavenia Rómov na Slovensku, aj keď sa začali objavovať ojedinelé príspevky o pokusoch vzdelávania rómskych detí a zakladaní prvých škôl (o cigánskej škole v Užhorode).¹⁶ Nespracované sú doteraz ďalšie aktivity smerujúce k pozdvihnutiu rómskeho etnika - vznik a činnosť Spoločnosti pre štúdium a riešenie cigánskej otázky v Košiciach, založenie sociálno-kultúrneho spolku rómskych hudobníkov Lavutarisz so sídlom v Košiciach, no s celoslovenskou pôsobnosťou. Nie je známe, kde sa nachádza archívny materiál o zmienených „spolkoch“, no je pravdepodobné, že po okupácii Košíc v roku 1938 väčšina materiálov bola odnesená mimo mesto, prípadne sa nachádza v súkromných archívoch aktérov a iniciátorov uvedenej Spoločnosti, ktorými boli českí lekári a tí mesto opustili. Okolnosti monsterprocesu s moldavskými „ľudožrútmí“ z roku 1929 neboli ešte celkom spoľahlivo vysvetlené (na preštudovanie čaká materiál z obnoveného procesu s uväznenými maďarským súdom po okupácii Košíc),¹⁷ preto nie je zriedkavosťou stretnúť sa ešte dnes so vžitými názormi a presvedčením o ľudožrútsve vtedy súdených Rómov. Nepreskúmaný je fond p. Kolarčíka (uložený je v archíve Matice slovenskej), učiteľa a aktivistu, iniciátora založenia Múzea v Prešove, aktívne sa zaoberajúceho problematikou Rómov aj v povojnovom období. Len čiastočne sa realizoval výskum rómskeho kováčstva na Slovensku (A. Mann) a história kováčskych družstiev v Dunajskej Lužnej, Podunajských Biskupiciach na západnom Slovensku tiež čaká na svoje objasnenie.¹⁸

Realitou povojnového vývoja bola koncentrácia rómskeho obyvateľstva na Slovensku a jej odvíjanie sa do celej republiky. Tak ako sa táto tzv. cigánska otázka

riešila z celoštátneho hľadiska, tak sa aj postupne vytvárali predpoklady na organizáciu a realizáciu výskumu histórie Rómov. Len čiastočne sú na Slovensku spracované najnovšie dejiny Rómov, aj z dôvodov ešte stále nedostatočne spracovaného a sprístupneného archívneho materiálu k niektorým závažným otázkam povojnového vývoja - otázky súpisu v roku 1947, začleňovania do pracovného procesu, represívne postihy v pracovných táboroch, znemožnenie vlastného etnokultúrneho rozvoja Rómov, likvidácia živností a drobného podnikania na začiatku výstavby základov socializmu.¹⁹

Evidentné je to teraz po rozdelení spoločného štátu, čo všetko v oblasti výskumu rómskej problematiky na Slovensku chýba - bádatelia, výskumná základňa, organizačné a pracovné podmienky, samotný záujem o túto tému. Možno len závidieť množstvo publikácií, ktoré len za pár posledných rokov vyšli v Českej republike napr. v rámci Rómskeho projektu v Olomouci. Zároveň by mali byť varovaním a upozornením pred vydávaním „všetkého“, čo v tamjšej romistike vzniklo,²⁰ i na neznalosť existujúcich slovenských zdrojov k danej problematike. Príznačné pre opisy, charakteristiku minulosti a vývoja Rómov na Slovensku kdekoľvek v zahraničí je využívanie neoverených informácií, nehodnovaných prác a informátorov, nepoznajúcich pramene a realie Slovenska.

Do budúcnosti je nanajvýš potrebné, aby aj na Slovensku vyrástli odborníci z radov Rómov, ktorí by objasňovali svoje vlastné dejiny, kultúru a zo svojho aspektu vniesli nové pohľady na vývoj svojho etnika na našom území od najstarších čias až po súčasnosť. Mladí Rómovia by pri zvažovaní svojho študijného zamerania a ďalšieho uplatnenia mali reflektovať aj tieto otázky života spoločenstva a potreby pestovania spoločenskovedného výskumu orientovaného na Rómov. Nemožno túto úvahu o problémoch výskumu histórie Rómov na Slovensku uzavrieť inak ako nastolením potreby systematického bádania a hľadania prameňov v archívoch, kronikách a iných zdrojov informácií od najstarších čias, ich dôkladného štúdia a verifikovania bez akéhokoľvek spoliehania sa na už publikované zdroje, ktoré sú nespoľahlivé, dobovo, politicky a často subjektívne determinované. Výskum histórie Rómov na Slovensku je skutočne na začiatku a je najvyšší čas na jeho realizáciu.

Poznámky:

¹⁹ Napr. na Masarykovej univerzite v Brne u prof. Nečasa, na Ústave pre etnografiu a folkloristiku v Prahe, v súčasnosti na Univerzite Karlovej v Prahe, v Centre romistiky na Univerzite v Ústí nad Labem, na UJEP v Olomouci pri realizácii Rómskeho projektu, v Sliezskom ústave v Opave atď.

²⁰ Horváthová, E.: Cigáni na Slovensku. Bratislava 1964.
Davidová, E.: Bez kolíb a šiatrov. Košice 1965.

²¹ Napr. Gecel'ovský, V.: Perzekúcia Cigánov v období tzv. Slovenského štátu, *Obzor Gemera* 17, 1986, č. 3, s. 174-177

Gecel'ovský, V.: Sociálno-politické postavenie a perzekúcia Cigánov na Gemerí v rokoch 1918-1945, *Historica carpatica* 18, 1987

Gecel'ovský, V.: Rómovia na Gemerí do roku 1945, Rožňava 1990, 187 s.

Kollárová, Z.: K problematike cigánskej otázky na Spiši (1918-1945), *Slovenský národopis* 36, 1988, č. 1, s. 137-146

- Kollárová, Z.: K vývoju rómskej sociéty na Spiši do roku 1945, in: Neznámi Rómovia, Bratislava 1992, s. 61-72
- Šalamon, P.: K dejinám Cigánov v bývalej Turnianskej stolici, *Historica carpatica* 19, 1988
- Šalamon, P.: Vplyv tlače medzivojnového obdobia na formovanie vzťahu obyvateľov k Cigánom, *Slovenský národopis* 36, 1988, č. 1, s. 147-155
- Šalamon, P.: Cigáni v Abovskej a Turnianskej stolici v období osvietenstva, in: Neznámi Rómovia, Bratislava 1992, s. 73-78.
- ⁴⁾ Od roku 1994 vychádza v Čechách časopis romistických štúdií *Romano džaniben* s celoeurópskym záberom.
- ⁵⁾ Na s. 36 uvedenej monografie Horváthovej je text: „V 14. storočí neboli Cigáni už žiadnou zvláštnosťou ani v strednej Európe. Spišskonovoveský richtár Ján Kunch v opise majerov zo 14. storočia uvádza, že v okolitých lesoch, patriacich rodine Mariassyovcov, potulujú sa Cigáni.“ V poznámke Horváthová odkazuje „na základe diela Sváby J., *A Lengyelországnak elzálogosított XIII Szepesi város története* 83.“, uvádza aj Matúš Pajdussák, v práci *Markušovce, nástin dejepisný*, Levoča 1923, str. 80-81.
- Na s. 96 vo svojej monografii Horváthová píše „Spišskonovoveský richtár Ján Kunch v opise majerov uvádza Cigánov spôsobom, ktorý nepripúšťa pochybnosti, že v 14. st. boli na Slovensku už všeobecne známi. Ich náčelník sa honosil titulom vojvoda alebo vajda. Ľud nimi opovrhoval a nepúšťal ich do dedín.“ Poznámka odkazuje na ten istý zdroj ako text zo strany 36. To znamená, že E. Horváthová sama nikdy neuviedla konkrétny rok 1322, ako prvú písomnú zmienku o Rómoch na Slovensku.
- ⁶⁾ Pozri Encyklopédia Slovenska I, Bratislava 1977, s. 320, heslo Cigáni.
- Mann, A. B.: Odkiaľ prišli Rómovia? In: *Historická revue* 3/1990, s. 7-9
- Kollárová, Z.: K vývoju rómskej sociéty na Spiši do roku 1945, in: Neznámi Rómovia, Bratislava 1992, s. 61-72
- Tiež Jurová, A.: Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945, Bratislava 1993
- ⁷⁾ „Ján Kunch, richtár iglovský v popise majerov z XIV. stoloetia spomína už Cigánov potulujúcich sa po lesoch Máriássovských menovite pri Hnilci“ výpisky z práce Matúš Pajdussák, *Markušovce, nástin dejepisný*, Pavel Santer, Kežmarok 1923, s. 20, odkaz na Sváby J., vyššie c.d. Z toho vyplýva, že už citovaný prameň z roku 1923 nie je pôvodný, ale údaj bol prevzatý. V archívnom výskume nikto zatiaľ pôvodný zdroj informácie neobjavil a nepotvrdil, skôr by sa dalo povedať, že ho ani nikto nehľadal.
- ⁸⁾ Pozri novšie Horváthová, E.: K etnosociálnej a migračnej dynamike Cigánov, *Slovenský národopis* 36, 1988, č. 1, s. 10-21
- Daniel, B.: *Dějiny Romů*, Olomouc 1994.
- ⁹⁾ Pozri naznačené možnosti výskumu v cit. príspevkoch P. Šalamona z Abovskej a Turnianskej župy, v pozn. 3.
- ¹⁰⁾ Pozri Pellar, R. a kol.: *Bibliografie romistické literatury*, Olomouc 1994, 139 s.
- ¹¹⁾ Tu treba tiež uviesť, že do majetku Nadácie Inforoma (nakoniec nedávno aj do Štatistického úradu SR) sa dostalo originálne vydanie *Súpisu Cigánov v Uhorsku* z roku 1893, prinášajúce hodnotný faktografický materiál vo svojej komentovanej časti. Tento pôvodný prameň nikto nekonfrontoval a neverifikoval „správ-

nosť" uvedených údajov v monografii E. Horváthovej a ich nepresnú interpretáciu autorkou.

- ¹²⁾ Doteraz nebol okrem dôsledného archívneho výskumu využitý a publikovaný ani prieskum Národopisného ústavu SAV zo začiatku 50. rokov, ktorý dokladá vznik množstva rómskych osád už na konci 18. a zač. 19. stor. v dôsledku regulácie Márie Terézie a jej syna Jozefa II.
- ¹³⁾ Za veľmi prínosné možno pokladať v tomto smere pamäti E. Lackovej: Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou, Triáda, Praha 1997, i ďalšie memoráty Rómov postupne zverejňované v Romano džaniben. Absentujú však výskumy o vzťahoch rómskej a majoritnej spoločnosti v predvojnovom období hlavne na východoslovenskom vidieku, v lokalitách agrárne nerozvinutých a zaostalých (s drobným roľníctvom, ktoré určite nebolo schopné využívať rómske pracovné sily).
- ¹⁴⁾ Nečas, C.: Pracovní tábory tzv. asociálů a Cikánů na východním Slovensku v roce 1942, Nové obzory 17, 1975, s. 25-51.
Nečas, C.: Diskriminace a persekuce slovenských Cikánů v letech 1939-1945, Nové obzory 19, 1977, s. 125-154
Nečas, C.: Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939-1945, Brno 1981, 180 s.
Nečas, C.: Pronásledování Cikánů v období slovenského státu, Slovenský národopis 36, 1988, č. 1, s. 126-135
Nečas, C.: Českoslovenští Romové v letech 1938-1945, Brno 1994, 220 s. (kapitola III - s. 95-165)
Hübschmannová, M.: Osudy slovenských Rómů v 2. světové vojne (Svedectvá pamětníků), Romano lil/Romano lil nevo, nepravidelne od mája 1992 do decembra 1993
Kauza Lety a aféra Polanský už pár rokov rozvirujúca politické i odborné kruhy v Čechách vyvoláva teraz tiež pochybnosti o výsledkoch doterajšieho výskumu obdobia druhej svetovej vojny a nastoľuje potrebu systematického vyhľadávania a preštudovania všetkých archívnych a ostatných prameňov, vrátane osobných svedectiev ešte žijúcich pamätníkov. Pozri napr. Neznámy holokaust, Praha 1995
Pape, M.: A nikdo vám nebude věřit, Praha 1997
Polanský, P.: Tíživé mlčení, Praha 1998
- ¹⁵⁾ Možno potvrdiť vyjadrenie M. Hübschmannovej o poznatkoch z terénu, že aj v povojnovom období existovali snahy miestnych funkcionárov a obyvateľov obcí v rozpore s prijatými opatreniami naďalej vyháňať Rómov, vysídľovať ich mimo obce, mimo chotár svojej obce. Existujú o tom ojedinelé dokumenty regionálnej povahy. Pozri Jurová, A.: Rómska problematika 1945 - 1967, Dokumenty (4 svazky), Praha ÚSD 1996, 1034 s. (povojnové obd. 1945 - 1950 v 1. zväzku).
- ¹⁶⁾ Monotematické číslo Romano džaniben venované otázkam vzdelávania rómskych detí 3/1995
- ¹⁷⁾ Materiál sa nachádza v Štátnom oblastnom archíve v Košiciach. Pozri napr. Šalamon, P.: Vplyv tlače medzivojnového obdobia na formovanie vzťahu obyvateľov k Cigánom, Slovenský národopis 36, 1988, č. 1, s. 147-155
Tiež v publikácii Ferko, V.: Martin na čiernom koni, Martin 1992 (Moldavskí kanibali)

¹⁸⁾ Výsledky historicko-etnografických výskumov pozri bližšie in: Slovenský národopis 36, 1988, č. 1. (monotematické číslo).

Tiež: Neznámi Rómovia (ed. A. B. Mann), Bratislava 1992

Najnovšie Z. Kumanová: Výskum rómskej society v lokalite Plavecký Štvrtok, publikované v Slovenskom národopise (1997, 1998)

¹⁹⁾ Napr. Jurová, A.: Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945, Bratislava 1993

Jurová, A.: Rómska problematika 1945 - 1967, Dokumenty, c. d.

Vlastné niekoľkoročné výskumy odhaľujú mnohé otázky, na ktoré ešte stále nevieme dať odpoveď, odkrývajú ťažkosti spojené s týmto nie veľmi želaným výskumom (nedostupnosť niektorých dôležitých archívnych fondov a sťažovanie získania povolenia na štúdium, finančné problémy vo výskumnej sfére ai.).

²⁰⁾ Pozri napr. recenzie v Romano džaniben 1/1998, 3/1998 i predchádzajúce (práca I. Fonsecovej: Pohrbi mě vestoje, Praha 1998
P. Řičan: S Romy žít budeme, jde o to jak, Praha 1998 ai.)

ZUSAMMENFASSUNG

Anna Jurová, Die Geschichte der Roma in der Slowakei ist nach wie vor unerforscht (Überlegungen zu den Problemen bei der Forschung)

Die Romistik in der Slowakei, insbesondere der die Geschichtsforschung betreffende Teil, ist bislang trotz der sich gegenwärtig verschärfenden Stellung der Roma in der Gesellschaft, und trotz ihrer zahlenmäßigen Stärke, nach wie vor nur bruchstückhaft und unsystematisch, vor allem im Vergleich mit den Verhältnissen in der tschechischen Republik. Manche vorliegenden „klassische“ Werke sind ohne Quellenangaben und damit unüberprüfbar. Es fehlen Arbeiten über das erste Auftauchen der Roma im Raum der heutigen Slowakei, über den regionalen, zeitlichen und administrativen Verlauf und die Entwicklung der Ansiedlung, über die Mechanismen bei der Gründung der Romasiedlungen, über Maßnahmen seitens der Behörden und der Mehrheitsbevölkerung, über den Akzeptanzgrad in den verschiedenen Verwaltungsgebieten, über die damit verbundenen Ursachen der hohen Siedlungsdichte im östlichen Landesteil, vor allem in der Zips, die im direkten Widerspruch zum (oft in Medien verbreiteten) Klischee ihrer Ansiedlung im Südteil stehen. Die nachweisliche wirtschaftliche Emigration der Mehrheitsbevölkerung aus den rückständigsten Gebieten im 19. Jahrhundert steht in direktem Widerspruch zu der These,

gerade diese Zeit sei für die Ansiedlung der Roma besonders geeignet gewesen. Dieselbe Unvollkommenheit betrifft auch den Ausschluss der Roma aus der Dorfgemeinschaft und ihre Ansiedlung außerhalb der Heimatorte zur Zeit des slowakischen Staates von Hitlers Gnaden und ihrer teilweisen Wiederansiedlung nach dem Krieg. Ihre Verfolgung und Internierung zur Kriegszeit wurde im Rahmen von Arbeiten über die ganze Tschechoslowakei behandelt.

Dabei liegen doch gewisse Ansatzpunkte und richtungsweisende Forschungsarbeiten vor, aber auch Sammlungen und Archive. Beispielhaft seien Berichte über die Schule für Roma in Užgorod, die Bildung von Romavereinen in der Zwischenkriegszeit oder ein Monsterprozess mit sogenannten Menschenfressern in der Košicer Gegend genannt. Auch amtliche und kirchliche Register sind als Quellen bei weitem nicht ausgeschöpft. Der allseitige Vorsprung auf tschechischer Seite möge als Ansporn, stellenweise aber auch als Warnung vor blinder Übernahme und Scheinexperten dienen. Besagte Mängel sollten sich vor allem diejenigen bewusst machen, die gerade dabei sind, sich für eine Spezialisierung in ihrem Studium zu entscheiden.

Erwähnt werden die wichtigsten weiterweisenden Werke, aber auch einige Arbeiten ohne eigenen dokumentarischen Beitrag zur Romaforschung, oder solche mit geringerer Belegdichte.

P. Wagner

*Když člověk znovu objeví chuť chleba,
pocítí radost v srdci.*

romské přísloví

Foto: Régis Colin

SOUČASNÁ ROMSKÁ LITERÁRNÍ TVORBA

Andrej GIŇA

Andrej Giňa je po Iloně Lackové (1921) a Terce Fabiánové (1930) nejstarší romský spisovatel na území České a Slovenské republiky. Narodil se 1. ledna 1936 v Šarišských Sokolovcích a zažil dobu, kdy se ještě Romové večer co večer scházeli a vyprávěli. Vyprávěly se pohádky, historky ze života předků, které se postupem času mytologizovaly a košatily korunu slávy nad některým z dědů - ať to byla sláva bojová či hudebnická, kovářská, sláva vtipálka či prostáčka, který nechtě bavil lidi svou prostoduchostí. Mluvílo se o tom, co se kde přihodilo, jeden druhému svěřoval své zkušenosti s nadpřirozenými silami, zejména s **muly** (duchy zemřelých), nebo se dramaticky sdělovaly zážitky všedního dne. Při těchto vyprávěních se tříbila krásná romština, rozvíjelo se herecké nadání, ale hlavně se lidé utvrzovali ve svém **romipen** (romství) a ve svých etických hodnotách. Takováto vyprávění byla zdrojem literárního výrazu nejen Andreji Giňovi, ale i autorům mladším, jako například Iloně Ferkové (1955). Tři povídky, které vyšly v dvojjazyčném sborníčku **Bijav - Svatba** (Apeiron, Praha 1992), nazval sám Andrej **čačune** (pravdivé) a **čirlatune** (ze starých časů). Všechny tři, ač prý se skutečně staly, jsou okořeněny kouzlem nedefinovatelné nadsázky, jaká dobrému příběhu dodává tu pravou chuť.

Příběhy **Bijav** (Svatba), **Phuro** (Děda) a **Pal o Škiparis** (Škypár) byly ovšem napsány až - možno-li to tak říci - v druhé sérii Giňovy literární tvorby. První sérii reprezentoval žánr pohádek - **paramisa**. Mnoho národních literatur začíná přenosem nejformalizovanějších žánrů folklorní tvorby na papír. Jsou to právě pohádky a "ohlasy" písňových textů. Připomeňme si Němcovou, Erbena, Čelakovského.

První, co se Andrej Giňa snažil zachytit písmem, byly pohádky, které slyšel od svého otce, matky nebo jiných starých Romů. Pod názvem pohádky má obvykle podtitulek: **sar mange la vakerlas o dad** (jak mi ji vyprávěl otec).

Andrej začínal zapisovat pohádky tak, jak si je pamatoval z vyprávění starších. Psal však nejprve česky. Narodil se ovšem na Slovensku, slovenština byla po romštině jeho druhým jazykem, s češtinou se seznámil teprve v deseti letech, a není tedy divu, že české podání postrádalo onu přiměřenost a krásu, jaké by mělo v romštině. Jakmile však začal v době působení Svazu Cikánů-Romů (1969 - 1973) vycházet zpravodaj **Romano Ťil** a v něm i romská rubrika, přešel Andrej ke své mateřské řeči, a protože se nikdy neměl příležitost učit jejímu pravopisu, psal romsky tak, jak se mu to zdálo nejlepší.

Pohádky začal připravovat pro tisk. Než však mohl Svaz Cikánů-Romů rozvinut knižní publikační činnost, byl násilně zrušen. (Z Andrejova článku v tomto čísle se můžeme dozvědět, proč a jak.)

Pohádky - první literární dílo Andreje Gini a jedno z prvních literárních děl v romštině u nás - zatím nikde nevyšly ani jako celek, ani jednotlivě. Pozdější příběhy ze života byly totiž literárním zjevením a Andrejův záznam otcových a matčiných pohádek před nimi ustoupil do pozadí. Dnes je chceme připomenout nejen jako ukázkou počátečního vývojového stadia romské literatury i počátečního stadia Giniho tvorby, ale otiskujeme je i jako pěkné počtení.

Na úvod však přinášíme několik slov, která o sobě autor napsal pro publikaci Kale ruži (Krajské kulturní středisko v Hradci Králové, 1990), v níž se mezi jedenácti dalšími autory prezentuje povídkou Pal o Škyparis (Škypár).

Uľilom andro romano gavoro. Miro dad sas chartas the lavutaris. O gadže les rado dikhenas, bo lenge petalune-las le gren, kerlas chan'la, karfa, lanci, u mek pašoda phirelas te bašavel bija-va. Čirla pre vichodno Slovensko bašavenas ča Roma.

Paľis demaďa avri o mariben. Jekhvar pal o dilos - mange akor šaj uľa pandž šov berš, aľe leperav sar adaďives - avle ko Roma duj phandle the duj gardisti, vičinde mire dades, bo sas romano čhibalo, u phende: "Džana te bešel tel o veš. Šaj čhiven tele o khera tumen korkore, akor šaj preľi-džan o materijalos tel o veš. Te na, ta tumenge o khera čhivaha tele amen."

Tel o mariben tradenas le Romen andal o gava avri. Andro gav mek va-resar bešahas, aľe andro veš? Dar te dikhel! Vašoda takoj pal o mariben avľam te bešel pro Čechi. Sas adaj fe-der the kherendar, the buťatar.

Sikhľilom avri biľardeske (tavičis-ke). Paľis šoferinavas motoris, jeven-de keravas topičis. Andro berš 1984 zathodom banda Rytmus 84, phira-hars the adaj te bašavel bijava, kon-certi.

Chudňom te irinel mek angl'oda, sar zathodam o Romano jekhetaľiben (Svaz Cikánů-Romů). Kidavas paramisa phure Romendar. Bičhadom len Plzňa-te andro Západočeské nakladatelství. Na ile len. Talam miro čechiko štilos na sas, sar kempel. Sar uľiľa miro čhavoro - hin man štar čhaja the jekh murš -

Narodil jsem se v romské osadě. Tatínek byl kovář a hudebník. Sedláci ho měli rádi, protože jim koval koně, dělal motyky, hřebíky, řetězy, a navíc jim chodil hrát na svatby. Dříve na vý-chodním Slovensku hráli jenom Romo-vé.

Pak vypukla válka. Jednou odpo-ledne - mohlo mi být pět nebo šest let, ale pamatuju se na to jako dnes - přišli do osady dva četníci a dva příslušníci Hlinkovy gardy, zavolali si mého tatín-ka, protože dělal v osadě starostu, a ře-kli: "Do zítřka se přestěhujete pod les. Bud' si zbouráte chatrče sami a můžete si převézt materiál, anebo vám je zbou-ráme my."

Za války vyháněli Romy z vesnic daleko od obce. Ve vesnici jsme bydleli jakž takž, ale pod lesem to byla hrůza. Proto jsme se hned po válce přestěho-vali do Čech. Dalo se tu sehnat lepší bydlení i lepší práce.

Vyučil jsem se tavičem. Pak jsem pracoval jako řidič nákladního vozu, v zimě jsem dělal topiče. V roce 1984 jsem založil skupinu "Rytmus 84", i ta-dy jsme chodili hrát na svatby, na kon-certy.

Psát jsem začal ještě než jsme za-ložili Svaz Cikánů-Romů. Sbíral jsem pohádky od starých Romů. Jednou jsem je poslal do Plzně do Západoče-ského nakladatelství. Nevzali je. Mož-ná, že jsem v češtině neměl dobrý sloh. Když se mi narodil syn - mám čtyři děv-čata a jednoho chlapce - pustil jsem se

chudňom pale te irinel. Avľa mange pre godi: So vakerava mire čhaske, sar ela bareder? Amaro dad amenge vakerlas, so predžidifa, sar phirelas te bašavel, amen les šunahas sar Devles. Ta mange phendom: The mire čhaveske ela ajso vakeriben pre dzeka...

Kamav te sikhavel le Romenge the le gadženge, sar čirla o Roma dživenas, sar džanenas pherasa te kerel - hijaba kaj sas bokhale, sar džanenas jekh avres paťiv te del, likerenas jekhetane, džanenas jekh avreske te odmukel, di-khenas andre avreste manušes. Hijaba kaj o goja sas bokhale, o vodi has čalo.

PAL O DILINO

Has kaj na has, guleja, bachtaleja the mek Devľa čačēja, has jekh Romňi. Ola Romňa has rom. Ole romes ňiko inakši na vičinelas ča Dilino. Talam aňi jov korkoro na džanlas, savo les dine nav, kana les bolde.

Oda Rom has ajso dilino, kaj dilinder lestar ňikhaj na has. Sako prindžarlas leskera romňa: ajsi čhib la has sar čhuri a avka le romes majštrinlas sar cikne čhaves. Sar savore Roma the jon has čorore, buter chanas bokh sar chaben.

O Dilino pre odi bacht džanlas te bašavel pre lavuta. Phirelas te bašavel pro bijava the bali, ta avka peske zarodelas varesavi koruna.

Jekhvar gejele te bašavel bijav. Chaben the pijiben odoj has, so ča e vodi kamelas. O Dilino ajci čaľa, piľa, hoj ča bodaj terđolas pro pindre. Tosara pen o lavutara ulade lovenca a sako gejľa khere peskere dromeha. O Dilino džalas calo džives, mek mato has, khere na te dodžal. Le dromeha taľinda pro močidlos. Soča kija leste doavľa, chudle o štarengere te kuňkinel. Avka zoraha kuňkinenas, hoj le Dilineske andro kana zabešťa.

do psaní znova. Napadlo mě: Co mu budu vyprávět, až doroste? Nám tatínek vyprávíval všelijaké zážitky, co všechno se mu přihodilo, když chodil hrát, a my jsme ho poslouchali jako Pána Boha. A tak jsem si řekl: I mému synovi by se taková vyprávění mohla líbit...

Chci ukázat Romům i Čechům, jak dříve žili Romové, jak se dovedli bavit a smát, i když hladověli, jak dovedli jeden druhému prokazovat úctu, jak drželi pospolu, uměli si navzájem odpouštět, ctili v tom druhém člověka. Měli jsme sice hladový žaludek, ale duše byla sytá.

O HLUPÁKOVI

Byla nebyla, sladký, požehnaný, a ještě k tomu spravedlivý Bože, byla jedna Romka. A ta Romka měla muže. Jejího muže nikdo nepojmenoval jinak než Hlupák. Snad ani on sám nevěděl, jaké jméno mu dali, když ho křtili.

Ten Rom byl tak hloupý, že nebylo hloupějšího nad něj. Každý ovšem znal jeho ženu: měla jazyk jako nůž a svého muže mistrovala jako malé dítě. Byli chudí jako všichni Romové a hlad byl u nich častější potravou než jídlo.

Hlupák uměl naštěstí hrát na housle. Chodil hrát na svatby a na bály, a tak vydělal aspoň nějakou tu korunu.

Jednou byli hrát na svatbě. Jídla a pití tam bylo, co si jen duše přála. Hlupák toho tolik snědl a vypil, že pak sotva stál na nohou. Ráno se hudebníci rozdělili o peníze a každý šel domů svou cestou. Hlupák šel celý den, opilý, a domů ne a ne dojít. Cestou natrefil na močál. Jak k němu došel, začaly žáby kvákat. Kvákaly až Hlupákovi zalehlo v uších.

"Ta so, kirvijale, so keren ajsi vika? Kamen kejčeň love?"

O štarengere kuňkinenas odijader.

"No mišto, dikhav, hoj tumenge kampil love. Dava len tumenge, ale ma bisteren mange te visarel!" Avka čidŕa o bugelaris le lovenca andro močidlos.

Oda dŕives o Dilino khere na doavŕa. Calo rat bludzinlas pal o maŕi. Tosa-ra, sar talindŕa khere, e romňi les imar užarlas metlaha: "Ta kaj salas calo dŕives the calo rat? Avka maŕifal, hoj na džanehas te taŕinel khere? Kaj o love? Sikkhav!" - imar e metla pal leste chuŕkerlas. E romňi leske prerodŕa o žebi, na arakhŕa aňi fiŕeris.

"Kaj o love, tu bakrano šero! So kerďal le lovenca? Sar tromandŕifal te avel khere bijo love? Kecivar tuke phendom, hoj te na pijes! Kaj o love?" vičinelas e romňi u marlas les pal o šero.

"Diňom kejčeň le kirvijenge," phenel o rom, "mangenas mandar."

"Save kirvijenge?"

"Džavas khatar o močidlos, o kirvija pre ma vičinenas, hoj len te dav kejčeň. Ta diňom len, te man avka žalosnones mangenas."

"Tu čidŕal o bugelaris andro močidlos? Le štarengerenge? Jaj, soske man o Del marel, hoj man hin ajso rom! Dilino! Takoj tut skide u denaš vaš o love! Te len na aneŕa, e metla pre tute phagerava!"

O Dilino chuŕiŕa avri andal o vudar, maj na pejŕahas pro nakh. Le dromeha peske phagŕa lačo koter kaš. "Me len dava, avka man te občorarel!" vičnilas choŕaha.

Avŕa kijo močidlos: "Kirvijale, avŕom mange vaš o love, so tumen idž diňom kečeň. Den o love pale, e romňi man na kamel te mukel khere!"

O štarengere nič, ča kuňkinenas odijader.

"Den o love pale, bo dikhena, so tumenca kerava!"

"Tak co, kmotry, co tak kŕičíte? Chcete pŕjčit peníze?"

Žáby kvákaly dál.

"Dobře, dobře, vidím, že potřebujete peníze. Pŕjčím vám, ale nezapomente mi je vrátit!" A hodil peněženku i s penězi do močálu.

Toho dne Hlupák domŕu nedošel. Celou noc bloudil po lukách. Když se ráno konečně dostal domŕu, žena ho už čekala s koštětem v ruce: "Kdepak jsi byl celý den a celou noc? To ses tak ožral, že jsi netrefil domŕu? Kde máš peníze? Ukaž!" - a už po něm košť skákal. Žena mu prohledala kapsy, ale nenašla ani halíř.

"Kde jsou peníze, ty skopová hlavo! Co jsi s nima proved? Jak ses opovážil pŕijít domŕu bez peněz? Kolikrát jsem ti řekla, abys nechlastal? Kde jsou peníze?" ječela žena a mlátila ho hlava nehlava.

"Pŕjčil jsem je kmotrám," povídá muž. "Prosily mě o ně."

"Jakým kmotrám?"

"Šel jsem kolem močálu a kmotry na mě volaly, abych jim pŕjčil. Tak jsem jim pŕjčil, když tak žalostně prosily."

"Ty jsi hodil peněženku i s penězi do močálu? Žábám? Za co mě Bůh tak trestá, že mám takovýho muže! Hlupáka! Okamžitě se seber a mazej pro peníze! Jestli je nepřineseš, tohle košť o tebe přerazím!"

Hlupák vyletěl ze dveří, div nepadl na nos. Cestou si ulomil pořádný klacek. "Já jim dám, takhle mě okrást!" kŕičel rozzlobeně.

Přišel k močálu: "Kmotry, přišel jsem si pro peníze, co jsem vám včera pŕjčil. Vraťte mi peníze, žena mě nechce pustit domŕu!"

Žáby nic, jenom kvákaly dál.

"Vraťte peníze, nebo uvidíte, co s váma provedu!"

O štarengere ča furt vičinenas peskero.

"Ta tumen mange kerena pre cho-ri?" O Dilino iľa o kašt, chudľa andro paňi te marel. Marelas, marelas, o paňi štrikinelas pre savore seri. Marelas calo dīves, medik na mardľa avri sa o paňi. Pro fenek pašľolas o bugelaris.

"No dikhen, te mange les diňanas maj, na mušindomas tumen ajci te marel!" Iľa o bugelaris, thoďa andre žeba, geľľa khere.

E romňi les mukľa khere, až sar lake sikhadľa o love: "Ča kajci zarodľal? Ča duj somnakune?" - pale les kamelas te marel. Až sar o rom iľa vera pro čhave, hoj na rodľa buter, ta les diňa smirom.

Pale geľľa o rom te bašavel bijav. Pale chaľa, pijľa, keci ča birindľa. Tosa-ra pen o lavutara ulade le lovenca, sar vše sako pes mukľa pekere dromeha khere. O Dilino na ta na khere te do-džal. Mek kij'oda chudľa te del jiv. Džalas ta džalas, medik na doavľa kije khangeri. O Dilino has strapimen, o šil leha marlas, ta geľľa andre te taľol. Sar čino avľa kija peste, mukľa pes khere. Angle khangeri dikhľa pro kerestos, pro Devloro, so pre leste has primardo. Nangoro andre ajso šil! Phare jileha phendľa o Dilino: "Jaj, tu čororeja, primarde tut, mek aňi tut na urde, sar kampil! Terďos adaj andre kajso šil! Le kala lovore, dž, cin tuke varese gadora," u thoďa savore love, so zarodľal pro bijav, pro kerestos. Avka geľľa khere.

So ča avľa pro vudar, imar les e romňi užarlas la metlaha. Prerodľal leske o žebi, ňikhaj nič. Sar šundľa, so o Dilino kerďa, rakinlas leske, sar ča lake avlas pre čhib. Mek e metla pre leste phagerďa u tradľa les pale: "Bijo love mange pale ma av!"

O Dilino chofasaľľa, geľľa kije khangeri vaš o love. Dikhel pro kerestos, rodel, o love ňikhaj.

A žaby zase jen opakovaly své.

"Tak vy mi budete dělat naschvály?" Hlupák popad klacek a začal mlátit do louže. Mlátil, mlátil, až voda stříkala na všechny strany. Mlátil celý den, dokud všechnu vodu z louže nevymlátil. Na dně ležela peněženka.

"No vidíte, kdybyste mi peníze daly hned, nemusel jsem vám dát takový výprask!" Vzal peněženku, strčil ji do kapsy a šel domů.

Žena ho pustila domů, teprve když jí ukázal peníze: "A tos vydělal jen tohle? Jenom dvě zlatky?" - a už ho zase chtěla bít. Teprve když přísahal na děti, že víc nevydělal, dala mu pokoj.

Znovu šel muž hrát na svatbu. Znovu jedl a pil, co se do něj vešlo. Ráno se hudebníci rozdělili o peníze a jako obvykle se každý vydal domů svou cestou. Ale Hlupák ne a ne dojít. A ještě ke všemu začalo sněžit. Šel a šel, až přišel ke kostelu. Hlupák byl unavený, třásl se zimou, a tak vešel dovnitř, aby se ohřál. Když se trochu vzpamatoval, vydal se domů. Před kostelem se ale zadíval na kříž, na Pámbíčka, který byl na něm přibitý. Úplně nahý v takovém mraze! Hlupák povídá soucitně: "Ach ty nebožáčku, přibili tě ke kříži, a ani tě pořádně neoblékli! Stojíš tu v takové zimě! Vem si tyhle peníze a běž si za ně koupit nějaké šaty," a dal na kříž všechny peníze, které vydělal na svatbě. Pak se vypravil domů.

Jakmile vstoupil do dveří, už ho žena čekala s koštětem. Prohledala mu kapsy, nikde nic. Když slyšela, co zase Hlupák provedl, začala nadávat, co jí slina na jazyk přinesla. Ještě o něj přerazila koště a hnala ho zpátky: "Bez peněz se mi domů nevracej!"

Hlupák se rozzlobil a vydal se ke kostelu pro peníze. Kouká na kříž, hledá, peníze nikde.

"Šun, manušeja," phenel le kerestoske, "phenav tuke šukares, de man pale o love. Diča, e romňi manca na vakerel, e metľa pre ma phagerďa, na mukela man khere."

O kerestos nič. Ča sera seratar peha čalavlas, sar phurdelas e balvaj.

"Ta tu phenes, hoj man o love pale na deha? So lenca kerďal? Gerekos tuke na cind'al, furt sal nango! Choča tuke o gad te cind'alas! Talam o love na prepil'al? Phenese, hoj na? Ta kaj len garuďal? Chand'al andre tel tute?"

Pale o kerestos peha čalavlas, ča e balvaj phurdelas visardes, ta peha čalavlas anglal palal.

"Ta tu phenes, hoj o love chand'al andre tel tute? No mište, me len mange chanava avri," phend'a o Dilino. Dikhľa khatar peste - so dikhel, so na: krumpačis! Iľa o krumpačis, chudľa te vajinel. Chanelas, chanelas, jekhvar vareso harangozind'a tel o krumpačis. Sigo chudľa te kerel bareder chev le vastenca. Dikhel - trastuno mochtoro. Cirdľa les avri. Oda so? Oda nane mire love! Jekhvar pes palal leste diňa anglal o hlasos: "Hin tut lacho jilo, Dilineja. Diňal le Devles love, sajinehas les, hoj les hin šil. Ča ma dara, le kada mochtoro, dža khere."

O Dilino ačhiľa sar kašt. Pal leste terďolas phureder manuš. "Tira romňatar ma dara," phend'a mek o phuro u našilľa sar thuv.

O Rom avľa kija peste, iľa o gerekos, paťard'a andre o mochtoro u geľa khere. Avľa leske pre mišľa, hoj le phureske na palikerďa. Ta dural vičinlas pro kerestos: "Palikerav tuke, ma ruš, hoj khatar tute chanavas."

O Dilino avľa khere, čid'a o gerekos maškar o kher. O mochtoro phundriľa: pal calo kher čordile o love! E romňi mište na mengľisalilľa. O somnakune dukatľ labonas maškar o kher sar jag. E romňi chuťilľa pre phuv, chudňa len te kidel, garuvkerlas len pale andro mochtoro.

"Poslouchej, člověče," povídá kříž, "říkám ti to po dobrém, vrať mi peníze. Podívej, žena se mnou nemluví, přerazila o mě koště, nepustí mě bez peněz domů."

Kříž nic. Jen se kýval ze strany na stranu, protože foukal vítr.

"Tak ty říkáš, že mi peníze nevrátiš? Co jsi s nima provedl? Kabát sis nekoupil, pořád jsi nahý! Aspoň košili sis mohl koupit! Snad jsi ty peníze nepropil! Říkáš, že ne? Tak kam jsi je schoval? Zakopals je pod sebe?"

Kříž se zase zakýval, jenomže teď foukal vítr obráceně, a tak se kýval zepředu dozadu.

"Tak ty říkáš, že jsi peníze zakopal pod sebe? No dobře, já si je vykopu," povídá Hlupák. Rozhlédl se, a co nevidí: krumpáč! Popad krumpáč a začal kopat. Kopal, kopal, najednou mu něco zazvonilo pod krumpáčem. Rychle začal rozhrabávat rukama větší díru. Kouká - železná truhlička. Vytáhl ji ze země ven. Co to je? To přece nejsou moje peníze! Najednou se za ním ozvalo: "Máš dobré srdce, Hlupáku. Dal jsi Pánu Bohu peníze, litoval jsi ho, že je mu zima. Neměj strach, vem si tu truhličku a jdi domů."

Hlupák zůstal jako opařený. Za ním stál postarší člověk. "A své ženy se už neboj!" řekl ještě starý a zmizel jako dým.

Rom se vzpamatoval, vzal kabát, zabalil do něj truhličku a vydal se domů. Ještě z dálky zavolal na kříž: "Děkuju ti a nezlob se, že jsem to kolem tebe tak rozkopal."

Hlupák přišel domů a hodil kabát na zem. Truhlička se otevřela a po pokoji se rozkutálely peníze! Žena divže neomdlela. Zlaté dukáty zářily v domě jako oheň. Žena skočila na zem, začala je sbírat a schovávat zpátky do truhličky.

"Kaj o love čordal! Akana amen murdarna, phandena andre! Kaj pen thovna amare čhavore?" - rovindos prastalas pal e metla.

"Ačh!" vičindā o rom.

E romňi na sas sikhadī, hoj pes lake o Dilino te ačhadahas. Ačhiľa sar kašt. O rom lake savoro rozphendā. Chuľiľa leske andre men, chudľa leha te khelel pal calo kher.

"Paľikerďal leske, Dilineja? Sem oda has o Deloro!"

"Te oda džanľomas! Ale jov kada na phendā! A meg stačindom te phučel, khatar hino, kaskero hino, ta našľiľa."

"Jaj, Dilineja, tu ča furt ačhoha oda, so sal," cirdňa e romňi pharo vodi. "Mi jel. Te tuha o Del balaginel, ta talam avka kampel."

Love len has, ta peske dživenas mištes. Choc len sas dostatkos, šoha na has chale, bo le Romenge šegetinenas, te lenge kampelas. O Del len na omukľa. Te na mule, dži adadives dživen.

"Kdes ty peníze ukrad! Ted' nás zabijou, zavřou! Co si počnou naše děti?" a s pláčem utíkala zase pro koště.

"Nech toho!" okřikl ji muž.

Žena nebyla zvyklá, aby se jí postavil. Úplně zdřevěněla. A tak jí muž vyprávěl, jak to všechno bylo. Skočila mu kolem krku a začala s ním tancovat po celém domě.

"Poděkoval jsi mu, Hlupáku? Vždyť to byl Pán Bůh!"

"Kdybych to byl věděl! Nic mi neřekl! A než jsem se ho stačil zeptat, odkud je, čím je, zmizel."

"Ach ty Hlupáku, ty zůstaneš pořád tím, kým jsi," povzdychla si žena. "Ale tak ať. Když se s tebou baví sám Pán Bůh, tak je to asi v pořádku."

Peníze měli, a tak si žili dobře. A třebaže žili v dostatku, nikdy nebyli lakomí, a kdykoli Romové potřebovali, vždycky jim rádi pomohli. Bůh je neopustil. Pokud neumřeli, žijou dodnes.

Další pohádku Pal o Preparudo" (O Preparudovi) uvedeme pouze v romštině. V českém překladu si ji zájemce může přečíst ve sbírce Romské pohádky, kterou vydalo poprvé nakladatelství Odeon, (Praha, 1973); o druhé vydání se zasloužilo nakladatelství Fortuna (Praha, 1999).

PAL O PREPARUDO

Ehas jekh Romňi, has la trin čhaja. Jekh pes vičinelas Jolana, aver Arana u odi trito? Phenās, hoj Verunka. E Jolana has jekhphureder, e Aranka has maškaruňi, e Verunka has jekhterneder. Odi Romňi bešelas peskere čhajenca dur andro maľi tel o veš. Rom la na sas, dživenas trin džeňa: e daj trine čhajenca. E daj phirelas andro gav, kerelas pal o gadže. Kerenas, sar pes delas: andro veš, pro maľi - sar čore Roma.

Jekh dīves avľa ke lende baro raj. Avľa - phenas - duj'orendar pal o diłos. O čhaja sas khere korkore, chudňa lenca duma te del. Vakerenas, vakerenas, o raj mangelas la jekhphuredera, la Jolana, kaj leske paňi te anel. Šuťarlas les. E Jolana andā le raske paňi u le raske pes na kamelas te džal het. Bešelas ta bešelas. Jekhvar avľa rat.

"Kaj man akana thovava? Imar nasigľ! Den mange adaj ke tumende te raťarel," phenel o raj.

E phuri Romñi na kamelas aňi te šunel. Sar te achaliľahas avri, hoj oda na-
ne ča ajso manuš. Aľe o čaja: "Muk les, muk les adaj! Kaj les tradaha raťi?"

O raj ačhiľa ke lende pre rat.

Ušťiľa sig tosara, e Jolana geľľa leha, sikhavelas leske o drom. Džan ta
džan, imar sas dur le kherestar - jekhvar o raj našťiľa u odoj, kaj angomis
ehas jov, denašel somnakuňi guľa. E Jolana prastal pal e somnakuňi guľa,
kamel la te chudel, aľe te chudel la na džanel. E guľa pes kotuľinel prosto kijo
Preparudo. E Jolana prastal, prastal, siďarel, jekhvar dikhel - avľa andro baro
kalo veš. Baro kalo veš, űikhaj űiko nane, ča e Jolana korkorori. Imar daral!
Jekhvar pes angle late del anglal diz. Andro vudar terďol bengiňalo murš,
e brada leske džĩ ko pasos.

"Ta so, Jolan, daras, na? Me som o Preparudo, jekhbareder čohano pro
svetos. Vašoda, hoj salas lačhi ko ľudos, vaš oda, hoj le ľudoske šegitine-
has, vašoda tut dava ajso trestos: Aveha miri romňi! Aveha miri romňi u šune-
ha, so me tuke phenava."

E Jolana diňa te rovel, rovelas, rovelas, aľe so šaj kerlas? O Preparudo la
iľa andre andro kher, phenel: "Dikhes, Jolan, le kadaj manušano šero, ole še-
restar mange taveha zumin. O jakha, o nakh chaha tu."

E Jolana ačhiľa sar muľi: „So džanav te kerel? Te les na šunava, ta man
chala.“ Lel o vedros, džal paňeske.

Pre dvora sas chaňig, upral e chaňig ajso sar dachocis, upral o dachocis
bešelas o holubocis. Phenel la Jolanake manušane lavenca: "De man te pi-
jel, Jolan, de ča man čino paňori."

"Dás tut, holubocina, aľe nane man časos. Siďarav te tavel, tavava zu-
min vaš o Preparudo manušane šerestar. Te la na tavava, džal man te mur-
darell! Siďarav, našťi tut dav paňi."

Geľľa khere, thoďa bari jag, thoďa o šero te taďol. O šero taďol, e Jola-
na gondoliľinel: „Sem me na chava manušano nakh the manušane jekha! Kajso
chaben me na chava!“ Iľa e čhuri, čhinda o nakh, iľa avri o jakha, čhida andro
kutos.

Soča kada kerďa, avel o Preparudo khere, phenel: "Ta so, Jolan, kerďal,
so me tuke parančoliňom? Čaľal o nakh th'o jakha?"

"Sar te na, čaľom."

"No, maj dikhava," phenda o Preparudo. "Nakheja, jakhale, kaj san?"

"Adaj sam, adaj sam andro kutos," dine pen o jakha th'o nakh anglal.

O Preparudo na užardľa, murdardľa la Jolana. Murdardľa la, čhida la an-
dre paluňi soba. Odoj ehas čhivkerkerde the aver mule.

Pr'aver d'ives pes o Preparudo kidňa, pale pes kerďa rajeske, aľe imar
avre rajeske, na ajseske, so sas oka d'ives. De - džal pale kij'odi Romňi. Šu-
kar terno manuš, kamelas te pačisaľol la maškaruňa čhake, la Aranake.

Ačhiľa te terďol paš e koliba, phenel: "Aranko, aneha mange paňi? Šu-
ťarel man, kamav čino te khiňol avri."

E Aranka leske anda o paňi - o raj bešel, bešel, vakereľ upre tele, na kamel
pes leske te džal het. A imar hin rat.

" Preparudo hin ajso dženo, so džanel te parovel peskeri parsuna, džanel pes te kerel bare rajeske,
kujdušiske, chočsava žvirinake the - phenas - somnakuňa guľake.

"Mukena man adaj ke tumende te sovel? Hin kalī rat a me na džanav, khatar te džal le vešeha."

E phuri na ta na, na kamel pal kada aňi te šunel. Imar jekha čha latar iľa gadžo, na kamel, kaj mek aver čhaj te našol, daral, na?

Ale e maškaruňi čhaj, e Aranka: "Ča muk les adaj, mamó! Kaj les tradaha avri ratī? Dikh, save bare veša, našavela o drom."

So šaj kerďa e daj? Priačhiľa.

Soča o kham avľa avri, o raj uštīľa opre u e Aranka džalas leha, sikhavelas leske o drom. Džan ta džan, imar ehas dur le kherestar - o raj našlīľa. Dikh, somnakuňi guľa! Denašel angle Aranka, e Arana la kamel te chudel, prastal pal odi somnakuňi guľa, denašel, prastal, na džanel la te chudel. Jekhvar - baro kalo veš, džido vodī adaj nane, űikhaj űič. E čhaj darandīľa: „Kaj som?“

Thoďa baro roviben, vičinel la da. Jekhvar dikhel: angla late bari diz, andro vudar terďol o Preparudo. Kalo gerekos, e brada leske džī ko pasos, asal the phenel: "Vaš oda, hoj salas lačhi, mušīnav tut te potrestinel. Me našti dikhav pro jakha, kana manuša hine lačhe. Kamav te našavel savore lačhe manušen. Marav len, kaj ča len arakhav. Lava tut romňake u tu mange sogallīneha."

So šaj e čhaj kerďa? Mušīndā les te šunel.

Iľa la, andā la andre andro kher, phenel: "Dikhes koda manušano šero? Již avava khere, tu oda šero taveha. Taveha mange lestar zumin. Tu chaha o nakh the o jakha. Te na, ta tut murdarava."

E Aranka diňa te rovel, ale so šaj kerlas? Mušīndā les te šunel, te kamelas te ačhel džidī.

Džal la braďaha paňeske, o holubocis bešel tel o dachocis, so sas upral e chaňig, phenel: "De man paňori, Aran, de man te pijel."

"Našti tut dav paňi, holubocina, siďarav! Te e zumin na ela tadī, űiž o Preparudo avela khere, murdarla man."

Khere kerďa bari jag, thoďa o šero te tadol. Ale džungľolas lake te chal manušane jakha the manušano nakh. „Kada nane chaben angla mande!“ phenel. Čhindā o nakh the o jakha, čhidā len tel e šparheta andro prachos. Imar avel o Preparudo.

"Ta sar, Aran? Čaľal o nakh the o jakha?"

"Čaľom, mro kedvešno ľubo rom, čaľom."

"Nakheja, jakhale, kaj san?"

"Adaj sam!" dine pen anglal telal e šparheta.

Mek kada lav na phende, imar o Preparudo chuťiľa, murdardā la Arana. Čhidā la maškar ola mule andre paluňi soba.

Pregejľa e rat u o Preparudo pale džal kije Romňi. Kerďa pes kujdušiske, kajse čore džadociske. Avel pro paci paš e kolība, mangel peske paňori. E jekhterneder čhaj, e Verunka, iľa o khoro, džal paňeske. O kujdušis piľa paňi, bešľa peske tele, del te vakerel, vakerkeren, vakerkeren, imar avel e rat, kalī rat, o kujdušis mangel, či bi les na lenas te preraťarel. E daj - ta kaj! Imar duj lakere čhaja našlīle, na ta na! Ale e Veruna sas goďaver čhajori, takoj džanda, hoj oda nane ča kajso kujdušis, hoj kada manuš balaginelas lakere pheňenca.

"Ča muk les, mamó, muk les kij'amende te sovel. Dikhaha, sar so."

Ajci, ajci, e phuri Romni le phure kujdušis thoda te sovel, mi peske sovel dži tosara.

Tosara, mek aňi o kham na avla avri, imar pes o Preparudo richtinel pro drom. A e Veruna, hoj džala leha. Džan ta džan, imar hine dur khatar e koľiba, o kujdušis našľila. Odoj, kaj sas jov, ehin akana somnakuňi guľa. E guľa chuťkerel angle Verunka, kutuľinel pes, e Verunka prastal pal late.

E guľa anda la Verunka ipen andre kada veš, kaj angomis anda lakere duje pheňen. Baro kalo veš. E Verunka dikhel khatar peste: ča kalo pharipen, űikhaj nane loš, űikhaj nane džido vodi, ča čučipen, űikhaj kvitkici, űikhaj čaro-ri, aňi odi balvajori na phurdel! Pharipen baro, sar kana sa te uľahahas mulo.

Jekhvar pes del anglal o Preparudo. Kale gada pre leste, sar pre ben-geste. Džungalo sar rukono.

“Verunko, vašoda, hoj salas lači ko ľudos, vašoda, hoj sakoneske šegetinehas, vašoda tut potrestinava. Me nanavidzinav lače manušen, kamav len te chal palo svetos. Tu aveha miri romňi, kada ela tiro trestos. Kereha oda, so me tuke parančolľinava. Te na, prepereha. Prepereha avka, sar tire duj pheňa.”

Anda la andre andro kher.

“Le, kadaj manušano šero, taveha mange lestar zumin, o nakh the o jakha chaha tu. Savoro mi jel kisitimen, űiž avava pale.” Geľľa pre poľovačka.

E Verunka thoda jag, džal paňeske. Pre dvora hin chaňig, e chaňig učhardi dachociha, tel o dachocis bešel halubocis, del te vakerel manušane hangoha: “Verunko, de ča man paňori, de man te pijel! E chaňig hin bari chor, darav, hoj perava andre, tašľuvava.”

E Verunka diňa le holubocis te pijel.

“Te mange tire pheňa šegetindehas, te man dinehas te pijel, šaj ulehas džide, ratindomas len. Ale na sas len kana, siďarenas. Kijo meriben siďarenas.” Mek phenda o holubocis: “Šun, Verunko, lačhes šun, so me tuke phenava. Phenava tuke, sar te kerel le Preparudeha. Kana avela khere, ker pašal leste sar čači romňi, sar lači romňi. Ma dara lestar, vaker leha šukares. Dža andro paluno kher, kaj hine čhivkerkerde o mule. Odoj arakheha duj majsci, duj makhľipena: jekh kalo, jekh parno. O kalo čiken hin mulo, o parno čiken hin džido. Le kola čikena, sar o Preparudo chala, le o kalo čiken, makh leske o čekat. Rozdžala pes pre koľimaža. Kole parne čikeneha makh savore kokala, sc odoj hin. Dikheha! O mule džidona opre.”

“Paľikerav tuke, holubocina!” phenda e Verunka.

“Šun arde mek vareso!” phenda o holubocis. “O nakh the o jakha garuv tuke andre brek. Me džanav, hoj džungľol tuke len te chal.”

E Verunka avla khere, thoda zumin te tadol, čhinda o nakh th' o jakha, garuđa len andre brek.

O Preparudo avla khere, phučel: “Ta sar, Veron, čaľal o nakh the o jakha avka, sar me tuke parančolľindom?”

“Sar te na, mro kedvešno ľubo rom! Sal mange rom, so phenaha, oda me vďačňe kerava.”

“Maj dikhava! Nakheja, jakhale, kaj san?”

O nakh, o jakha pen na dine anglal. O Preparudo pes našťi prekajinlas, ale na phenda űič, bešťa pal o skamind, chal.

E Verunka sig sig gejša andro paluno kher, iľa o džido mulo čiken, džidľi muľi majsca. E kaľi majsca thoďa pro patavo, sig sig prastal odoj, kaj o Preparudo chal. Kerel pašal leste, de - ispidňa leske andro vast. E zumin čhordľiľa avri andal e roj.

“Jaj, sar avka chas, mro rom, sar ča chas? Koda našťi jel, kaj khatar tute t,avel e zumin čhordľi! Kada nane kultura! Mek tuke mosareha o gada. Užar ča, me khosava o skamind.”

Iľa o patavo - koda so upre sas e muľi majsca -, khoskerel o skamind, khoskerel, khosta the o Preparudeskero čekat. Imar hin mulo! Rozgejša pes pre koľimaža.

E Verunka gejša andre paluňi cimra - hin odoj ajci murdarkerde čhaja, ajci džuvľija, hoj o pindro nane kaj te thovel! Makhelkerel o kokala le džidone, parne čikeneha. Takoj savore džeňa džidľile upre!

Andre diz hin bari loš, gľaven, khelen, savore čhaja paľikeren la Verunkake.

E Verunka arakhľa maškar ola kokala the peskere duje pheňen, la Jolanka the la Aranka. Makhľa len rendešnones, mek šukareder sar le avre džeňen. Duvar! The jon džidľile upre!

No, savore čhaja denaškerkerde khere. E Jolanka, e Aranka the e Verunka džan khere pal e daj. Soča avle kher, avle pal lende trin princi. Ile len andre pengere diza, e phuri Romňi, e daj, gejša lenca. Dživen, dživen, te na mule, dživen dži adaďives.

Pro zajímavost ještě zbývá dodat, že Andrej Giňa je strýc jednoho z předních romských politiků Ondřeje Gini, bývalého poslance v České národní radě v době ČSFR, a prastrýc jeho syna, rovněž Ondřeje Gini, hlasatele České televize.

ROMŠTÍ VÝTVARNÍ UMĚLCI

Damián DUDÁŠ

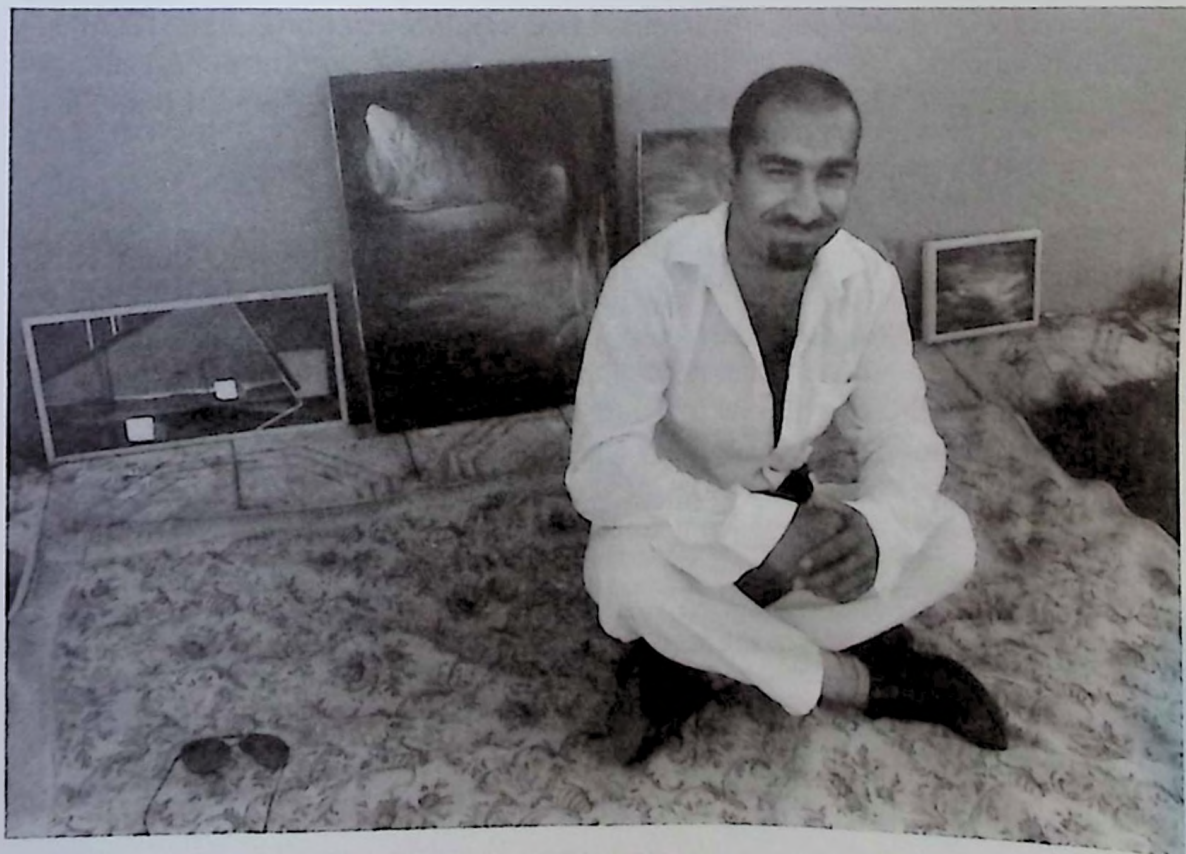
JSEM VYSMÁTEJ

(Rozhovor Karolíny Ryvolové s mladým výtvarníkem ze Starého Plzně)

Foto: Hana Rysová

*Jestli Bůh to chtěl, abych poznal lásku,
pak lásku poznal jsem.
Když Bůh chtěl, abych poznal bolest,
tak bolest přečkal jsem.
Ale když Bůh chce, abych makal jako cigán,
tak to teda nevím proč."*

(raná žertovná poezie Damiána Dudáše)

Starý Plzenec, 21. 11. 1998.

Městečko leželo pod první sněhovou pokrývkou té zimy. Mrzlo. Na nádraží v Plzenci jsem vklouzla do telefonní budky a zavolala Damiánovi, že jsem sice dorazila, ale ne autem, takže nevím, kudy se dát. Popsal mi cestu a pravil, že mi hned vyrazí naproti. Poznám ho prý podle klobouku - a následoval hurónský smích, který jsem už znala z předchozího telefonátu. Damián se totiž kření, pochechtává nebo otevřeně tlemí skoro pořád. Žerty naproti tomu trousí s kamennou tváří. Ze začátku to člověka mate, ale nikdo nemůže být dlouho na pochybách, kde si s Damiánem vlastně stojí.

Na druhé straně města jsem se ponořila do úzkých uliček staré zástavby, a zrovna když jsem začínala váhat, zda si to rázuju správným směrem, vynořil se za zákrutou človíček s kloboukem na hlavě. Byl právě čas oběda a všude vládlo nasycené ticho polední siesty. A bylo bílo. Človíček mi krácel vstříc svižně a vesele, jenom pod nohama mu křupal sníh. Byl to krásný obraz - to ticho a bílo, a na obzoru postava v klobouku. A bylo to vřelé a neformální uvítání, když jsme k sobě s Damiánem došli. Měla jsem pocit, že jsem vlastně přijela na přátelskou návštěvu, a ne dělat rozhovor. Jediný, kdo na mě hleděl se skutečným očekáváním, byly Damiánovi dcerky Jana a Kristýna, ale i ty brzo přestaly zkoumat diktafon a raději se soustředily na prezentaci svých brýlí, obrázků a historek bez ohledu na probíhající nahrávání. A tak jsme seděli kolem kuchyňského stolu: já, Damián, manželka Jana a neposedné dcerky a povídali jsme si o malování a o životě. A začali jsme si tykat - Damián se narodil 10. 10. 1973, jsme tudíž téměř vrstevníci.

Damiáne, pověz mi, jak jsi se dostal k malování!

Když jsem se ve čtřácti letech procházel s mámou po Plzni, zahlídl jsem ve výloze jednoho obchodu tempery. Tenkrát to stálo asi šedesát korun, byly toho asi tři řady a bylo to krásné: tři nebo čtyři druhy žlutých, okr asi třikrát, různé druhy modrých. Říkal jsem si: "To je nádhera!" A zatoužil jsem to mít.

A maminka ti ty tempery koupila?

Ne, ne! (smích) Maminka udělala zřejmě tu nejrozumnější věc, kterou mohla udělat. Koupila mi čtyři nebo pět základních barev a já jsem se musel začít učit barvy míchat. Naproti bydlel jeden malíř, pan Václav Benedikt, a od toho já jsem získal mnoho rad a mnoho zkušeností. Chodil jsem k němu konzultovat a on mi všechno vysvětloval, co je to zlatý řez¹⁾ a tak. On se dnes věnuje abstrakci, ale tenkrát dělal "tvrdou realitu". Každý obrázek jsem s ním prokonzultoval, a protože mě to bavilo, rychle jsem si všechno osvojil, až už nebylo co konzultovat. Občas jsem se šel podívat do Díla²⁾, ale hlavně jsem koukal kolem sebe, abych zjistil, jak se co dělá a co bych si ještě mohl vyzkoušet.

Zabýváš se především malbou. Zkoušel jsi někdy kresbu?

Pro mě kresba není zdaleka tak zajímavá, tudíž se jí nevěnuju. Já potřebuju barevné vyjádření, potřebuju cítit barvu. Když položím barvu, tak jednoduše vím, že k ní patří právě tahle barva. Ta a žádná jiná. Kdybys viděla studie k mým obrazům, asi

bys nepoznala, k jakým obrazům vlastně patří. Někdo si nejdřív udělá krásnou studii tužkou a pak z toho postoupí k plátnu. Já tužkou pracovat neumím.

Ve čtrnácti letech jsi tedy začínal rovnou s malbou?

To byly ale teprve začátky. Olej přišel až později. My jsme měli doma knížku Špalíček³⁾ od Františka Hrubína. Bylo to vydání s původními ilustracemi od Mikoláše Alše⁴⁾ a já jsem si ty obrázky začal obkreslovat. Obkreslil jsem třeba selku a za ní jsem pak namaloval vlastní pozadí. Potřeboval jsem mít pevný tvar, od kterého bych se mohl dál odrazit. Takže já jsem se učil na Alšovi.

Kterí malíři tě ovlivnili, případně kteří jsou tví oblíbení malíři?

Já se rád podívám na hezký obraz, ale je jenom málo malířů, ve kterých bych si našel vzor. Nedávno jsem sledoval televizní pořad, ve kterém Jan Saudek⁵⁾ řekl, že umění, kterému není rozumět, je podvod. Takové umění je pouze vyjádřením věcí, které musí nějakým způsobem ven. Já s ním naprosto souhlasím. Jsou lidé, kteří o sobě tvrdí, že jsou umělci, ale jejich jediné umění spočívá v tom, že své obrazy umějí prodat. Prodat takové obrazy, to je umění.

Často býváš spojován s malířem Zdeňkem Hajným⁶⁾. Můžeš mi k tomu něco říct?

Obrazy Zdeňka Hajného jsem viděl letos poprvé. Donedávna jsem jeho práce vůbec neznal, proto mě velice mrzí, že lidé považují mé obrazy za nepůvodní. Obrazy pana Hajného jsou mi ovšem samozřejmě velice blízké. Má vynikající techniku, je skutečně skvělý. V určitém bodě ale ustrnul - tady udělá světlo, tady pár tahů, nechá stéct olej. Obraz je nádherný, ale pan Hajný už dál nepůjde. Člověk by neměl ustnout, když pozná, že je v něčem opravdu dobrý. Já samozřejmě chci dělat to, co je mi blízké, ale stejně tak budu rád, když přijdu na něco nového. Vezmu si jedno téma například erotiku, a budu se mu věnovat tak dlouho, až budu mít pocit, že jsem ho vyčerpal. A pak můžu zkusit něco jiného. Pan Hajný je skvělý, ale chci být lepší.

¹⁾ zlatý řez - kompoziční členění ve výtvarném díle, které je považováno za ideální řešení poměru dvou částí v prostoru i v ploše. Jedná se o rozdělení úsečky na dvě části tak, aby se menší část (minor) měla k větší části (major) stejně, jako se má větší část k celku. Tohoto postupu se užívá v architektuře, sochařství, malbě, kresbě i grafice, ve formátu knih, sazby alp.

²⁾ Dílo - za socialismu výhradní prodejna výtvarných potřeb

³⁾ Špalíček veršů a pohádek, František Hrubín (1910 - 1971), český básník s výrazným vztahem k rodině a k venkovským lidem.

⁴⁾ Mikoláš Aleš (1852 - 1913), český malíř, kreslíř a ilustrátor. Spolupracoval s četnými spisovateli a značně posunul tehdejší pojetí vzhledu knih. Nejznámější dílo - cyklus *lunet Vlast* ve foyeru Národního divadla.

⁵⁾ Jan Saudek (nar. 1935), pravděpodobně nejznámější současný český fotograf, kontroverzní osobnost. Převážně eroticky motivované fotografie, obvykle kolorované, s množstvím dobových rekvizit. Typické je pro něj pozadí hnijící zdi z jeho pražského ateliéru. V letních měsících roku 1998 proběhla v Obecním domě jeho údajně poslední výstava na území České republiky pod názvem "Sbohem, Janel", obsahující notoricky známou tvorbu z let 1990 - 1997.

⁶⁾ Zdeněk Hajný je významný současný malíř. Jeho tvorba je charakteristická silně mystickou atmosférou. Paprsky světla prostupující zeleno-modrou (ale i hnědo-bílou) temnotou oblohy, případně nebes, evokují poznání a duchovní osvícení. Romantický, lehce sentimentální, ve svém díle zřídka opouští své typické tematické pole.

Vypadá to, že se momentálně docela soustřeďuješ na zelenou a modrou barvu.

Momentálně asi od osmnácti! (*smích*) Jsou barvy, které se člověku líbí, a já cítím, že jsem pořád ještě nedosáhl vrcholu. Mám rozpracovaný jeden obraz, který bych rád, aby se stal určitým mezníkem. Je obrovský, metr dvacet na metr padesát. Hrozně moc do toho obrazu vkládám, a proto chci, aby byl tak veliký. Až ho dodělám, začnu s něčím novým, třeba s teplými barvami.

Sám sebe nazýváš "realistickým mystikem". Vysvětlíš mi, co to znamená?

Jsem rád, že se ten termín ujal. Je to můj výmysl a bál jsem se, že mi to odborníci strhají. To není jen tak, vymyslet si termín. Ale už byl použit ve více článcích. Realita, to jsou ty geometrické útvary na mých obrazech. Ostře ohraničují tu realitu, ve které žijeme, a zároveň ukazují, že existuje i jiná realita. Každý jednotlivec může mít tu svou. Někdy si ale třeba jen hraju s barvou. Zajímá mě to tajemno, temné hloubky. Dokážu si to všechno prožít, když maluju. Je to jako poslouchat krásnou hudbu.

Posloucháš při malování hudbu?

Poslouchám. Pustím si něco sentimentálního a pak třeba hned Sepulturu nebo Metallicu. Potřebuju, aby se to vyvažovalo. Rád se cítím klidný, a rád jsem trochu rebel.

Říkal jsi, že máš rád, když se motivy na plátně opakují podobně jako v hudbě.

Řídím se pravidlem tří. Nejen v malování, ale i obecně. Můžou to být tři domečky, tři kostičky anebo dva domky a jedna kostka, ale musí v tom být ta rovnováha.

Máš hudební vzdělání?

Rád si zazpívám, ale protože kolem mě každý hraje na nějaký nástroj, tak jsem se s trochou rebelie pustil do malování. My když jsme se sešli, tak se vždycky mlátilo do kytar. Táta krásně zpívá a sourozenci jsou taky muzikální.

Odkud vlastně vaše rodina pochází?

S rodiči je to zvláštní. Maminka je česká Romka narozená v Plzni. Tatínek je na půl Maďar, na půl Slovák, ale z té maďarské strany je to Rom. Z matčiny strany se hodně dodržují romské zvyky a hodně se romsky mluví. Jsou také velmi muzikální. Já umím romsky jenom pasivně, takže to pro mě bývá těžké, když se sejdou příbuzní z matčiny strany. Přesto mám hrozně rád, když se rodina sejde a jsme pohromadě.

Cítíš se být Romem?

Já jsem Rom, to se rozumí samo sebou, ale cítím se být spíš malířem než Romem. Být Romem pro mě nemá žádný zvláštní význam. Ale kdyby nastala situace, že by třeba cizí Romové byli v ohrožení, tak všeho nechám a půjdu jim na pomoc. Já mám romské cítění. A můj bratr David, který studuje v Rumunsku

náboženství, ten chce celou svou práci zasvětit jenom Romům. Chce v Čechách založit romskou křesťanskou komunitu.

Co vlastně říkají rodiče tvému malování?

Ze začátku to budilo samozřejmě rozpaky. Ale když ty obrázky postupně začaly k něčemu vypadat a dostavily se i první úspěchy, tak se jejich přístup změnil. Táta mi to nikdy neřekl do očí, ale myslím, že je na mě hrdý a rád se pochlubí kamarádům. Nedávno (*pozn. červenec 1998*) jsem měl samostatnou výstavu v plzeňské galerii Esprit a to byl velký úspěch. Vernisáž navštívil mj. pan Ruml a celá výstava trvala déle než měsíc.

Máš kromě malování také občanské povolání?

Momentálně jsem více méně na volné noze, ale není to vždycky jednoduché. Někdy mám hluboko do kapsy, ale pak se z ničeho nic prodá pár obrazů a jsem "vysmátej". Plánuje se výstava v Praze na jaro 1999, menší výstava proběhla tady ve Starém Plzenci a spolupracuji s paní Evou Suttnerovou z občanského sdružení Hledej cestu k životu. Paní Suttnerová praktikuje automatickou kresbu pro psychotronické účely a já jsem přišel s praktickým využitím techniky, které říkám "domalovánky"ⁿ. Dobře se to uchytilo, takže také začínáme spolupracovat s pedagogy a s lékaři. A pokud všechno dobře dopadne, mohl bych začít v Rokycanech vyučovat výtvarnou výchovu.

Máš představu, co bys chtěl dělat dál?

Až mi bude sedmdesát nebo osmdesát, chtěl bych si založit vlastní uměleckou školu. Shromáždil bych kolem sebe mladé lidi, kteří by se chtěli naučit můj styl malby, a tak by se moje práce zachovala v práci těch mladších. Něco jako například vlámské umění a vlámská škola.

Jaké máš ukončené vzdělání?

Po základní škole jsem nějaký čas chodil na zemědělskou školu, ale měl jsem zdravotní problémy a také mě to - upřímně řečeno - moc nebavilo, takže jsem toho brzo nechal. Já jsem se život naučil poznávat díky malování. Můj život se odráží v mých obrazech, ale především všechno špatné se odráží od nich. Když namaluju pěkný obraz, jsem týden šťastný člověk. Nebýt malování, kdo ví, kde bych byl skončil...

Po návratu z Plzně jsem nechala vyvolat film, na který jsem nafotila Damiánova plátna. Potvrdilo se, že všechno se musí umět, protože dobře vyšly sotva dvě fotografie, a tak do Plzně přece jen musela spolužačka Adéla. Ale ani Adéla nemohla jet hned. A mezitím běžel čas... Najednou je tu léto, víc jak půl roku po mém listopadovém rozhovoru s Damiánem. Zavolala jsem, abych zjistila, co je nového.

ⁿ domalovánky - koncept vychází z tzv. automatické kresby a z předpokladu, že tato automatická kresba vyjeví leccos o povaze a duchovním životě respondenta. Damián přichází s lištěnými listy, na kterých je určitá část kresby předtištěna. Respondent kresbu pouze doplňuje. Je to princip známý z moderní psychologie, který napomáhá poznat zaměření osobnosti.

7. 7. 1999 telefonát Praha - Starý Plzenec.

Damián byl vřelý a veselý jako vždy. Bez hořkosti odpověděl negativně na mé dotazy po někdejších plánech: Ne vždycky všechno vyjde. V Rokycanech zatím nevyučuje a výstava v Praze také zatím neproběhla. Jako velice pozitivní vidím Damiánovo osamostatnění se od občanského sdružení Hledej cestu k životu, jehož program byl přece jen na hony vzdálený výtvarnému umění, a časem se Damiánovi mohl stát zátěží. Projekt "domalovánky" tedy nadále rozvíjí sdružení Hledej cestu k životu v čele s psychotroničkou paní Evou Suttnerovou, zatímco Damián se vrátil ke svému kopytu, jímž je bezesporu malování na plný úvazek. A těší mě, že Damián stále ještě pracuje na svém mezníkovém díle, které se má definitivně vypořádat se zelenou a modrou a uvolnit místo novému stylu. Stále ještě je na volné noze a zřejmě to pro jeho rodinu není úplně jednoduché. I přes nedokončený velký obraz maluje průběžně menší věci.

V poslední době se prý zaměřil na díla starých mistrů, jakým byl Michelangelo a stále více ho zajímá tematika surrealistická. To ale znamená i figurální malbu, takže údajně na nejnovějších plátnech plovou vzduchem ženské postavy vyvedené ve zlatě a pan Chagall⁶⁾, počítám, se tajně raduje. Damián se stále více těší, že - až dokončí finální plátno - začne z gruntu odjinud.

⁶⁾ Marc Chagall (1887 - 1985), malíř ruského původu žijící ve Francii. Inspiroval se kubismem, ale jeho hlavním zaměřením se stal surrealismus. Častá židovská tematika (byl chasid) - viz slavný obraz, který se stal leitmotivem muzikálu "The Fiddler on the Roof" (Šumař na střeše).

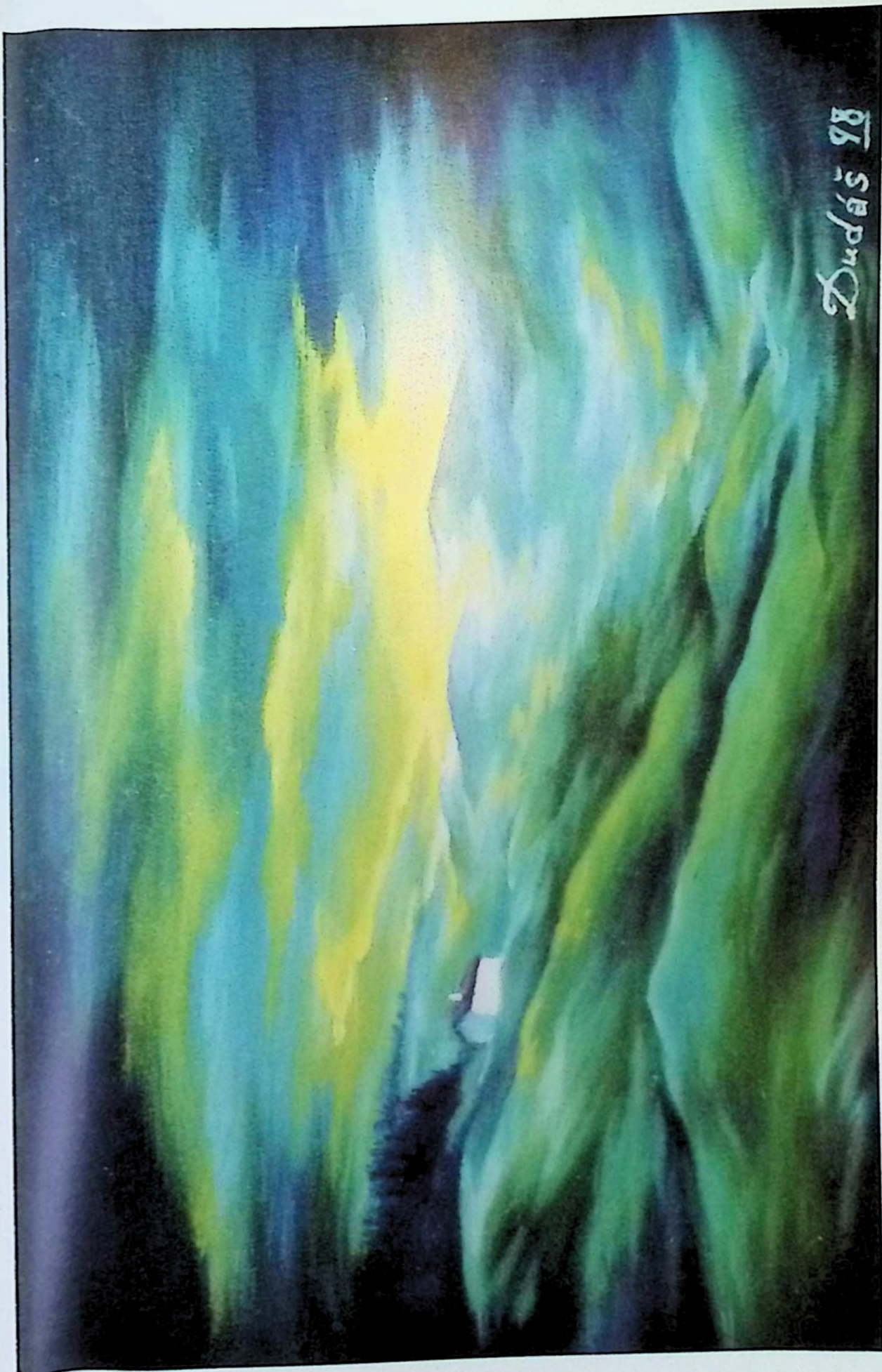

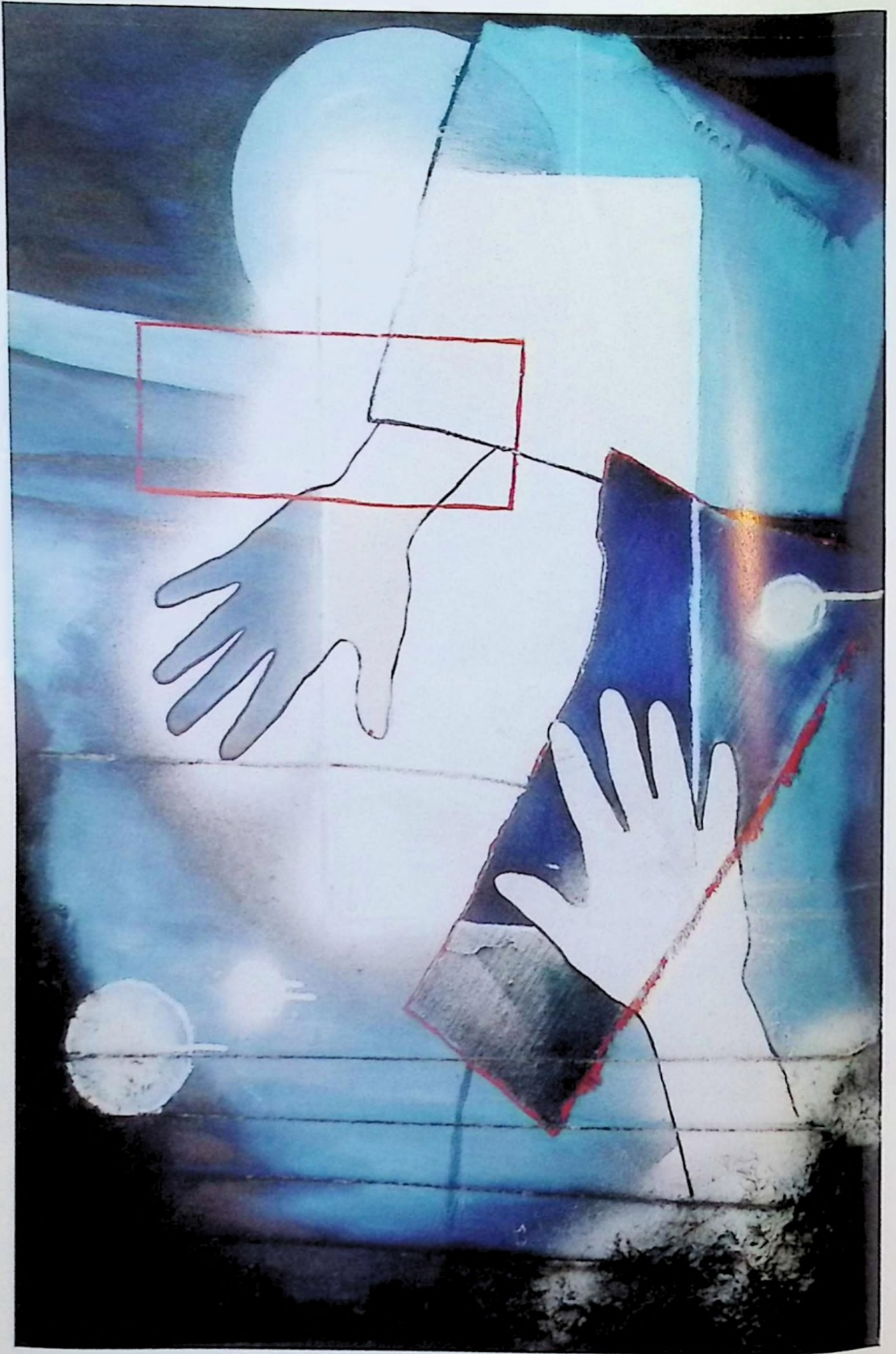

85 SEP 98
Duda's

Karel HOLOMEK

MORAVSKÝ CIGÁN - TOMÁŠ HOLOMEK

Letos je tomu 30 let, co byl založen *Svaz Cikánů-Romů*, jak zněl jeho tehdejší oficiální název. Vrcholné orgány této instituce sídlily v Brně a v jejich čele stály dvě výrazné osobnosti: Miroslav Holomek a Tomáš Holomek.

Miroslav Holomek byl původně vysokoškolský učitel, který dosáhl nejprve titulu ing., později se habilitoval jako docent, a navíc ještě získal titul DrSc. - doktor věd. Po krátkou dobu tří a půl roku trvání *Svazu Cikánů-Romů* (SCR), byl jeho předsedou. V soudobé historii Romů to byla krátká, ale nesmírně důležitá etapa.

JUDr. Tomáš Holomek, Miroslavův strýc, byl armádním plukovníkem. Pracoval též dlouhá leta jako státní žalobce, tedy prokurátor. V době existence *Svazu* byl z armády uvolněn, aby mohl pracovat pro Romy. Ve *Svazu* vykonával funkci ředitele hospodářského účelového zařízení *Nevodrom*.

Byl to můj táta, a tak dovolu, abych využil této příležitosti a neformálně na něj vzpomenu. Vylíčím alespoň některé epizody z jeho života, které snad přiblíží jeho osobnost.

Narodil se v roce 1911 v "cikánské osadě", jakých byly v té době na jihovýchodní Moravě desítky. Osada měla charakteristický název - "Hraničky". Byla totiž na rozhraní mezi Svatobořicemi a Kyjovem a žádná z obou obcí se k ní nehlásila. Přehazovaly si ji jako horký brambor.

Můj děda - Pavel Holomek - dej mu Pán Bůh lehké odpočinutí - byl v té osadě vajídou. Později se ale s celou rodinou přestěhoval do Svatobořic, kde si na konci dědiny koupil malý domek. Tam si až do války v klidu žili. Děda si to mohl dovolit, protože handloval s koňmi a jednu dobu se mu vedlo dobře.

Trvalo to dlouho, než sedláci Cikány mezi sebe přijali. To už můj táta studoval na Karlově univerzitě v Praze, a ať chtěli nebo nechtěli, museli ho respektovat, protože ho potřebovali. Byl jurista - a to už byl v té době nějaký pán! Sžívání sedláků s Cikány v tom místě trvalo nejméně patnáct let. Psal se rok 1931.

Táta musel být nepochybně velmi nadaný, jinak by se nemohl tak povznést z prostředí, ze kterého pocházel. Pomohl mu k tomu ředitel svatobořické obecné školy, který přišel za mým dědou a povídá mu: "Pane Holomek, váš syn Tomáš musí studovat, jinak by to byla věčná škoda!" A tak Tomáš studoval. Nebylo to jen tak! Celá rodina si odříkala, aby se jeden z nich stal pánem a mohl pak pro své lidi něco udělat.

Reálné gymnázium v Kyjově, školní rok 1927 - 1928. T. Holomek ve druhé řadě první zleva

Táta i jeho sourozenci začali chodit do školy dost pozdě. Často se stávalo, že za dědou přišel obecní policajt a povídá mu: "Pane Holomek, budu vás muset zavřít. Vaši synové zase nechodí do školy a rvou se s ostatními."

"To už jsme věděli, co bude následovat," vyprávíval táta. "Váš děda nic neřekl, jenom si sundal pásek, my si museli v řadě kleknout na kolena, stáhnout kalhoty na půl žerdi a následovala exekuce." A tak si Holomkovic děti chtě nechtě na školu zvykaly a Tomáš začal excelovat.

Už na gymnáziu v Kyjově mluvil táta plynne francouzsky a německy a svou latinou uváděl v úžas i v zoufalství místního faráře. "Fráninu" měl možnost si brousit s milotickými komteskami. Milotice sousedí se Svatobořicemi, je tam krásný zámek, který patřil hraběti Seilerovi. Cikánské děti ze širokého okolí tam chodily na koledu i pro almužnu a vždycky se jim dostalo příznivého přijetí. Táta mi vyprávěl tuto příhodu:

"Jednou jsme se na Velikonoce převlíkli i my "čhave" za děvčata. Pro větší efekt. Pak jsme běhali po nádvoří zámku s hrkačkami, aby nám kuchařky daly koledu. Jedna z hraběcích dcerek vyšla ven a poznala mě: 'To jsi ty, Tomášku?' Já se propadal hanbou a utíkal, jako by za mnou hořelo."

Táta byl i skvělý sportovec. Se svými bratry hrál ve fotbalovém mužstvu SK Svatobořice. To zřejmě přispělo ke sblížení rodiny Holomků s místními gádži. Gustav Hrubý, tátův spolužák z gymnázia v Kyjově, známý sportovec a olympionik z předválečných let, mi vyprávěl tuto příhodu:

"Na gymnáziu se pořádaly atletické závody a tvůj táta běžel na 100 m. Při běhu se mu zdálo, že s ním nikdo nesoutěží. Otočil se a viděl, jak ostatní jsou daleko za ním. Přidal a suverénně zvítězil."

Idyla soužití Romů s gádži nebyla nikdy dokonalá. Sedláci sice jakž takž přijímali Romy, kteří bydleli přímo ve vesnici, horší to však bylo s těmi, co žili v osadě za Svatobořicemi. Při jedné tancovačce v pokročilé hodině vyskočil jeden podnapilý chasník na stůl a zakřičel: "Cigáni ven!"

Můj táta se svými bratry se zvedl, že jdou domů: "Ale tebe se to, Tomášu, netýká! To platí na ty z Hraniček!" chlácholili ho sedláci.

A táta na to: "Jak by se mě to netýkalo, já su taky cigán!" Skončilo to velkou rvačkou, jak bývalo na Slovácku zvykem. Nebylo vítězů ani poražených a ráno o tom všem už nikdo nechtěl vědět.

Vynechám teď smutné období války, kdy většina mých strýců a tet i můj děda Pavel skončili v koncentráku. Snad o tom napíšu někdy jindy a vysvětlím, jak se stalo, že se zachránil právě můj otec, babička a vlastně i já s matkou a se sestrou. Byla to těžká doba a Svatobořice "své Cikány" musely vydat osudu, jehož konec nebylo těžké si domyslet, i když tomu nechtěl nikdo věřit. Romové neměli kam utéct.

Po válce, když i já jsem šel studovat a později začal pracovat, byly naše cesty s tátou po nějakou dobu společné. Táta i Miloš, jak se přezdívalo mému bratranci Miroslavu Holomkovi, pozdějšímu předsedovi SCR, postupovali ve svých profesích i v politické kariéře. Byli významnými muži režimu a měli vysoké postavení ve společnosti. Ale na Romy nikdy nezapomněli a všude se jednoznačně prezentovali jako "Cikáni". (Tehdy bylo etnické jméno Rom tabu, symbolizovalo etnoemancipační aspirace - a to bylo proti oficiální asimilační politice.)

Ač můj otec i Mirek pracovali mezi gádži, šťastni se cítili mezi Romy. Jakmile se můj táta dostal mezi Romy, zapomněl na všechno. Zpíval a hrál na housle, mluvil s ostatními Romy tak libozvučnou romštinou, jakou jsem od té doby neslyšel. Jeho romština byla lahodná a bohatá.

Pak přišel rok 1968 a naše cesty se rozdělily - politicky i společensky. Osobně zůstaly naše vztahy vřelé, ale táta těžce nesl, že se jeho syn musel stát společenským vydědencem - "politicky nespolehlivým". Nikdy se s tou skutečností nesmířil a bohužel už se nedočkal mé společenské satisfakce.

Táta i Miloš pokračovali ve své vytýčené cestě. Jejich původ a těžký život, který prožili*, je vedl k upřímnému přesvědčení, že komunismus je ta pravá cesta. Táta i Miloš dělali to, o čem si mysleli, že je správné, a čím chtěli co nejvíce pomoci nejen svým rodinám, ale všem Romům. Víím, že táta udělal pro Romy nesmírně mnoho. Dělo se tak v omezených možnostech, kterých si oba romští intelektuálové byli dobře vědomi. Bylo jim jasné, že nemohou překročit svůj stín a meze, které komunističtí strážcové přísně hlídali. Byl to balanc na ostří nože. Myslím si, že toto je čestné a objektivní ocenění jejich práce.

Činnost *Svazu Cikánů-Romů* bylo jen krátké procitnutí. Svaz však položil základy k vnímání naší vlastní identity. Po zrušení *Svazu* nastalo téměř na dvacet let umrtvení všech našich aktivit. Bylo to však jen zdánlivé období klidu a probuzení na konci roku 1989 bylo rychlé a navazovalo na dřívější úsilí *Svazu Cikánů-Romů*.

Ať je tomu jakkoli, nejvýznamnější Romové let šedesátých a sedmdesátých, JUDr. Tomáš Holomek a ing. doc. Miroslav Holomek DrSc., patřili do tragické generace našich otců. Prožili těžký život a ukázali ostatním cestu svým vlastním příkladem. Člověk se může jen poklonit v obdivu tomu, co všechno dokázali - i přes veškeré chyby, kterých se dopustili.

Pověděl jsem několik drobných příhod ze života muže, který si dovedl zachovat svou tvář i tehdy, když se to nenosilo. Nebylo to jednoduché. Mohl to dokázat jen člověk silný duchem i tělem, člověk vyzbrojený patřičnými znalostmi a dovednostmi. Snad by to mohlo sloužit jako příklad těm, kteří ztrácejí naději a sílu pod tlakem daleko méně obtížných situací a podmínek, než byly ty tehdejší. Základní síla a možnosti jsou ukryty v nás samých! Nehledejme je jinde!

* Mirek Holomek mi vyprávěl, jak ho jeho o čtrnáct let starší strýc Tomáš kolikrát nesl do školy na zádech, protože neměl boty. MH

JUDr. Tomáš Holomek byl mimo jiné první řečník, který 30. srpna 1969 zahajoval sjezd, na němž byl ustaven Svaz Cikánů-Romů. Z jeho projevu uvedeme alespoň jeden odstavec.

“... pro to, že i ještě dnes v našem socialistickém státě přetrvává záporný postoj některých našich občanů vůči Romům, je nutno hledat příčiny v dávné i současné době... Nelze souhlasit s tím, aby v myslích těchto osob i nadále přetrvával tento jejich negativní postoj a byl považován za nezměnitelný. Ono totiž při řešení cikánského problému u nás je **nutno široké naší veřejnosti věnovat uvědomovací a výchovnou kampaň - stejně jako mezi Cikány, kteří jsou a byli do nedávné doby pouze pasivním objektem, na který bylo jen působeno.** Jednou z možností, jak postupně odstraňovat z vědomí mnohých našich občanů záporný postoj k Cikánům, bude soustavná a plánovitá osvětová kampaň, spočívající v uvědomování našich občanů o **historii a minulosti našich Romů za použití všech sdělovacích a komunikačních prostředků.** V této souvislosti si jménem našeho Svazu dovoluji požádat přítomné hosty, zástupce státních orgánů, aby nám byli přítom nápomocni. Jsme totiž přesvědčeni, že věci by prospělo, **kdyby například v posledních ročnících základních devítiletých škol, dále v různých odborných a jiných školách, byli žáci v několika vyučovacích hodinách seznámeni s historií našich Cikánů a jejich životem vůbec...**“

Odmyslíme-li si rétoriku té doby, kdy musel být člověk o to konformnější, oč odvažnější a “protirežimnější” myšlenky chtěl vyjádřit, je zajímavé, jak aktuální požadavky ve svém projevu JUDr. Tomáš Holomek vyslovil. Otázkou však zůstává, do jaké míry se je podařilo během dalších dvaceti let socialismu a deseti let demokracie splnit.

Pokračovatelkou významného rodu Holomků je i PhDr. Jana Horváthová, vnučka Tomáše Holomka. Její zajímavá studie o historii tohoto rodu vyšla v ROMANO DŽANIBEN 1/1994.

ZUSAMMENFASSUNG

Karel Holomek: Ein mährischer Zigeuner - Tomáš Holomek

Neben dem Hochschulprofessor Miroslav Holomek wirkte im Vorsitz des vor 30 Jahren gegründeten und nach Abwürgen des Prager Frühlings wieder verbotenen Verbandes der Zigeuner-Roma auch dessen Onkel Tomáš Holomek, der Vater des Autors. Der Großvater hatte von Anfang an, auch unter strenger Strafe und unter Mitarbeit der örtlichen Autoritäten dafür gesorgt, dass den Kindern die nötige Ausbildung nicht versagt bleibt. Die Teilnahme im Fußballverein trug zur Annäherung an die Welt der Weißen, der Gadschos, bei. Manche Rauferei, bei denen die Mitglieder der Familie Holomek mitunter zu den Gadschos gezählt wurden, aber dennoch zu den Roma hielten, tat dem auch keinen Abbruch.

Den größten Schaden richtete der Abtransport eines Großteils der Roma, darunter auch die meisten nächsten Anverwandten, ins KZ an. Der Vater

arbeitete nach dem Krieg in seinem Beruf vorwiegend unter Tschechen, verleugnete aber seine Herkunft nirgends und fühlte sich unter seinen eigenen Leuten auch wohler. Während der Vater zur Zeit der Auflösung des Verbandes der Zigeuner-Roma der als Lehre aus dem Krieg verstandenen Ideologie treu blieb, und in ihr nach wie vor das wirksamste Mittel zur Verbesserung der Lebensumstände der Roma sah - er erzielte dann auch einiges in dieser Hinsicht -, wählte sein Sohn das Dasein eines vom Regime verstoßenen. Seinem Vater, aber auch dessen ganzer Generation gegenüber, empfindet er eine tiefe Bewunderung für die Energie, mit der sie sich trotz widrigster Umstände durchzusetzen vermögen.

Tomáš Holomeks Rede bei der Gründungsversammlung des Verbandes der Zigeuner-Roma enthält den heute noch gültigen Aufruf, neben der Bildung der Roma auch die Aufklärung der Mehrheit hinsichtlich der Roma voranzutreiben, und das in Schulen, in den Medien, und in anderen Kommunikationsmitteln.

P. Wagner

ROZHOVOR S JUDr. TOMÁŠEM HOLOMKEM (1985)

(vedla Milena Hübschmannová)

O JUDr. Tomáši Holomkovi jsem se dozvěděla v padesátých letech, hned jak jsem se jako studentka začala zajímat o romštinu a romskou kulturu. Byl to první Rom u nás (pochází z Moravy), který dosáhl vysokoškolského vzdělání, a troufla bych si říci, že pověst "přísného, ale spravedlivého cikánského prokurátora" se dotkla i širší veřejnosti. Vždycky jsem si přála se s ním setkat, ale stalo se tak až ve Svazu Cikánů-Romů (v letech 1969-1973). Bylo mu tehdy přes šedesát let, vypadal však mnohem mladší, bez jediného šedého vlasu, plný energie, přitom důstojný a skutečně jaksí přísný - a velice charismatický člověk. Nespolečně pracovali jsme spolu tak úzce, jako jsem ve funkci předsedkyně společenskovední komise pracovala s jeho synovcem, předsedou SCR ing. doc. Mirkem Holomkem, DrSc., ale vážili jsme si jeden druhého a měla jsem "doktorův" (tak se mu říkalo) příslib natočit jeho životopis. K tomu ovšem došlo až dlouho po zrušení Svazu Cikánů-Romů, v roce 1985. JUDr. Tomáš Holomek byl v té době nemocný a skleslý. Jediná jeho útěcha a chlouba, jak tehdy řekl, byly jeho vnučky: Simonka, která studoval Janáčkovu konzervatoř v Brně, a vysokoškolačky Zuzana a Jana (dnes historička, pracovnice Muzea romské kultury v Brně). Dvaapůl roku poté, co byl rozhovor zachycen na magnetofon, Tomáš Holomek zemřel.

Rozhovor s JUDr. Tomášem Holomkem je vzácný dokument. Bylo by možná čtivější, kdybych jej redakčně přeorganizovala podle chronologie událostí, kterými Tomáš Holomek ve svém životě procházel, ale domnívám se, že jeho vlastní spontánní volba "čím začít" je nesmírně důležitá, protože ukazuje, co pro něj v životě mělo největší význam.

Tomáš Holomek patří ke skupině Romů, jejíž příslušníci byli za druhé světové války téměř vyvražděni. Při vyprávění musel Tomáš Holomek několi-krát přemáhat slzy. Rozhovor byl veden v češtině, protože - ač se v Tomášově dětství hovořilo doma romsky a on sám romštinu nezapomněl - po třiceti letech služby vojenského prokurátora se mu čeština stala přirozenějším vyjadřova-
cím prostředkem. Rozhovor je zkrácen.

Není dne, abych si ráno a večer, než jdu spát, nevzpomněl na rodiče a na bratry. Není jednoho jediného dne, abych na ně nemyslel. A to už je čtyřicet let od té doby, co se to stalo. Nebo co jsem se to dověděl v pětáctýřicátém roce. Že tam všichni zemřeli. V Osvětimi. Rodiče a pět bratrů. Měl jsem pět bratrů.

T. Holomek - portrét přes tenisovou raketu - počátek 30. let

T. Holomek uprostřed se studenty Právnické fakulty UK - 30. léta

Jak vy jste se zachránil?

Rodiče žili ve Svatobořicích, já během okupace bydlel v Miloticích, tehdejší okres Hodonín. Čtrnáct dní poté, co byli rodiče odvezeni, přišla řada na mě. Já dostal zprávu od pana Mareše, byl na kriminální policii v Bartolomějské. Znal jsem ho, protože když jsem studoval práva, chodil jsem ze zájmu na přednášky na filozofickou fakultu a on tam chodil také. Tam jsme se seznámili. On mně dal echo. Pracoval jsem tehdy ve sklárnách v Kyjově, protože jsem nikde nemohl dostat místo právníka. Jezdil jsem tam z Milotic na kole. Přijel jsem do práce - bylo to koncem března, ještě ležel sníh - a na vrátnici mě čekal telegram: *Hoří to s tebou! Tvůj doktor Dobrý.* Já věděl,

o koho jde. Jel jsem domů. V Miloticích jsem znal učitele, který učil moje děti - totiž Karlíka. Marcelka ještě do školy nechodila. Ten učitel se dal k Němcům. Šel jsem za ním a povídám: "Pane učiteli, znáte mě velmi dobře. Jaký je váš názor na mou rodinu?"

A on řekl: "Ten nejlepší."

Prosil jsem ho, jestli by pro mě a pro moje děti nemohl něco udělat. On řekl: "Nepřichází v úvahu."

Sebral jsem se a tam kousek bydlel na zámku hrabě Seiler, šéf Oberlandratu v Olomouci. Vysvětlil jsem mu, o co jde, a on řekl: "Nezlobte se, ale nemůžu pro vás nic udělat."

Přišel jsem domů, spakovali jsme se, rance na záda a deset kilometrů jsme šli pěšky k manželčině sestře. Manželku jsem měl bílou, nebyla to Cikánka. Zůstali jsme u manželčiny sestry v Dubňanech. Já tam byl asi měsíc. Měl jsem spojení s pošmistrem z Milotic - ten mi donášel zprávy: že po mně jde gestapo a má o mě eminentní zájem. Abych teda nepřivedl příbuzné v Dubňanech do neštěstí, odešel jsem na Slovensko. Tam jsem se schovával po lesích, jak se dalo... No hrozný život! (*Pan doktor Holomek přemáhá slzy.*)

Já se nemohl nikde ukázat, vlakem jsem jet nemohl. Přešel jsem hranice, jak je Hodonín-Holíč¹⁾. Za tu dobu mně praskly tři dvanácterníkové vředy. K doktorovi jsem samozřejmě nemohl. No hrozný život!

Můžu se zeptat, co jste jedl?

Kradl jsem. Někdy jsem nejedl tři čtyři dny. Už jsem uvažoval, že se sám přihlásím někde na gestapu, ať mám svatý pokoj. No ale přečkal jsem to. Hlavně jsem se schovával v cikánských osadách. Jednou jsem byl schovaný u Cikánů na půdě. Bylo to někde na středním Slovensku nedaleko tehdejších maďarských hranic - Gelnica, Margecany, tam někde - a Sověti tam shodili spoustu parašutistů. A tedka ráno Němci obklíčili celou vesnici a dům od domu hledali Rusy. Romové utekli,

v domku jsem zůstal sám. Už jsem slyšel, jak vedle bouchají na dveře. Já vylezl vzadu oknem - a do lesa! Šel jsem pomalu, abych nevzbudil podezření, ale ta hrůza! Trnul jsem, jestli za mnou nepůjdou psi.

Zase jsem měl štěstí: Došel jsem do lesa - cikánské osady bývaly blízko lesa - a v lese jsem byl do rána. Mrzlo škaredě, byl jsem úplně ztuhlý. Ráno pak jsem se vydal směrem na Košice.

Na Slovensku nebyl postih Cikánů tak přísný jako v Čechách a na Moravě. Romové na Slovensku mě zachránili. Když jsem k nim přišel a poprosil, dali mně najíst, nechali mě přespat.

Nebál jste se, že by vás mohli udat?

Ne, ne, ne, ne, ne. To nepřichází v úvahu! To je právě krásné mezi Cikány, že mají vztah jeden ke druhému. Alespoň tenkrát v té době. Ted' už by to možná tak nebylo. Ale tehdy byla velká solidarita. Tehdy jeden druhého nezradil.

No a po okupaci mě udělali komisařem v Miloticích. Ne hned, napřed jsem byl v nemocnici v Uherském Hradišti. Lékaři nevěděli, co se mnou je. Byl jsem pořád jakoby v bezvědomí. Ale dostal jsem se z toho. Vrátil jsem se z nemocnice někdy v červnu, a jak bývají na vesnicích postavené májky, šel jsem kolem jedné a vidím: Bijou tam nějakého chlapa. Byl přivázaný řemeny. Hrozně toho člověka bili, snad ho chtěli utlouct. Byl to ten učitel Hamerník, co se dal k Němcům a o kterém jsem hovořil, že nám nechtěl pomoci. Udal několik lidí, odvěkli je do koncentráku a už se nevrátili. Za to ho ted' chtěli zabít.

A já byl pověřen vést v té vesnici pořádek. Povídám: "Odvažte ho." Lidi si mě tam vážili, tak poslechli. Dal jsem si ho odvést do kanceláře, klekl přede mnou na kolena: "Vy jste mě zachránil!"

Řekl jsem: "Omyl. Já jsem vás nezachránil. Na vás musí dopadnout řádný zákon, ne aby vás samozvaní soudci ubili!"

Odvezli ho do Kyjova před lidový soud a byl popraven.

Hrabě Seiler také nedopadl nejlíp. Ten ovšem nikoho neudal, tak mu jen zabavili majetek a dali ho do chudobince. Tam byl půl roku a pak odjel do Rakouska i s dětmi. V Rakousku měl své statky.

Ale když jsem se dověděl, že mi zemřeli rodiče a bratři - no hrozný! Já o tom nikde nehovořím, ale stále cítím, že jsem sám. To si nedovedete představit. Bylo mezi námi velké pouto. Něco tak silného, něco tak silného... *(Pan doktor přemáhá slzy.)*

Můžu se vás zeptat, čím byl váš tatínek?

Byl negramotný, neuměl číst ani psát. Ani bratři, ani maminka. Dělník. A když nebyla práce, chodili jsme po žebrotě. Já jsem ještě v septimě a v oktávě chodil po žebrotě! Ale ve vesnicích, kde mě neznali. Člověk cítil takovou pohanu, potupu. Ale co jsme měli dělat, když nebyla práce a nebylo z čeho žít?

*" Podle výpovědi Dr. Bartoloměje Daniela i romských pamětníků z Kopčan (okr. Senica), Romové z Holíč-
če pašovali na Moravu naftu a z Moravy na Slovensko cukr, kterého tam byl velký nedostatek. Právě
v oblasti Hodonína a Holíče vedly stezky, kudy se přecházelo, dokud nebyla zesílena ostraha hranic.
Romové z Holíče pak byli jako jediní z celé oblasti odvedeni do táborů nucených prací, zatímco Ro-
mové z ostatních osad v okolí toho byli ušetřeni. Často je chránili i místní sedláci, pro které pracovali.*

My bydleli do mých jedenácti let v cikánském táboře. Mezi Svatobořicemi a Kyjovem. To je vzdálenost asi čtyři kilometry. Vede tam silnice a asi uprostřed šla od silnice cesta k tomu cikánskému táboru. Asi dvacet, pětadvacet chatrčí. Žili jsme tam s potkanama. Za války to pak likvidovali, jenomže v té době už jsme tam nebydleli. Tatínek koupil baráček ve Svatobořicích. To mi bylo jedenáct let. Byl to baráček o jedné místnosti s hliněnou zemí, pro nás to byl ovšem palác po tom, co jsme se dostali z cikánského tábora!

Já začal chodit do školy, ale měl jsem těžké problémy. Bylo mi jedenáct let a chodil jsem se šestiletýma dětma. Posmívaly se mi: "*Cikán, cikán!*" Seděl jsem pochopitelně v poslední lavici. Nejdřív jsem ze školy utíkal, ale pak jsem se nějak přemohl a už ze třetí třídy jsem šel do gymnázia.

Řídící učitel přišel za tatínkem a povídá: "Pane Holomek, Tomáš by mohl jít do gymnázia."

A tatínek: "Já tomu nerozumím. Dělejte, jak chcete."

A tak mě tam dovedli. Udělal jsem přijímací zkoušky a přijali mě. Ale do kvinty se mnou nikdo ze spolužáků nehovořil. Když jsme potom měli pomaturitní "slezi-ny", připomněl jsem jim to. Snad se pak styděli. Byly to většinou děti bohatých lidí - a já chudej Cikán! Až teprve potom, když viděli, že umím víc než oni, že něčemu rozumím, tak se to změnilo. Cikán musí dokázat dvakrát tolik než bílej, když chce, aby ho bílí uznali. Já dřel, víte, já dřel jako mezek! Měl jsem to nějak v sobě. A byl jsem v gymplu pořád s vyznamenáním. Když mi dal tatínek 40 halířů na koňskej buřt, abych nebyl ve třídě hladov, řekl jsem si: Sakra, tak oni si to kvůli mně utrhnou od huby! Musím něco dokázat!

Ale to nikdo nepochopí, kdo to neprožil.

Jak jste se potom dostal na vysokou školu?

Když jsem byl po maturitě, měl už jsem širší rozhled, řekl jsem si: Půjdu studovat dál.

Šel jsem na práva.

Proč jste si zvolil zrovna práva?

Protože se nemuselo chodit na přednášky. Mohl jsem dávat kondice a shánět si peníze. Od rodičů jsem za celá studia nedostal ani korunu.

Bavilo vás studovat práva?

Ani ne, abych se přiznal. Byl bych si raději zvolil nějaký humanitní obor. Něco od umění. Když jsem potom skončil, nemohl jsem sehnat místo. Byl jsem ženatý, přišla děcka - Karlík, Marcelka - musel jsem živit rodinu. Šel jsem tedy pracovat do dolů. Obsluhoval jsem "honku", vozík, do kterého se rubalo uhlí. To uhlí se pak muselo vyklopit z "honky" do vagónu. Jeden ten vozík vážil několik metrů. Řekl jsem si: To nedokážu! Jenomže jsem sportoval, hrál jsem fotbal, byl jsem silnej chlap, a když jsem pak chytil správný "grif", bylo to snadné.

Na šachtě jsem dělal asi půl roku, potom jsem dostal místo ve sklárnách v Kyjově. Pracoval jsem v kanceláři, než jsem musel utéct před gestapem.

A jak jste se dostal k povolání vojenského prokurátora?

Po válce jsem byl nějakou dobu na místním národním výboru, pak jsem přešel na krajský národní výbor a v roce 1949 za mnou přišel Korčák, abych šel do armády. Já jsem se jím vysmál. Co já bych dělal v armádě? Ale postavili to jako stranický úkol. Udělali mě vojenským prokurátorem v Kroměříži a vojenským prokurátorem jsem zůstal až do penze...

Ale počkejte, já vám zazpívám písničku mého tatínka:

Pan JUDr. Tomáš Holomek zpívá nádherným sytým barytonem. Při poslední sloce ho přemohou slzy a tím natáčení rozhovoru končí.

Notový záznam: Zuzana Jurková

Denaš, more, denaš,
o šelune aven,
o šelune aven,
lanci peha anen.

Khatar man lidžana,
o veša bandona,
o veša bandona,
o prajta uštena.

Mre churde čhavore
gav gavestar phiren,
gav gavestar phiren,
maro peske mangel.

Utíkej, chlapče, utíkej,
přicházejí četníci,
přicházejí četníci
a nesou řetězy.

Kudy mě povedou,
tam se skloní stromy,
tam se skloní stromy
a povstane listí.

Moje drobné děti
chodí od vesnice k vesnici,
chodí od vesnice k vesnici
a prosí o chleba.

ZUSAMMENFASSUNG

Milena Hübschmannová: Interview mit Tomáš Holomek

Erst mit jahrelanger Verspätung nach der ersten Zusammenarbeit mit Tomáš Holomek im Verband der Zigeuner-Roma gelang es, dessen Erinnerungen an sein Leben aufzuzeichnen, in der Sprache seiner neuen Umgebung, auf tschechisch. Das Interview ist kaum gekürzt und wenig redaktionell bearbeitet.

Er beginnt selbst mit der Mitteilung, dass er sich tagtäglich an seine Eltern und Geschwister erinnert, obwohl ihre Ermordung schon Jahrzehnte zurückliegt. Auf einen Tip eines Studienkollegen mit Beziehungen zu höchsten Polizeikreisen hin floh er mit Frau und Kindern zur Familie seiner Frau, einer Tschechin. Um diese nicht zu gefährden, floh er weiter in die nahegelegene, "unabhängige" Slowakei, wo er teils im Wald, teils in den ärmlichen Hüttensiedlungen der Roma ohne Nahrung und ohne ärztliche Behandlung seiner drei Zwölffingerdarmgeschwüre die schlimmste Zeit abwartete. Bei Zigeunern fand er immer Aufnahme und musste sich nicht vor Denunziation fürchten. Nach der Rückkehr hatte er vor Ort maßgeblichen Anteil an einem rechtmäßigen Ablauf der Bestrafung der Untaten zur Zeit der deutschen Okkupation. In einem Fall übergab er beispielsweise dank dem Respekt bei seinen Mitbürgern das Opfer einer gerade stattfinden

Lynchjustiz, das ihm noch vor dem Krieg die Hilfe versagt hatte, den offiziellen Behörden, um ihm eine gerechte Strafe zu erteilen. Ein schwerer Schlag war die Einsicht, dass er seine Eltern und alle seine Geschwister verloren hatte.

Im Kindesalter zog die Familie von der außerhalb gelegenen Zigeunersiedlung ins Dorf um. Bei Mangel an Arbeitsgelegenheiten wurden die Kinder zum Betteln herangezogen, was er immer als entwürdigend empfunden hat. Die abweisende Haltung der Mitschüler änderte sich erst sehr allmählich, erst nachdem es ihm nach der Aufnahme ins Gymnasium seine Fähigkeiten wieder und wieder unter Beweis zu stellen gelang. Für die gleiche Anerkennung musste er doppelt so gut sein. Die materiellen Entsagungen seines Vaters seinetwegen waren ihm Ansporn genug. Er war lese- und schreibunkundig und im Schulsystem völlig unbeleckt und konnte ihm deswegen nicht anders helfen. Das Studium musste er dann vollends selbst finanzieren, er wählte Jura, weil er am ehesten unabhängig war, sich nebenher Geld zu erarbeiten.

Vor dem Krieg arbeitete er erst im Kohlebergwerk, dann im Büro einer Glashütte. Nach dem Krieg arbeitete er in der Gemeinde- dann in der Regionalverwaltung, und wurde dann von der Partei zum Militärstaatsanwalt berufen, wo er bis zu seiner Pensionierung blieb.

Zum Abschluss singt er noch ein Lied über die Zeit seiner Vefolgung und endet in Tränen.

P. Wagner

RECENZE ANOTACE

Álomtanya

Európai költők és írók művei cigányokról

Romano kher - Cigányház, Budapest 1996, 252 str.

Kniha je antologií ukázek z děl evropských básníků a spisovatelů, kteří se inspirovali romskou tematikou. Sbírka byla nazvána podle symbolicko-romantické poémy Edmonda Jabèse "Álomtanya" (Osada snů).

Pořadatelem sbírky je významný romský básník, překladatel, sběratel a zapisovatel romské orální tvorby, ale i úspěšný malíř Károly Bari. Dílo obsahuje ukázky z tvorby současných - zejména maďarských - autorů, výňatky ze slavných děl klasiků evropské literatury, jako např. G. Apollinaira, Ch. Baudelaira, M. I. Cvetajevové, J. W. Goetha, M. Gorkého, F. Garcii Lorky, A. S. Puškina, V. Woolfové a dalších, ale i dílka neprofesionálních spisovatelů či neznamých autorů, které nějaký silný zážitek, nevšední zkušenost či jiná pohnutka vedli k tomu, že je zachytili písemně. Při listování knihou nás zaujala krátká próza italského autora Giacoma Scottiho, kterou zde ve zkrácené podobě tlumočíme:

V dětství jsem obdivoval uniformy a vojáky. Utíkal jsem za každou pochoďující četou, zvláště když je doprovázela vojenská kapela. Jako všichni kluci na světě, kteří si rádi hrají na vojáky, řadili

jsme se na konec průvodu a bubnovali do rytmu na prázdné nádoby.

Měl jsem možnost vídat vojáky každý den, protože jsem chodil do školy do Noly, která byla střediskem oblastního vojenského velitelství. Žilo tu tehdy 15.000 civilních obyvatel a 10.000 vojáků. Kromě námořníků tu byly zastoupeny všechny skupiny ozbrojených složek.

Vojáci se k dětem, zvláště těm chudším, chovali velmi přátelsky. V době obědů a večerů se před bránou kasáren shromažďovaly celé tlupy potrháných a ušmudlaných kluků a vojáci jim dávali chléb, polévku, někdy i pár kousků masa, ale hlavně špagety. Ty jim sypali do dosesených plecháčů. Se dvěma vojáky jsem byl obzvlášť zadobře. Jeden byl selský synek z kraje Molise. (...) Druhý byl z Bari a byl to Rom. Jmenoval se Nicola.

Jako dnes si pamatuji na večer 9. září 1943. Rádio oznámilo, že Itálie podepsala se Spojenci příměří. (...) Celou noc jsme tenkrát zvonili. Bydlel jsem v Savině, a tak jsem se o událostech, které se odehrály v Nole, dozvěděl až i druhý den. (...)

Když se vojáci dozvěděli z rádia ti radostnou zprávu, volali: "Konec války! Konec války! Jdeme do civilu!" Jakkoli se jim italský generál snažil v odchodu zabránit, asi tisíc vojáků v noci uteklo. Některé skupiny se však srazily s Němci, došlo k potyčkám, při nichž tři Němci zahynuli. (...)

Na druhý den, 10. září, přijelo do Noly německé bojové vozidlo a několik

dalších aut s vojenskou posádkou. Přijel s nimi i jeden major SS. Vešel do kasáren, nechal nastoupit zbylé italské vojáky, ty, kteří s případem neměli nic společného, a nařídil, aby třicet z nich vystoupilo z řady.

Nikdo se nepohnul, řady se jen těsněji semkly k sobě.

Teprve na další výzvu se třicítka vybraných mužů pohnula směrem k plotu kasáren. Byl mezi nimi i voják z Molise a Nicola.

"Nenávidím je," řekl Nicola a odplivl si. Ostatní mlčeli. (...) Jeden starý vojenský lékař, který stál v řadě vedle Nicolý, řekl: "Teď odejdeme, odejdeme navždy."

"Mně to je jedno, já je nenávidím," řekl Rom.

Na co pňtom myslel? Možná na vesnici kdesi v Puglii nedaleko moře, kde Romové žili v jeskyních vydlabaných ve vápenci. Možná na rozcuchané a umouněné chlapce, na matky a sestry, které věští budoucnost. Jak to, že mu žádná z nich neřekla, že svůj život ukončí tímhle způsobem? Asi je to tak lepší. Jen jedné věci mu bylo líto: krásné, naleštěné, perletí a rubínem vykládané kytary, která mu visela v pouzdře v kasárenské světnici.

Také ostatních dvacet devět mužů tiše myslelo na všechno možné. Mysleli hlavně na své matky. V okamžiku smrti člověk obvykle myslí na svou matku.

"Taková blbá, pňtomá smrt!" zamumlá jeden voják vedle Roma. Byl to ten selský chlapec z Molise, který se teprve před pár měsíci ženil. Jeho žena právě čekala dítě. V květnu dostal povolávací rozkaz - a teď musí umřít. (...)

Vtom zazněl povel: "Čelem vzad!" Němci s puškami se postavili za třicet vojáků, někteří z nich zahodili vojenské čepice...

"Pozdravuj mou mámu," vzkřikl sedlák z Molise a bylo slyšet, že v sobě dusí pláč. Výkřik zřejmě adresoval jednomu ze svých rodáků. Pak bylo slyšet

jen pár německých slov. Byl večer. Vzduch byl čistý, průzračný a voňavý. Nad Nolou zářil jasný měsíc. Podél řady odsouzených kráčel kaplan a u každého z nich se zastavil, aby s ním prohodil pár slov. Krátký rozhovor ukončil znamením kříže. Některé z vojáků i obejmul.

"Nevím, co bych ti řekl," prohodil Nicola. "Jestli můžeš, tak mi dej cigaretu."

Kaplan mu podal zapálenou cigaretu.

"Jezdíváš občas do Bari?" zeptal se Nicola.

"Možná, že se tam vypravím," povídá kaplan.

"Kdyby se ti podařilo, vezmi s sebou mou kytaru a odvez ji domů. Adresu najdeš v brašně, jsou v ní i dopisy od mámy, které mi nechala napsat..."

Odezněl druhý německý povel. Kaplan ustoupil a automatické zbraně skosily třicet vojáků. Pak Němci odešli. Odešli i vojáci, kteří vyvázli živí. Kasárny se vyprázdnily, vzduch byl čistý a voňavý. (...)

Lidé se vojáky báli pochovat na hřbitov. Co udělají Němci, když uvidí pohřeb, řadu rakví a průvod lidí za nimi? Mohlo by je to vyprovokovat k nějaké další akci. Nikdo si nevěděl rady, všichni měli strach. Nakonec se rozhodli, že vykopou společný hrob... Farář se chystal k poslednímu požehnání. Vtom řekl: "Cikána přece nemůžeme pohřbít s ostatními, ten nebyl katolík!"

Nastalo dlouhé mlčení, které někdo prolomil slovy: "Ale když měl umřít, umřel s ostatními!" A hned opakovali i ostatní přítomní: "Ano, umřel jako ostatní, je tedy křesťan!" Nedovolili ho oddělit od ostatních. Farář se musel podvolit společné vůli neznámých lidí. "Dobrá, dejte ho tam taky," souhlasil. Přesto udělil požehnání všem, jen Nicolovi ne.

Když tělo Roma vkládali do společné jámy, objevila se na místě jakási romská žena. Pronesla několik nesrozumitelných slov a do vzduchu kreslila zvláštní

znaky. Všichni pochopili, že se tím i Romovi dostalo projevu poslední úcty. Jeho tělo sklouzlo vedle sedláka z Molise. Dospěli - převážně ženy, které stály kolem jámy, tlumeně lkaly a odvracely tvář.

Já nevím proč, ale já z těch mrtvých neměl vůbec strach. Šel jsem se podívat k okraji jámy a viděl jsem, jak Rom leží téměř v objetí s jiným vojákem. Hlava mu spočívala na jeho rameni, jako by spal.

Potom jámu zasypali kamením a hlínou a hrob označili jediným velikým křížem.

Obrazem Roma v evropské literatuře se - vedle K. Bariho - zabývají i jiní badatelé. Za všechny jmenujme alespoň R. Djuriče, romského básníka, novináře a aktivistu mezinárodního romského hnutí původem z Jugoslávie, který se touto tematikou zabýval v rámci projektu UNESCO v roce 1994.

V roce 1997 bylo romské literatuře a (neromské) literatuře inspirované Romy věnováno celé jedno číslo francouzské revue romistických studií *Études Tsiganes* (nová série - svazek 9, 192 str.).

KK, HŠ

Butakero irka vaj Medvedis the pyramida

Pracovní sešit aneb Medvídek a pyramida

Nakreslil, sestavil a napsal Vladimír Smrčka, do romštiny přeložil prom. hist. Bartoloměj Daniel, odborná spolupráce doc. MUDr. Zuzana Brázdová, CSc.

Státní zdravotní ústav Praha a nakladatel Vladimír Smrčka Brno, 2. vydání, 1998, 40 str.

Dvojazyčný (romsko-český) pracovní sešit pro děti je zaměřen na zdravou výživu. Po úvodní znělce na notu známé romské písničky jsou na čtyřiceti stranách jednoduše a přehledně rozpracovány jednotlivé základní složky jídelníčku (obilniny, zelenina, ovoce, mléko, maso, sůl, tuky a cukry), ze kterých se postupně skládá "potravinová pyramida". Teoretická osnova je znázorněna hezkými, často i barevnými obrázky, vystřihovánkami a omalovánkami, takže dobře spojuje zábavu s učením.

Sešit je určen především pro práci s dětmi na základních školách pod vedením učitelky. To je nezbytné také pro organizaci práce a her v kolektivu.

Tento pracovní sešit - v dnešní době hamburgerů a coca-col zvláště užitečný - je doplněn taktéž dvojazyčným "Vitamínovým pexesem", jež ilustroval a vydal rovněž Vladimír Smrčka a které podle dětem známých pravidel pexesa připomíná onu zdravější část jejich jídelníčku.

Obě pomůcky mohou být užitečné nejen pro děti, ale i pro jejich rodiče,

BUŤAKERO IRKA PRACOVNÍ SEŠIT

vaj
MEDVEDIS
THE PYRAMIDA

aneb
MEDVÍDEK
A PYRAMIDA

Nakreslil, sestavil a napsal Vladimír Smrčka.

a samozřejmě nejen pro Romy, neboť
problém racionální výživy je třeba řešit

v mnoha rodinách. A půjde-li to i formou
hry, tím lépe.

M. Závodská

Několik poznámek k romskému překladu:

Romština je zapisována českým pravopisem, tzn. písmena *-i/-ě-* označují palatalizaci předcházející souhlásky. Z tohoto důvodu je potřebný také grafém *y* (*takty*). Zachováno je i *ú* v převzatém "*borúvky*". Tento pravopisný princip má zřejmě ulehčit žákům českých škol četbu. Setkají-li se však s jinými romskými publikacemi, budou narážet na jiný, romštině více vyhovující způsob psaní. Rovněž fonetické celky, jako spojení předložky se členem či zájmenem a slovesná záporka se slovesem, jsou - na rozdíl od dnes již téměř třicet let běžně užívaného pravopisného úzu, mj. oficiálně přijatého Svazem Cikánů-Romů (viz příspěvky v tomto čísle), psány dohromady: *pašo cháben* "při jídle", *nakámel* "nechce", *kamende* "u nás"... Tento způsob zápisu je předmětem diskusí v odborných kruzích. Více méně důsledně se označuje i slabičná délka. Průzkumy západoslovenských nářečí romštiny skutečně potvrzují, že délka je - na rozdíl od většiny nářečí východoslovenských - nezávislá na slovním přízvuku (např. *šukár* "krásný", *báreder* "větší") a je velmi výrazná (někdy dochází téměř k diftongizaci: *vejš* "les", *dejš* "deset", na nahrávkách pořízených v této oblasti je slyšet i *louve* "peníze"). Někde je v sešitu zachycena i geminace: *vakedda* "mluvil" (*vakerda*), *polokkes* "pomalu".

Silné západoslovenské zabarvení textu je ovšem cítit i jinde: Překladatel píše někdy *-čh-* bez aspirace (*bučol* "nazývat se"), jinde je naopak užívá "hyperkorektně" (*čhárel*, *čhuleder*, *čhároro*). V jeho mateřské varietě romštiny je totiž rozdíl mezi aspirovaným *-čh-* a neaspirovaným *-č-* nevýrazný, proto mu standardní zápis činí potíže. K "hyperkorektně" psaným slovům patří i *ghil* namísto *khil* "máslo" nebo *sigh* namísto

sig "rychle". Místy píše autor *-ď-* namísto *-dž-* (např. *div* "obilí", vyskytuje se ale i *dživ*), což odpovídá změně *-dž- > -ď-* na západním Slovensku (*gáďo* "Nerom"). Pro tuto oblast charakteristická je i ztráta *-r-* (*ande* i *andre* "v", *cidiñas* "tahal", ale *prindžáren* "poznají" namísto záp. *pindžáren*, a naopak *kheresko* "domovní", *čhilavengi* "švestková" místo záp. *khereskro*, *čhilavengn*), podle západoslovenské výslovnosti zapisuje pouze jedno, tvrdé *+ (gilável* "zpívat"), "nesykavé" *tikno* "malý" a zachycuje též silné (zdvojené) *-rr-* (*jarro* "vejce", *perróro* "bříško"). V textu je pochopitelně silné zastoupení *-h-* místo *-s-* (*éhi* "je", *éhas* "byl", *har* "jako", ba i *varave* "nějaké" (< *varehave*). Jak vyplývá z příkladů, není důsledně dodržován ani jeho nekonvenční pravopis (překladatel nepíše ani podle Svazem Cikánů-Romů odsouhlasené normy, ani podle své vlastní). Není zachována ani dialektální jednotnost.

Z typické západoslovenské lexiky zde najdeme slova, jako *sakaj* "vždy" (obvyklé je spíš význam "všude"), *del kárije* "střílet", zájmena *adava* "tento", částice *moste* (pro vyjádření pojmu *mu-seť*) a *tajsa* ve smyslu "zítra" i "včera" (rozdíl je vyjádřen pomocí slovesného času: *tajsa chálas* - "včera jedl" X *tajsa chála* - "zítra bude jíst").

Nevděčnou úlohou bývá tvorba neologismů pro účely konkrétního překladu. Celý text nezapře vznik neologismů doslovným překladem (kalkem) z jiného jazyka. Citlivější (ovšem také mnohem zdoluhavější) postup by spočíval v tom, že by si překladatel nechal vysvětlit zamýšlené stravovací zvyklosti romskou hospodyní žijící v romském prostředí, případně postupně odposlouchával a zaznamenával, jak to říká svým dětem. Takto vytvořený překlad by sice nepřispíval k vytváření pojmového aparátu moderního spisovného jazyka, nevytvářely by se však ani málo srozumitelné

a těžko přijatelné prvky násilně převzaté z kontaktního jazyka. Věrmě však síle jazykového citu a ducha, že si ze vznikající široké nabídky novotvarů vybere podle vnitřního dobrého vkusu to, co není proti duchu jazyka a co skutečně romštinu obohatí.

V předloženém sešitě si tento duch může "pochutnat" na ledačems: Na ukázkou uvedu alespoň několik příkladů: *nílako* "modrý", *lolopáni* "limonáda", *balváni dorta* "šlehačkový dort", nevidané slovotvorné -o pro přídavná jména (*télo ghil* "podmáslí", *sovnako* "zlatý", *frukto té* "ovocný čaj").

Poněkud rozkolísaný způsob psaní (*medvedis/medvedo* "medvěd", *ande/andre* "v, do", *dživ/div* "obilí") přičítám silnému vlivu východoslovenských nářečí a množství publikací vydávaných v této varietě. Občasný výskyt diftongů (*vejš* "les", *dejš* "deset"), ztráta -r- v genitivech (*kheresko* "domovní") a -n a -s na konci slov (*melálope* "špína", *medvedo* "medvěd", *takto* "takt") by mohl být vysvětlen naopak vlivem olaštiny. Příliš doslovným překladem zřejmě vznikly věty, jako: *nakámel thóvel téle* "nechce sundat" (bez částice *te*), *chudine medvedis* "chytili medvěda" (bez členu), *upre chutlas Míša* "Míša vyskočil" (bez členu).

Sešit působí, jako by měla romština ještě daleko nejen k terminologicky vypracovanému jazyku, ale i ke standardizující se psané formě. Vzbuzuje dojem, že jazyk ještě nedosáhl onoho stupně "sterilnosti", již oplývají texty s obdobnou tematikou napsané v některém z po desetiletí či staletí "kultivovaných" jazyků. "Sterilnosti" míním skutečnost, že takovýto "pěstovaný" jazyk je zbaven všech regionálních, sociálních, slangových a dialektálních znaků. Na druhé straně je však snadno srozumitelný pro celé národní společenství jeho mluvčích a snadno použitelný pro vyjádření i nových a složitých skutečností. Staletá

stigmatizace vedla k tomu, že Romové neměli příležitost ani prostředky k vytvoření takového užitečného "sterilátu".

To, co romštinu od jiných odedávna zapisovaných a ve všech situacích užívaných jazyků stále ještě dělí, je cvikem utvrzená všudypřítomnost: Kdyby autor překladu byl od malička (tj. ze školy) zvyklý psát *takti* a *cirdel* (přestože by sám přirozeně říkal *cidel* nebo *trdel*), ani by ho nenapadly jazykové "hokusy-pokusy", kterými **Buťakero** *irka* hýří. Takových by byl (v češtině) schopen např. člověk vyrostlý v nečeském prostředí (doporučuji číst si v dopisech dětí emigrantů: *to bi se letzkomu wottevrschelli wotschi!*).

Kdypak začne množství publikací psaných v jednotné normě nebo ztvárňující síla školy působit tak, že nebude třeba psát takto kritické poznámky? Pokud se budou vydávat takto rozkolísané učební materiály, tak se toho hned tak nedočkáme.

P. Wagner

Gadjo dilo

Námět, scénář a režie:

Tony Gatlif

Produkce: Princes Films, 1997

Hlavní role: Romain Duris

Získané ceny: Stříbrný a Bronzový Leopard, Cena mládeže, Ekumenická cena na festivalu v Luzernu, Velká cena Ameriky (Montreal)

Nedávno byl tento film - zatím poslední dílo romského režiséra Tonyho Gatlifa - uveden i v českých kinech. Název "Gadjo dilo", bychom asi nejspíše mohli přeložit jako "Pošetilý cizinec". Tím "bláznem", který se náhle ocitl v romské osadě a který budí svým počínáním smích i obavy, je mladičký Francouz Stéphan, hlavní

postava filmu. Mladík ze slušně situované pařížské rodiny (otec byl etnomuzikolog a matka letuška) je pro Romy zpočátku jen potrhlym darmošlapem.

Gatlif obrací perspektivu a divák může aspoň na chvíli pocítit relativitu svého způsobu prožívání. Uvědomit si, že v jiném kulturním kontextu se věci dějí jinak.

Stéphan se vydal do Rumunska hledat romskou zpěvačku, jejíž písně před smrtí neustále poslouchal jeho otec. Jedinou stopou je mu kazeta a na ní špendlíkem vyškrábané jméno - Nora Luca. A tak se jednoho pošmourného zimního dne ocitá na samém konci světa, na zasněžené cestě uprostřed ploché smutné krajiny rumunského Valašska. Stéphan netuší, že za lesem, k jehož okraji se blíží, "gádžovský svět" končí. Neví ještě, že jednou, při zpětném ohlednutí právě z tohoto místa, mu ten svět bude připadat nesmírně vzdálený.

Předsudky, které dopadají na Romy, jsou s nadsázkou parodovány hned v úvodu filmu. Po noční pitce s Izidorem - starším chlápkem, muzikantem, s nímž se později spřátelí - se Stéphan probouzí v jeho domku v osadě. Slunce stojí už vysoko na obloze a venku za oknem je hlava na hlavě. Nikdo si nechce nechat ujít tu podívanou! Hostitel není doma, a tak Stéphanovi nezbyvá, než se vydat opět na cestu. Prochází vesnicí. Romové stojí ve špalíru po stranách cesty a na Stéphanův účet padají jízlivé poznámky. Starší muž volá, že určitě něco ukradl, jiný hlas dodává, že to byly slepice. Smích hraničící s opovržením budí i cizincův zevnějšek: rozbitá bota, z níž se derou prsty ven, a později, když už se v osadě zabydlí, i jeho snaha pochytit nějaká romská slovíčka. Ta je zdrojem neutuchající zábavy dospělých i dětí zvláště tehdy, když opakuje jako papoušek vulgarismy a nadávky.

Film charakteristickým způsobem zachycuje potěšení ze sexuality a samo-

zřejmé, přirozené vnímání tělesnosti. Smyslové okouzlení zrcadlí zejména vztah Stépšana a Sabiny, Izidorovy neteře, které mladík padl do oka už při prvním setkání. Právě tato situace hned na počátku příběhu, kdy Stépšana předjíždí vůz s romskými ženami a Sabina vybízí mladíka dráždivým kulinářským jazykem k souloží, je jako vystřižena ze skutečnosti. Jiná, například když Sabina Stefanovi prchá a oba běží nazí lesem, působí už méně věrohodně, ale vcelku film odráží věrně způsob, kterým probíhá erotické vábení a milostná předehra u kalderašských a lovárských Romů.

Gatlif - podobně jako Kusturica - ve filmu nechává zaznít naplno romštinu a film je promítán s francouzskými (u nás i s českými) titulky. Každý překlad s sebou nese určitý posun, ale v tomto případě, kdy byly české titulky přeloženy z francouzštiny a nikoli z původního jazyka, jde bohužel o posun dvojité. Překlad je nepřesný, v některých místech je vynechána část dialogu, takže se vytrácí pointa, jinde je posunuto do lascivní polohy i to, co by čeština vyjádřila jinak.

Příběh, který Stéphan v Rumunsku prožije, má jednoduchou osnovu: Hrdina přichází, aby našel zpěvačku, která učarovala jeho otci. Je tu romantická touha po poznání, ale Stéphan ještě přesně neví, čeho se má to poznání dotknout. Je mladý, a protože není svázán předsudky, objevuje barevný svět lidí prožívajících své vášně opravdově a bez strnulosti, lidí, pro něž je teď a tady úhel ným kamenem jejich bytí a kteří nepoznali nic lepšího. Stéphan postupně získává jejich důvěru, musí se jim však přizpůsobit, změnit se. A tak to, co bylo zpočátku možná jen pózou, se postupně stává jeho přirozeností. Samozřejmě přehánění, dostává se do poloh, kdy je "cikánštější", než samotní Romové, opijí se do němoty, rozbíjí talíře, tančí, což je zřejmě nutná fáze každé takovéto pro-

měny: zhoupnout se do krajnosti, než člověk zjistí, že sounáležitost s druhou kulturou vázaná jenom na její vnější projevy je také formou předsudku.

Z romských protagonistů příběhu je kromě Sabiny nejvýraznější postavou Izidor. Ten je jakýmsi Stéphanovým průvodcem v neznámém prostředí a zároveň jeho starším kamarádem. Pohnutky, které mladého muže ženou, aby pátral po Noře Luce, sice příliš nechápe, nicméně pokud je lze spojit s nějakým praktičtějším účelem, rád mu vyhoví a zavede ho i k cizím Romům. A tak si Stéphan postupně nahrává romské písničky a hudbu, podobně jako to dělával i jeho otec. Izidor je výborný houslista, kterého zvou Romové i gádžové, aby jim hrál na svatbách. Na těchto cestách se Stéphan postupně sblíží se mladou temperamentní Sabinou, která doprovází muzikanty jako zpěvačka a tanečnice. V osadě je její postavení rozporuplné. Na jedné straně je respektována jako výrazná osobnost, na straně druhé je brána jako děvka, která dokázala opustit svého muže na cestách po Belgii, kde se živil hudbou a tancem.

Prostřednictvím Gatlifova filmu se můžeme zúčastnit romské svatby, kterou pořádají bohatí Romové, Izidorova tance na rozloučenou nad hrobem zesnulého přítele, hraní gádžům i bitky v hospodě a následného pogromu, při němž uhoří Izidorův syn, jehož zatčení policií, propuštění z vězení, pomsta gádžům a smrt v podpáleném domě, tvoří jednu z dějových linií filmu. Je to linka převzatá ze skutečnosti, neboť taková je běžná životní zkušenost mnoha rumunských Romů.

Zpěvačka Nora Luca však existuje reálně a v zahraničí jí vyšlo už několik kompaktů. Adriano, vynikací akordeonista a zpěvák, v Rumunsku přezdívaný Copil minuni (Zázračné dítě), hraje na romských svatbách a jeho skupina je v současnosti nejoblíbenější v celé zemi. Cimbalista skupiny Leonardo lordache je

synem proslulého Toniho lordache, muzikanta, kterého po jeho koncertu v New Yorku oslavovali v novinách palcovými titulky - "Paganini nezemřel! Žije!"

Gatlif se při natáčení nechal hodně vést samotnými Romy a z filmu je to cítit. Na rozdíl od svého prvního velkého filmu na romské téma - *Les Princes* (Princové), který běžel koncem osmdesátých let krátce i v našich kinech, je však tento snímek o Romech zabrán více z vnějškového pohledu. Skutečnou znalost prostředí a mentality zde Gatlif uplatnil jen zprostředkovaně. Je to dílo jako stvořené pro romisty, ti se v něm mohou zhlédnout, ale jeho závěr je příliš chtěný. Nikdo nemůže přestoupit hranice, které jsou mu dány. Pokud Stéphan v závěru filmu ničí a pohřbívá kazety, které mezi Romy natočil, skutečnému životu se stejně nepřiblíží. Má plnit svůj úkol, a pokud jeho úkolem nebylo zachytit něco z romské kultury a zprostředkovat to jiným, pak v tomto ohledu společný život se Sabinou nic neřeší. Pokud se Stéphan rozhodl jenom "žít jako skutečný Cikán", pak přišel do osady zbytečně, protože poznání bez plodů je plané.

Z. Andrš

KERTÉSZ-WILKINSON Irén

The Fair is Ahead of Me (Chystám se na trh)

*Individual Creativity and Social Context
in the Performances of Southern Hungarian Vlach Gypsy Slow Song*

*Gypsy Folk Music of Europe 4, Institute
for Musicology of the Hungarian Academy
for Sciences, Budapest 1997,
316 str.*

Jako etnomuzikologovi, který se právě začal zabývat Romy a jejich hudbou, mi připadalo neuvěřitelné a nepochopitel-

né, že se žádná z knižních publikací mého oboru (a to jich každoročně vychází mnoho desítek) nevěnuje zrovna tomuto - podle mě tak přitažlivému - tématu. Jak to, že moji slovušní kolegové jezdí na ti-chomořské ostrovy nebo se noří do hloubi jihoamerických pralesů, aby zkoumali dvou- či třítónové zpěvy nepatrných kmenů, jen těžko odlišitelné od běžné mluvy? Jak to, že věnují tolik pozornosti "hudební kultuře" teenagerů a zjišťujíce, má-li větší vliv ta či ona populární skupina? A přitom téměř po celém světě putuje několikamilionové etnikum, často nápadně odlišné od okolí, jehož jednou z nejzřetelnějších charakteristik je právě hudba!

Když se mi podařilo proniknout k romské hudbě trochu blíže, pochopila jsem mnohé z obtíží spojených s etnomuzikologickou monografií o romské hudbě: smysluplné vedení hranic mezi "romskou" a "neromskou" hudbou, smysluplné vymezení teritoriální, moudré kladení podstatných otázek (vymezení místa jedince a kolektivu v kreativním procesu, dobře provedená muzikologická analýza vlastního hudebního materiálu, rozumné srovnání kontextuálních dat s daty muzikologickými apod.). Přes všechny uvedené těžkosti, které musí autor nutně řešit, považuji formu etnomuzikologické monografie na dané téma za optimální - alespoň při současném stavu poznání (nepublikovaná doktorská práce Svanibora Pettana *Gypsy Music from Kosovo* mě v tomto názoru utvrzuje).

Konečně tedy! Čtvrtý svazek edice "Gypsy Folk Music of Europe" je takovou monografií. Zatímco předchozí svazky byly spíš sborníky notových záznamů s více či méně podrobným úvodem (v prvním díle publikovala K. Kovalcsik písně olašských Romů ze Slovenska, ve druhém E. Davidová a J. Žižka písně usedlých Romů z Československa, třetí obsahoval písně Romů z Vojvodiny), čtvrtý svazek je skutečnou etnomuzikologickou studií. Au-

torka strávila více než rok ve dvou jihomaďarských romských komunitách, aby mohla - podle pravidel metody "participant observation" (zúčastněného pozorování) - nejen nahrát 60 hodin zvukových záznamů a do detailů se vyptat na nejrozmanitější okolnosti, související s hudbou a hudebníky, ale také "porozumět jejich hodnocením, pocitům a emocím, silám, řídicím zpěv," bez čehož by sotva pochopila, "proč je hudební projev pro olašské Romy tak důležitý" (s. 94).

Členění knihy vychází z dnes nejběžnějšího etnomuzikologického konceptu, který se zkráceně označuje jako "music as culture". (Jeho základní představou je to, že podstatu každé kultury určují vzorce - "pattern", které se projevují ve všech jejích aspektech: v mytologii, rituálech, stravování, tradiční architektuře i hudbě.) V souladu s ním autorka nejprve popisuje nejpodstatnější myšlenky, které určují život romské komunity (kapitola "Purity Concepts" - "Představy o rituální čistotě"), a pak k těmto myšlenkám vztahuje hudební realie (kapitola "Musical Life in Vlach Gypsy Communities: Folk Concepts about Song and Performance" - "Hudební život v komunitách olašských Romů: Pojetí písně a písňové performance).

Nejrozsáhlejší částí knihy je analýza písně "Chystám se na trh", která je podle autorky nejrepresentativnější nejen proto, že ji nahrála nejčastěji (pracuje s jedenácti variantami), ale i proto, že její společenský kontext vypovídá podstatné o místě hudby v olašské komunitě, že v jejím textu jsou charakteristické idiomy a že její hudební analýza poskytuje vhled do základních hudebních principů olašské hudby.

Jak už to u publikací vzniklých na základě "participant observation" bývá, je i kniha Irén Kertész-Wilkinson srozumitelná v naprosté většině i méně zasvěceným čtenářům (soudím tak z její ang-

lické části; publikace obsahuje anglickou i maďarskou verzi). Výjimkou jsou části s hudební analýzou a přílohy, v nichž autorka předkládá nejen textové i notové transkripce všech písňových variant, ale i podrobné modální, veršové a jiné charakteristiky apod. Právě těchto částí si ovšem cením nejvíc, neboť je z nich velmi konkrétně patrné, o čem je vlastně řeč, a tak se vyhýbají (podle mého názoru) největšímu nebezpečí kvalitativních a interpretativních metod, totiž nemožnosti verifikovat závěry (třeba taková paralela mezi obřadním jídlem se zpěvním projevem je jistě nová a svým způsobem postmoderně poetická, leč těžko se hodnotí, je-li pravdivá, či ne). A tak pokud se při čtení knihy na něčem "zadrhneme", bude to nejspíš v oblasti nejobecnějších koncepcí (třeba: souvisí dichotomie "čistých" a "nečistých" tělesných partií s hranicemi mezi "námi" a "těmi ostatními"?). Pokud tedy nepožadujeme po etnomuzikologickém spise exaktnost přímo přírodovědnou (za tuto myšlenku se upřímně omlouvám všem, které dosud nenapadla), zaslouží si kniha paní Kertész-Wilkinson hodnocení excelentní. A i pokud bychom na té exaktnosti trvali, víc než půl bodu by autorka určitě neztratila.

Z. Jurková

LAZELL David

Gypsy from the Forest

A new biography of the international evangelist Gipsy Smith (1860 - 1947)

Gwasg Bryntirion Press, 1997, 256 str.

Kniha z roku 1997 je již třetí publikací Davida Lazella o romském evangelistovi Rodney Smithovi, který se narodil v roce 1860 v maríngotce na jihu Anglie a který jako kazatel-samouk kázal tisícům křesťanů nejen v rodné Bri-

GYPSY FROM THE FOREST

A new biography of the international evangelist
Gipsy Smith (1860-1947)

David Lazell

foreword by
Dr. Thomas Acton

tánii, ale i v Austrálii, v Kanadě, na Novém Zélandu, v Jižní Africe a Spojených státech amerických.

Thomas Acton, přední britský romista, v úvodu ke knize uvádí: *"Rodney Smith byl mužem své doby, ač ji sám předstihl... Tento samouk 'primitivní víry', který s lehkostí překonával kulturní rozdíly, oslovil více lidí než učenci jeho doby."*

Kniha může být našim čtenářům místy těžko srozumitelná, především pro nedostatečnou znalost mezinárodního romského křesťanského hnutí, jeho historie a specifika. Thomas Acton, který stál spolu s autorem knihy v roce 1951 u jeho zrodu, však bohužel považuje tuto znalost za zřejmou, proto se o řadě zajímavých témat, jako je např. vnitřní hierarchie hnutí, spory s metodisty a protestanty atd. dozvídáme jen z úryvkovitých zmínek o Národní radě nezávislých evangelických církví (NCEFC) či o vazbě romských kongregací na letničářské hnutí.

Kniha čtenáře neinformuje ani o anglických "Romaničelech" na přelomu století, ani o Romech a jejich náboženství. Životopis Gipsyho Smithe si však takové ambice neklade: Je biografií muže, který sice mezi Romy vyrostl a rád se k nim vracel, nicméně svoji víru šířil mezi nejširší obcí. Dílo klade více důrazu na život duchovní než na dobové drby a jejich dnešní interpretace, na druhé straně však kniha Gipsyho Smithe představuje jako skutečného kospomolitu a nesmírného praktika, který se proslavil nejenom evangelizací, ale i svými aktivitami spojenými s činností Armády spásy a YMCA.

Gipsy Smith se - jak se to již stává - stal předmětem sporů jak mezi představiteli ostatních církví, tak mezi Romy: Pro jedny byl příliš velký samouk, kterému chybělo akademické zázemí, pro druhé byl přílišným vzdělavcem, který si ze svého "romského dětství" uchoval příliš málo. Mnozí, včetně jeho příbuzných, mu vyčítali i jeho vřelý vztah ke Spojeným státům americkým, v nichž Gipsy neležel svůj druhý domov a kde - zvláště v posledních letech svého života - trávil více času než v rodné Anglii.

David Lazell i Thomas Acton se však proti oběma výtkám ostře ohrazují. Poslání evangelisty nelze omezovat jeho původem, ani na něm nelze požadovat, aby oslovoval pouze vlastní lidi. V Smithových cestách do zahraničí pak vidí jen naplnění jeho poslání vůči chudým, ať už jsou kdekoli. Z životopisu navíc jasně vyplývá, že se Gipsy Smith sám k svým romským kořenům vždy hrdě hlásil a při svých kázáních často vzpomínal na své dětství i na svou početnou rodinu.

Kniha je zajímavá především řadou výpovědí o Gipsym Smithovi, které se autorovi podařilo sesbírat. Vzpomínky i historky jsou různé, jedno však mají společné: Život kazatele byl příkladem, který ovlivnil mnoho lidí.

M. Miklušáková

Madarak Aranyhegedűn

Európai cigány költők és írók művei

Romano kher - Cigányház, Budapest 1996, 426 str.

Antologie děl evropských (převážně) romských básníků a spisovatelů Madarak Aranyhegedűn (Ptáci na zlatých houslích) byla pojmenována podle jedné z próz romské autorky Magdy Szécsiové. Pořadatelem sbírky je významný romský básník, překladatel, sběratel a zapisovatel romské orální tvorby, ale i úspěšný malíř Károly Bari. Dílo obsahuje ukázky z tvorby asi čtyřicítky romských autorů. Pokud je uvedena ukázka z tvorby básníků nebo spisovatelů neromských, pak se jedná o autory, kteří si ce nejsou etnickými Romy (jako např. p. Daniela Hivešová-Šilanová), ale jejichž převážná část děl je s romskou tematikou.

Z dnes již nežijících autorů jmenujme alespoň básnířku Papuszu (Bronisławu Wajs) z Polska. Většina ukázek však pochází od současných autorů z nejrůznějších zemí Evropy. Zatímco ze Slovenska jsou v antologii zastoupeny ukázky šesti autorů (Dezidera Bangy, Tatjány Lehenové, Kataríny Patočkové, Dalibora Polomského, Józsefa Ravasze a již zmíněné Daniely Hivešové-Šilanové), z České republiky není zastoupen ani jeden romský spisovatel nebo básník. Kriteriem výběru byla podle pořadatele sbírky co možná největší různorodost. Romská literatura je podle Bariho ve stádiu hledání svých vlastních, autentických prostředků a forem.

V případě, že byla díla napsána romsky, je uveden romský originál (buď v mezinárodní transkripci, nebo tak, jak je zvyklý autor romštinu psát), pokud byla napsána v jiném (majoritním) jazyce, jsou ukázky přeloženy různými překladateli do maďarštiny.

Důvodů, proč mnozí Romové často píšou v majoritním jazyce států, v nichž žijí, je podle K. Bariho několik. Jedním z nich je samozřejmě neznalost romštiny, která je běžná nejen u Romů španělských či anglických, ale je rozšířená například i v Rumunsku a v Maďarsku. Dalším důvodem je nejednotnost romštiny. Dialektologická ohraničenost snižuje možnost šíření romsky psaných děl. A jako třetí důvod uvádí Bari nízkou úroveň vzdělání právě v komunitách, kde se romsky běžně mluví. Negramotní nebo pologramotní Romové se však nemohou stát aktivními čtenáři psané literatury.

Podle našeho názoru je dost významným důvodem i skutečnost, že Romové nejsou na psanou romštinu dostatečně zvyklí, protože stále ještě mají jen málo možností se s písemnou formou svého jazyka seznamovat.

V závěru sbírky jsou uvedeny stručné životopisy zastoupených autorů.
KK., HŠ

Miri tikni mini multi

ZORA - Verein des burgendländischkroatischen Pädagogen ve spolupráci s Verein Roma, Eisenstadt (Rakousko), 24 str.

Útlé svazky vybavené srozumitelnými ilustracemi jsou periodikem určeným pro mladší žáky. Vycházejí ve dvou jazykových mutacích - v chorvatštině a v romštině - v nepravidelných intervalech 1 - 2 měsíců.

Střídmou tvářmost časopisu dodává střízlivá, maximálně čtyřbarevná škála tisku. Obsahová pestrost na straně druhé však skýtá dětskému luštiteli množství impulsů k hravé aktivitě a ostření důvtipu. V rychlém sledu se střídají jednoduché druhy křížovek, hádanky, doplňovačky, skrývačky zakódovaná sdělení,

texty kombinované s dokreslovanými významovými segmenty, minipohádky a bajky, kvízy a texty znalostí. Obsah časopisu tedy nezůstává nic dlužen svému názvu - "Moje malá mini multi".

Kvalita těchto sešitů dává předpokládat, že osloví cílovou skupinu a že sledované záměry - obnovení, zakotvení a uchování romštiny v této oblasti - dojdou naplnění.

"Miri tikni mini multi" je jedním z produktů uvědomělého úsilí burgenlandských Romů spolu s neromskými odborníky a lingvisty (zejména Dr. D. Halwachsem) vzkřísit k životu ohrožený dialekt burgenlandských Romů. Tito v Rakousku nejdéle žijící romští starousedlíci (jejich přítomnost v Burgenlandu je doložena již v 15. století) mluví dialektem, který nazývají "roman" a který je velmi podobný dialektu, jímž mluví Romové na jižním Slovensku.

O čtyřetapovém projektu na záchranu tohoto jazyka, který započal v ro-

ce 1994, jsme naše čtenáře již informovali v předchozích číslech Romano džaniben (1/1994, 3/1998), a proto jen dodávám, že touto chytře promyšlenou didaktickou pomůckou se celý projekt rozvíjení romštiny dostal do svého čtvrtého stupně. Pozornost je totiž upřena na nejmladší generaci, budoucí nositelku a přirozenou špičtelku mateřštiny, byť dočasně pozapomenuté.

A. Žigová

POLANSKY Paul

Living through It Twice

*Poems of the Romany Holocaust
(1940 -1997)*

Dvakrát tím samým

*Básně o romském holocaustu
(1940 - 1997)*

*G plus G, Prague - Praha 1998,
126 str.*

Umění je - podobně jako věda, filozofie nebo třeba publicistika - specifická forma lidského projevu. Každá z těchto oblastí lidské činnosti se "zmocňuje světa" jiným způsobem, každá má své vlastní zákonitosti. Přestože působí nejrůznějšími způsoby na sebe navzájem a mají těsnější či volnější vztah s reálným životem, jsou v podstatě autonomní.

Určitá autonomie umění se velmi často podceňuje. Například se setkáváme s výrazy, typu *poezie doktora XY* nebo *inženýra YZ*. (Jako kdyby hrálo roli, že dotyčný je inženýr. Proč o něm v technickém časopise nenapiší třeba *výzkum básníka YZ*?) Od toho je pak jenom krůček k pozitivistickým dedukcím, že umělecké dílo je odrazem autorových biografických detailů.

Dalším důsledkem podceňování autonomie umění je poměrně častý názor, že literatura je zbeletrizované téma. (Z toho vyplývá, že si z díla vypreparujeme myšlenku, a když s ní souhlasíme, je dílo dobré, pokud ne, je špatné.) Ve skutečnosti je na uměleckém díle často podstatné to, co vypreparovat nejde, tedy struktura díla, tvořená "obsahem" a "formou" dohromady.

Aby to s vymezením nebylo tak jednoduché, snaží se umění ve 20. století neustále překračovat své hranice, a to jednak mezi jednotlivými druhy umění (například výtvarné umění směřuje v performanci k divadlu, videoart k filmu a konceptuální umění k literatuře), často se ale také snaží vykročit až za samotné hranice umění (určitým vrcholem je prohlásování prvků reálného života za umělecká díla).

Nutno říci, že ani věda (samozřejmě hlavně humanitní obory) nezůstává pozadu. Příkladem je americká "politická kritika", jejímž nejznámějším případem by mohla být věda feministická. Například do historiografie, která si pracně vy-

budovala odstup od sledované látky, aby co nejvíce pochopila souvislosti dané doby, tyto směry opět vnášejí subjekt badatele a proti sběru faktů preferují jejich výběr, vytrhávání ze souvislostí a zařazování do kontextu nového, často dnešního.

Co tedy v těchto souvislostech představuje kniha Paula Polanského "Dvakrát tím samým", má-li podtitul "Básně o romském holocaustu (1940 - 1997)"? Je to umělecké dílo založené na syrové formě autentických výpovědí? Historický výzkum emocionálně umocněný formou veršů? Žurnalistika ve verších?

Podívejme se na texty, kterými je sbírka prezentována: Gwendolyn Albert(ovou) autor řadí vedle překladatelky a nakladatele mezi tři osoby, díky nimž kniha vyšla. Její charakteristika knihy na záložce je tedy téměř autointerpretativní: *"Tato sbírka (...) přináší dlouho očekávané zveřejnění alespoň části autorova výzkumu o zacházení s českými Romy (cikány) za druhé světové války, a to včetně důsledků pro Romy dnes. Polansky své básně, psané prostým jazykem novináře - básníka, proměnil v amplion pro hlasy těch, co přežili tábory smrti a jejichž ústní vyprávění po léta sbíral. Básně lze číst - a měly by být čteny - stejně pro jejich historické svědectví, jako pro jejich emotivní dopad."*

Ivan Martin Jirous, autor redakce českého překladu, v textu na přebalu o sbírce říká, že *"registruje výpovědi Romů, kteří Lety přežili, nebo vzpomínky jejich dětí"*. Novinář Andrei Codresku tamtéž hovoří o *"romských hlasech ve věcném a syrovém podání Paula Polanskyho"*.

Všimněme si tedy nejprve, nakolik je sbírka formálně opravdu "amplionem" pamětníků letského tábora: Obsahuje 39 čísel, přičemž *Osvětím* je cyklus pěti

básní, můžeme tedy uvažovat o 43 básních. Z nich je pouhých 9 (!) stylizováno jako výpověď pamětníka o letském táboře a dalších 12 jako výpovědi konkrétních Romů (z nichž několik má na Lety vazbu). V dalších dvou básních (*Cikánský nářek* a *Romské rekviem*) mluví jakýsi kolektivní romský mluvčí, což je v poetice oddaluje od zbytku sbírky, ještě více než zbylých 20 civilnějších básní, v nichž je vypravěč blízký autorskému subjektu. Už tato malá statistika vyvrací hypotézu, že Polansky v knize zveršoval svůj historický výzkum, a dokonce i hypotézu, že autor propůjčil svůj hlas romským výpovědím.

Jako částečný výsledek výzkumu ovšem neobstojí ani oněch 9 básní: Akcentuje-li orální historie proti klasickým historickým pramenům více subjekt a detail proti faktům a celkovým souvislostem (čímž pro historika vytváří neocenitelný kontrast k "velké" historii a odhaluje i subjektivitu a nepřesnost pramenů písemných), jde poezie v tomto směru daleko dále a ocitá se již zcela za hranicí historie. Na rozdíl od orální historie totiž vědomě odpreparovává ony objektivní prvky, aby byla sama sebou. *Nedourčenost* je dokonce jedním z klíčových pojmů literární teorie. Tím není řečeno, že beletristické dílo nemůže teoreticky obsahovat libovolné množství faktů: Jde o to, že v beletrii dominuje estetická funkce nad funkcí sdělovací, takže fakta musí být vybrána a uspořádána tak, aby estetickou funkci podporovala. Je tedy příznačné, že hned první "výpověď pamětníka" v Polanského knize začíná *"Jednoho rána přijeli /čeští četníci a řekli..."* (báseň *Práce, kterou jsme nemohli odmítnout*). Z básně dokonce ani není poznat, zda hovoří žena nebo muž, natož jiné zařazení respondenta, celý text pak je přes svou určitou vypovídací hodnotu výjevem, a nikoli úryvkem orální historie.

Zvolením této formy se Polansky vyčlenil za hranice historiografie, a to i jejích zmíněných subjektivních směrů. Ponechme stranou jednak to, že samotné nahrávání orální historie ještě není historickou prací, a jednak to, že autor tímto aktem dost pravděpodobně zakrývá nedoložitelnost některých tvrzení (např. že kvůli otištění jeho článku vláda neudělila redaktorovi občanství) a významná metodologická pochybení při sběru materiálu. Polansky totiž, jak jsem ukázal, nenapsal nic více a nic méně než knihu básní, a jako poezii je třeba **Living through It Twice/Dvakrát tím samým** hodnotit, i kdyby si celý tábor v Letech vymyslel.

Z hlediska literárního vzbuzuje sbírka podezření už svou sebeprezentací (ať už v průvodních textech, nebo v poezii samé), příliš založenou na vztahu k realitě. Básník jako by se tu příliš schovával za novináře či historika, čímž uhýbá odpovědnosti za poezii. To je umocněno tím, že jde o silné morální téma (Polansky jako člověk má skutečně zásluhu na medializaci tohoto tématu a jako autorský subjekt to neváhá zdůraznit, nejnázorněji v básni *Óda na romského redaktora*). Posuzování literárních kvalit se tím ovšem vyhnout nelze: tragika a morální apel tkví v samotné realitě Letů, a nikoli automaticky v každé básni, která se o nich napíše. Jinými slovy, básník Polansky musí umět zaujmout i čtenáře, který již zná všechny informace v básni obsažené (byť by je znal jen od Polanského - novináře).

Již jsem se zmiňoval, že z hlediska mluvčího se ze sbírky vymykají dvě básně s kolektivním mluvčím. Je třeba říci, že tyto dvě (náhodně umístěné) básně nejsou jedinými případy, kdy autor vypadává z proklamované civilnosti. Například básně *Pod roztroušenými prasečími kostmi* (skini vybírající za let-

ským prasečákem zbraně z 2. světové války a lebky romských dětí) nebo *Pohlednice z Prahy* (policista posílající za povzbuzování Čechů a německých turistů na romského chlapečka skiny) jsou hrou se symboly, a nikoli civilní poezií. Podobně nejsou registrovanou výpovědí verše "...*My nebombardovali Londýn, /Drážďany, Pearl Harbor ani Nagasaki. //Nedali jsme snad světu duši /svými písňemi, svým tancem, /svými houslemi a kytarami?*" (báseň *Cikánská diaspora*) atd.

Veršová stavba Polanského knihy je různorodá. Přestože vývoj verše už ve světě prošel snad všemi stádii, neznamená to, že lze poezii psát ve vysloveně nahodilém rytmu a v jedné sbírce střídát bez zřejmé funkce versologické typy. Podívejme se, jak Polansky pracuje s přesahy (tzn. místy, kde verš neodpovídá logickému předělu v jazyce): Zatímco v rámci strofy je zde přesahů početně, mezi strofami se v celé sbírce vyskytuje přesah jen jednou (závěr básně *Memorabilie*). Je daný pouze tím, že báseň je celá komponována z dvojverší a závěr vyšel na čtyři řádky. Básně jsou většinou tvořeny prozaickými úryvky - strofami. Významové zkratky a posuny, typické pro poezii, se také odehrávají výhradně mezi strofami, zatímco v jejich rámci je vše vyřčeno. Rytmická struktura strof, hlavně přesahy, nepůsobí jako zneklidňující modernistický prvek, ale jako prosté rozepsání prozaických částí do veršů, přičemž nedůslednost vztahu mezi jazykovou a veršovou strukturou naznačuje, že o poezii tu tolik nejde. Nelze totiž potvrdit ani programovou antipodetičnost jazyka a verše, "naprostou civilnost" proklamovanou I. M. Jirousem na obálce. Proti té svědčí mimo jiné ony zmíněné symbolizující pasáže, ale také strofická struktura: Až ledabyly stavěné věty (prostoty je často těžší docílit než "básnickosti") jsou většinou skládány do

pravidelných strof, takže opticky sbírka vypadá skoro jako Seifert ze třicátých nebo čtyřicátých let.

Polanského jazyku nepomáhá ani český překlad: místy se nechce věřit, že převod Miluš Kotišové redigoval básník, a dokonce I. M. Jirous. Jak mohl pustit verše jako *"kteří také zemřeli hladem, na tyfus, /po smrtící injekci, kulkou nebo /pod vodou rukou českých dozorců"* (str. 71), *"jeho soukromou politikou bylo /zá- sadně nenajímat cikány"* (str. 63) nebo *"Dokonce i prasečák je skoro skrytý, /Ne ale smrad, jen není vidět chlívky"* (str. 111) apod.? *The Monopole Bar in Brno* velmi pravděpodobně znamená název podniku, a ne *Monopolní bar v Brně*. Český název *Není práce pro změnu* zasahuje poněkud jinou část významového pole původního *No job*, než by bylo třeba. V některých případech jsou na vině zjevné či méně zjevné anglicismy, např.: *"Během války se její bratr stal dozorcem a řekl ostatním, jak se zbavit"* (str. 37), *"Viděla jsem, jak jeden Rom přišel /o tři čtyři zu- by zásluhou téhle nové /Hitlerjugend le- tos v létě v Brně."* (anglický slovosled, str. 55), *"Když jsem Lubovi podal (...) /přemýšleli jsme"* (str. 99) ap. A slovo *memorabilie* (str. 43, 71) zná Příruční slovník jazyka českého (Státní nakladatelství, Praha 1938) i novější Slovník spisovného jazyka českého (Academia, Praha 1989) pouze ve významu "písemnosti" (nikoli jako předměty, jak je použi- to v knize), druhý z nich ho uvádí jako knižní a Slovník cizích slov (Klimeš, L., SPN, Praha 1985) ho neuvádí vůbec.

Přestože Polansky nevyváženými a leckdy neumělými básnickými pro- středky krouží kolem své látky, v tema- tické výstavbě mu jistou kompozici upřít nelze. První báseň nás uvádí do rasistic- ké země - České republiky, druhá uvádí Lety jako pojem známý i neznámý mezi Romy a následují svědectví, o co v Le-

tech šlo. Pak se vracíme do současnos- ti, Romové prožívají další bezpráví a do toho vstupuje básník hledající pravdu a reflektující neutěšenou situaci kolem památníků v Letech i Osvětimi. Sbírka je uzavřena emotivním polopohádkovým vyprávěním Roma, namířeným v závěru proti skinheadům. Je dobré, že zmíněné schéma není stoprocentně dodržováno, přesto by si dle mého názoru i výstavba tematická zasloužila větší pozornost: ve druhé polovině se kompozice poněkud rozpadá.

Na závěr se ještě vraťme k Jirouso- vu textu na obálce: *"V české literatuře se Polanskyho knize vyrovná snad jen Život s hvězdou Jiřího Weila a Černá lyra Jiří- ho Koláře."* V takto široké souvislosti by šlo jistě přiřadit více děl (Volf, Pecka), ale chápu, že se to do básnické zkratky nehodí. Weilova novela zachycuje utrpe- ní příslušníka diskriminované "rasy" za okupace a je civilní (mimoходом víc než Polansky), tím ale veškerá podob- nost končí. Proto se věnujme srovnání s Kolářovou *Černou lyrou*. Koncem roku 1965 o této své sbírce z poloviny 50. let Kolář napsal: *"Celá sbírka měla být ději- nami lidské podlosti, ukončenými svě- dectvími z koncentračních táborů. Na- před jsem se pokoušel vtáhnout tyto výpovědi do mlhy literatury, ale brzy jsem poznal nesmyslnost svého počíná- ní a rozhodl jsem se ponechat jim jejich autentičnost."* Výsledkem tohoto tvůrčího zápasu je krátká a hutná sbírka čtrnácti autentických textů různé provenience (z koncentračních táborů je prvních pět), sepsaných do nepravidelných strof s vol- nými nerýmovanými verši s velkým ci- tem pro jazyk a rytmus. Kolář z těchto textů bez pomoci tradičních poetických figur vykřesává poezii, aniž by se ztratil jejich morální apel. Takové dílo se podle mého názoru Polanskému ani zdaleka nepodařilo.

J. Červenka

REYNIERS Alain

Tsigane, heureux si tu es libre!

Éditions UNESCO, Mémoire des Peuples, Paris 1998, 206 str., CD-ROM

UNESCO, organizace OSN pro výchovu, vědu a kulturu, se již více než 50 let snaží získávat a šířit informace o nejrozličnějších kulturních hodnotách lidstva. Jejím cílem je tyto hodnoty uchovávat a dále rozvíjet a tím i nepřímo bojovat proti rasismu, xenofobii a diskriminaci, jež velmi často pramení z neznalosti a ignorantství.

Vydání výpravné, graficky velmi vkusně řešené publikace o Romech, doplněné třemi sty umělecky vysoce hodnotnými černobílými fotografiemi a CD-ROM s více než hodinovým hudebně-zvukovým a dvacetiminutovým videoprogramem, je počín, který jistě ke zmíněným cílům této organizace směřuje.

Kniha je určena především mladým lidem, pedagogům, Romům samotným, ale i všem, kteří jsou - ať už při výkonu svého povolání nebo jinak - s Romy v kontaktu.

Autorem je zkušený etnolog-romista Alain Reyniers, profesor lovánské univerzity (Belgie), ředitel revue romistických studií *Les Études Tsiganes*, francouzské obdoby *Romano džaniben*, člen vědecké rady Střediska romistických výzkumů při pařížské univerzitě a dalších vědeckých institucí. Navzdory všem těmto vědeckým aktivitám je A. Reyniers schopen odpoutat se od akademického, přísně vědeckého stylu a psát i pro "normální" čtenáře. Kromě toho zná dobře romské komunity nejen v zemích západní Evropy, nýbrž několik let jezdí pravidelně za Romy "na východ", zejména do Rumunska. Proto se také nedopouští stereotypních zobecňování poznatků o Romech, jejich způsobu

života, tradic a zvyklostí, která můžeme najít v romistických publikacích mnoha západních autorů znajících pouze prostředí kočovných či polokočovných "romaničelů", manušů či kalderašů, případně flamenkem proslulých "gitanos". Autor čerpal informace nejen z bohaté romistické literatury a z vlastních zkušeností, ale i z nepublikovaných osobních sdělení Romů, romistů, etnomuzikologů a jiných odborníků z různých zemí.

Hlavním kredem publikace je, aby čtenář (a uživatel PC/CD-ROM) získal informace v rozsahu, jaký je pro něj potřebný (a zajímavý), a navíc způsobem, který mu je příjemný či blízký: listováním a prohlížením "obrázků", četbou, vyhledáváním potřebných informací v přílohách (bibliografie, diskografie, filmografie) nebo prohlížením a poslechem multimediálního CD.

Při pouhém listování knihou zachytí nejdůležitější informace o historii a životě Romů, přečte si úryvky z emotivních básní či próz romských i neromských autorů (některé z nich uvádíme roztroušeně na stránkách tohoto dvojčísla), narazí na romská přísloví, hádanky, texty písní či balad, na různé dobové a dokumentární ilustrace, zejména však ho zřejmě zaujme množství velmi působivých fotografií z romského prostředí v různých zemích (hlavně pak zemí střední a východní Evropy). Mezi autory fotografií nechybí ani manželé Carretovi (o jejichž pravidelných návštěvách Slovenska jsme informovali ve 3. čísle I. ročníku *Romano džaniben*, kde jsme rovněž uveřejnili řadu jejich snímků z Klenovce), Régis Colin, Tiane Doan de Champasak, Tibor Yakab a další.

Pozornější čtenář má možnost začíst se do kapitol rozdělených tematicky: o způsobu života a obživy Romů, o jejich přítomnosti a početnosti v jednotlivých zemích, o jejich společenském uspořádání a systému hodnot, o jejich

identitě a občanské příslušnosti, o romské hudbě a umění, o významných osobnostech atd.

Ve druhé části knihy je věnována zvláštní pozornost Romům ve střední a východní Evropě, a to jednak proto, že jich zde žije nejvíce, dále proto, že vzhledem k ekonomicky tíživé situaci se v některých z těchto zemí Romům daří nejhůře a je třeba hledat řešení, jak jim pomoci, a v neposlední řadě i proto, že se o nich v dosavadní západní romistické literatuře téměř nepsalo.

Součástí knihy je CD-ROM (přístupné jak pro PC, tak pro Macintosh), které má čtyři vstupy: "minulost", "současnost", "kultura" a "nálady".

Ve vstupu "minulost" můžeme volit informace o příchodu Romů do různých zemí, seznámit se s nejdůležitějšími mezinárodními dokumenty týkajícími se Romů, dozvědět se o různých místech významných z hlediska romské historie (jako např. Moháč, Spiš, Saintes-Maries-de-la-Mer, Sevilla, Jasenovac, Osvětim...), seznámit se s politicky důležitými událostmi (videozáznam z 2. romského kongresu v Ženevě v r. 1978), sledovat cesty jedné rodiny manušů od roku 1930 do dnešních dní apod.

Vstup "současnost" nabízí výběr z témat: Romové na Balkáně, ve střední Evropě a na Iberském poloostrově, způsoby obživy (videozáznam košíkáře z Maďarska a ukázka z filmu o romských hudebnících z Rumunska), politika, životní podmínky, budoucnost.

Ve vstupu "kultura" se můžeme v oddílu "hudba" zaposlouchat do hry romského virtuosa El Niña Josele z Andalusie a Antala Szalaie z Maďarska. Další oddíly tohoto vstupu pojednávají o jiných druzích umění (cirkus, malířství, divadlo, poezie), o náboženství, výchově, romské rodině a příbuzenstvu, o jazyce (zde nechybí mapka dialektů a je uvedena ukázka kalderaštiny)

a o významných osobnostech (z České republiky je mezi nimi romský výtvarník Ruda Dzurko, ze Slovenska spisovatelka Elena Lacková).

Poslední vstup - "nálady" - je tříapůlminutový sled 120 fotografií podbarvený hudbou.

HS

Romové, národ bez budoucnosti?

Sborík z konference

Elsa, The European Law Students Association, Brno 1999, 106 str.

Sborník příspěvků je výsledkem konference o soužití Romů a české většiny, která se uskutečnila na brněnské právnické fakultě v listopadu 1998 a již se zúčastnili studenti českých a slovenských vysokých škol, jakož i zástupci různých nevládních organizací a jiní zájemci.

Po úvodních slovech rektora Masarykovy univerzity v Brně, prof. RNDr. Jiřího Zlatušky, CSc., děkana Právnické fakulty MU, prof. JUDr. Josefa Bejčka, CSc., primátorky města Brna JUDr. Dagmar Lastovecké a koordinátorky programu East Open Society Fund Vlasty Hirtové přednesla referát PhDr. Ilona Lázníčková, ředitelka Muzea romské kultury v Brně, která v něm seznámila posluchače s činností tohoto muzea a s historickou návazností na snahy Svazu Cikánů - Romů. Vysvětlila, že muzeum prozatím není širší veřejnosti známo, protože nemá vlastní budovu. Přesto však disponuje zajímavými exponáty vypovídajícími o historii, tradicích, kultuře, řemeslech a způsobu života Romů v minulosti i v současnosti. Dokladuje se také vybavení romských domácností, výzdoba interiérů a výtvarné práce romských umělců. Veřejnosti jsou zde

v omezené míře přístupné fondy foto-, audio- a videodokumentace a v neposlední řadě i knihovna čítající více než 1.700 svazků romské a romistické literatury. V budoucnosti by se muzeum mělo přestěhovat do vlastní budovy v Bratislavské ulici.

V dalším příspěvku podal pracovník Muzea romské kultury, Mgr. Petr Lhotka stručný přehled dějin Romů v českých zemích do roku 1945, vesměs převzatý z jiných pramenů. Tento žák prof. Ctibora Nečase se ve svém exkurzu zaměřuje zejména na dějiny Romů po příchodu na území dnešní České republiky. Popisuje pronásledování Romů v 16. - 18. století, jejich postupné usazování a jejich postavení po vzniku Československé republiky v roce 1918 a v době protektorátu Čechy a Morava.

Harald Christian Scheu, člen katedry mezinárodního práva Právnické fakulty UK, informoval posluchače o situaci národnostních menšin v Rakousku.

Rakouský stát uznává celkem šest menšin: slovinskou, chorvatskou, maďarskou, českou, slovenskou a romskou, každá z nich však má poněkud jiné postavení. Odlišná je situace zejména slovinské a chorvatské menšiny v Korutanech a v Burgenlandu, odlišná je ovšem i situace romské menšiny, která žije v Rakousku často na okraji společnosti, má nedostatečné vzdělání, a je proto postižena sociálními problémy.

Isabelle Katzová-Pinzlerová, pracovníce státní správy USA tlumočila americké zkušenosti s ochranou práv menšin. Popsala situaci ve Spojených státech nejen z právního hlediska, nýbrž informovala i o tzv. "pozitivním opatření", o tom, jak vzniklo a jak se uplatňuje dnes. Velmi zajímavý je autorčin exkurz do americké historie z pohledu menšin.

Rovněž Elliot Robert Barkan, člen katedry historie na Kalifornské státní univerzitě, hovořil o praktických zkušenos-

tech s ochranou menšin ve Spojených státech a o tzv. "pozitivním opatření"

Ve svém příspěvku nejprve popsal zásady afirmativní akce neboli "pozitivního opatření". V další části si položil otázku, zda tento přístup měl pozitivní dopad na americkou společnost. Z uvedených faktů vyplynulo, že ano. Popsal rovněž jisté momenty z americké historie, které s právy minorit souvisejí. V závěru se účastníci a čtenáři dozvídají o různých postojích k "pozitivnímu" opatření.

Doc. JUDr. Dalibor Jílek z katedry mezinárodního a evropského práva Právnické fakulty MU se pokusil o definování právního pojmu "národnostní menšina" podle výkladových prohlášení smluvních stran k Rámcové úmluvě o ochraně národnostních menšin z roku 1995.

Dále sborník přináší výstupy z šesti pracovních skupin (workshopů), které během konference probíhaly:

"Romové a komunální politika", "Vzdělávání romských asistentů a poradců", "Romové a občanská společnost", "Pojem 'diskriminace, v trestním právu'", "Romové a kriminalita" a "Romové jako sociální subkultura".

Názory vyslovené některými účastníky těchto pracovních skupin (a zapsané ve sborníku) jsou ovšem diskutabilní a svědčí o velmi povrchní znalosti Romů, jejich kultury, jazyka, jakož i pohnutí jejich jednání. Jen namátkou cituji názor ing. Karla Fanty, CSc., pracovníka odboru sociálních věcí Magistrátu města Brna:

"(Romové) jsou nejednotní a často odmítají komunikaci s majoritou i mezi sebou. Jejich přístup k věci je odmítavý a před řešením problémů utíkají. V tom je také třeba vidět příčinu emigrace ze země. Než by se snažili něco vyřešit, tak raději odejdou a zkoušejí to jinde. Velice lapidárně lze vyjádřit jejich přístup větou: 'Podívej, nepovídej a dej peníze,...'"

Rovněž při všech příležitostech opakované statistické údaje o trojnásobně vysoké kriminalitě Romů (PhDr. Kazi-mírem Večerkou, CSc.) evokují řadu otázek: Podle jakých kritérií je pachatel trestné činnosti identifikován jako Rom? Lze trestnou činnost hodnotit jako celek? Jak závažných trestných činů se Romové ve srovnání s gádži dopouštějí? apod.

Ještě diskutabilnější je užití samotného termínu "sociální subkultura" pro romskou kulturu, s níž se operuje ve "workshopu" vedeném doc. JUDr. PhDr. Milošem Večeřou, CSc. Formulace, jako: *"Příznačné je i vytváření si specifického jazyka a jeho reprodukování. (...) Tento jazykový kód, více nebo méně příznačný pro každou sociální subkulturu, ať už jde o rodinu, politickou či romskou komunitu, pak často napomáhá k vědomému nebo spontánnímu vytváření subkulturálních hranic a sebeuzavírání se subkultur (kulturálních enkláv), případně přispívá k sebeochraně sociálního společenství..."*, takovéto formulace tak trochu připomínají rétoriku "odborníků na řešení cikánské otázky" 50. a 60. let. I v tomto případě je totiž kladeno rovnítko mezi novoindecký jazyk - romštinu a české slangy aneb hantýrky. Jak daleko má toto zařazení romštiny od její klasifikace jakožto *"upadajícího jazyka sociálně a kulturně zaostalé části obyvatelstva"* nebo *"jazyka lidí, kteří jím hovoří jen potud, pokud žijí v hluboké sociální a kulturní bídě..."* ideologa Jaroslava Suse (Cikánská otázka v ČSSR, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1961), jehož jméno v této souvislosti připomínám jen velmi nerada.

Otázkou je, jaký význam vůbec mají podobně organizované "pracovní skupiny" (pardon: "workshopy"), na nichž se při různých konferencích sejde omezená skupinka odborníků, aby v několika hodinách (maximálně dnech) dospěla na zá-

kladě "panelových diskusí" k nějakým závěrům. Nakolik mohou být tyto závěry fundované a směrodatné? Komu jsou adresovány a kdo se jimi má řídit?

Součástí sborníku je též "Rómsky dejepis", učební text pro druhý stupeň základních škol a studie "Problém identity Romův" z pera slovenského etnologa PhDr. Ameho B. Manna, CSc. Jelikož první z materiálů v nejbližší době vyjde zásluhou ministerstev školství jak v České, tak i Slovenské republice, bude mu na stránkách Romano džaniben v nejbližší době věnována pozornost v podrobné recenzi.

HŠ

ROMOVÉ V ČESKÉ REPUBLICE (1945 - 1998)

*Socioklub, vydavatelství
a nakladatelství Sociopress, Praha
1999, 560 str.*

Na jaře letošního roku vydal Socioklub (Sdružení pro podporu rozvoje teorie a praxe sociální politiky) publikaci "Romové v České republice". Podstatnou část publikace tvoří výsledky výzkumné studie, kterou v roce 1998 vypracoval tým odborníků Socioklubu pro Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky pod názvem "Problémy soužití romské minority a majoritní populace v kontextu sociální politiky". Nad rámec této studie obsahuje publikace unikátní skicu dr. Mileny Hübschmannové přibližující vnitřní svět a tradice Romů. Publikace byla vydána díky podpoře Nadace rozvoje občanské společnosti, a proto je - přes svůj rozsah 560 stran - cenově dostupná. Jde o nejrozsáhlejší práci, která o Romech v České republice vyšla. Publikace obsahuje dvacetistránkové anglické resumé a oddíl představující autory.

K vypracování studie byl vytvořen multidisciplinární výzkumný tým, do něhož byli přizváni přední odborníci, kteří se dlouhodobě zabývají problematikou Romů v určitém věcném kontextu, a jimž jejich profesionální angažmá umožnilo i dlouholetý kontinuální kontakt s vývojem této problematiky. Na studii se podíleli jako odborníci, nikoliv jako zástupci pracovišť, v nichž působí. Významný podíl na zpracování studie měli autoři z řad Romů: ing. K. Holomek, PhDr. J. Horvátová, MUDr. V. Horváth a Mgr. J. Balážová, kteří svými příspěvky vnesli zkušenosti a pohledy "zevnitř" romské komunity.

Socioklub, který práci na studii koordinoval, je nevládní organizace a jako taková nestanovila autorům žádné politické ani ideologické limity. Všem bylo doporučeno, aby pracoval podle nejlepšího vědomí a svědomí, podle svých znalostí a zkušeností. Diskuse nad dílčími výsledky práce byla velmi častá i dramatická.

Publikace je koncipována jako soubor monotematických autorských studií a závěrečného souhrnného textu, který se pokouší zobecnit a interpretovat poznatky. Před monotematické studie vyjadřující se k mezinárodním inspiracím pro integraci Romů (Gabal), k demografii (Kalibová), etnografii (Hübschmannová), etnickým konfliktům (Frištenská), historii (Haišman, Víšek, Sulitka) a studie o dalších problémových okruzích (Miklušáková, Šiklová, Balabánová, Kaplan, Kepková, Víšek, Večerka, Šišková, Sekyt a Pospíšil) je předržena skica Dr. Hübschmannové "Několik poznámek k hodnotám Romů". Na závěr jsou uvedeny souhrnné závěry, obsahující návrhy na řešení.

Bylo šťastným rozhodnutím předřadit skicu Dr. Hübschmannové na začátek celé publikace. V jejím úvodu je vzpomínka na to, jak nebyla v restauraci se svými romskými přáteli obsloužena,

jak na to reagovala a jaké osobní závěry a poznatky z toho vyvodila. Uvádí čtenáře do světa Romů. Kritizuje syndrom pocitu civilizační nadřazenosti a bílého etnocentrismu. Kritizuje konec konců i určité způsoby posuzování "zvenčí", které užívají i někteří z autorů studie, a vysvětluje řadu jevů "zevnitř", z podstaty odlišností romského světa. Současně tím ale naznačuje místa, v nichž se tradice více méně nutně musí dostat do konfliktu s aktuální realitou sociálního prostředí majoritní populace. Tím celá publikace získává mimořádně přínosné napětí, a umožňuje každému čtenáři, aby se sice seznámil se zobecněnými závěry, zpracovanými skupinou autorů Frištenská, Víšek, Haišmann, ale především aby sám hledal podle své odbornosti, svědomí i citu nová řešení, nové cesty k zajištění oboustranně přínosného soužití, aby hledal svou vlastní interpretaci faktů.

Publikace je tak - podle mého názoru - přínosná ve třech směrech. Zprvé přináší ohromné množství informací, zejména z minulých let, které dosud nebyly publikovány a které umožňují analyzovat úspěšnost těch či oněch cest řešení; za druhé obsahuje určitou interpretaci, určitý názor na řešení. Za třetí obsahuje zdroje, inspirace a podněty k tvůrčí práci a dalšímu studiu.

Publikace zachycuje období od roku 1945 do května 1998. Analyzuje vývoj vztahu státu vůči romskému obyvatelstvu a zasahuje ještě do období před druhou světovou válkou. Podrobně analyzuje politiku státu ve třech vymezených etapách: po roce 1945, po roce 1980 a po roce 1990. Kriticky hodnotí kampaňovitost a současně nesoustavnost, s níž se k řešení problémů Romů přistupuje. Neexistuje státní dlouhodobý politický program, k jehož realizaci by byl získán konsensus obyvatel a vytvořeny nástroje realizace zavazující, motivující

a stimulující všechny příslušné subjekty. Jde o to, aby politika nestála de facto jen na entuziasmu dobrovolníků, ale aby byla uplatňována s využitím všech standardních nástrojů státní moci. Jak jeden z autorů napsal, má-li stát vykonávat určitou činnost musí k tomu mít tři nástroje: **zákon, který ho k tomu zmocní, peníze, které na to ze státního rozpočtu vynaloží a instituci, která bude za řešení ze zákona zodpovědná.** Žádná z těchto tří nevyhnutelných podmínek pro zabezpečení role státu v této oblasti nebyla dosud vytvořena. Z takového pohledu se veškeré aktivity musí jevit spíše jen jako improvizace. Práce navrhuje určitá konkrétní řešení na úrovni vrcholných politických a ústavních orgánů.

Publikace přináší a zobecňuje poznatky z minulých let, informace, které jsou o životě romské menšiny k dispozici, přináší informace o evropských přístupech, vytváří jakousi společnou informační bázi, kterou by si měl osvojit každý, kdo se chce v této oblasti angažovat.

V hledání otázek i v pokusech o odpovědi na ně se jak autoři souhrnných závěrů, tak autoři monotematických studií snažili maximálně vyvarovat ideologizace zpracovaného tématu, módních trendů v interpretaci některých procesů a jevů a sociálnímu romantismu. Nevyhýbali se ani nepopulárním či v současné době téměř tabuizovaným problémům a otázkám, protože - jak uvádí jeden z autorů studie: **"Jakékoliv blokování informací, vedené sebehumánnějšími důvody, je omylem, protože základním a nezastupitelným nástrojem pro poznání a na něm postaveném pochopení jsou informace. Je třeba vědět, aby bylo možné konat. Tušení nestačí".**

Publikaci je možné si objednat v Socioklubu, Plzeňská 175, Praha 5, Box 19, nebo faxem na čísle 5721 4325. Cena: 110 Kč.

P. Víšek

STEWART Michael

The Time of the Gypsies

Westview Press, 1997, 302 str.

Knihu britského autora "The Time of the Gypsies - Čas Cikánů" lze pokládat za přední antropologickou studii zabývající se současnou situací Romů v Maďarsku. Přes matoucí údaje na přebalu, které předdesílají, že kniha je průkopnickou studií o Cikánech východní Evropy, se Stewart naopak netají tím, že se zaměřil pouze na situaci v Maďarsku, kde mezi místními Romy několik let pobýval (ve městě Harangos).

Přestože je kniha psána v lehkém a srozumitelném, místy téměř žurnalistickém stylu, Stewart nezapře obrovský rozhled na poli sociální antropologie. Kniha se pak v jednotlivých kapitolách podrobně věnuje romským řemeslům, koňskému handlířství, postavením mužů a žen, folkloru (kde se v kapitole o písňových tradicích přibližuje spíše poli etnomuzikologie), náboženství a rituálům, ale i poměrně obsáhle otázce romské identity a percepce sebe samých. Autor - věrný "pouhému" zprostředkování svých pozorování - však studii navíc barvitě ilustruje množstvím vyprávění a příběhů, které dále rozebírá a vysvětluje. Historické úvody jednotlivých kapitol pak čtenáře nenudí ani nezatěžují, protože v textu sehrávají spíše doplňkovou roli, a naopak napomáhají porozumět širšímu kontextu a možným důvodům problémů, kterým jsou Romové i většinová společnost vystaveni. Zajímavé je, že autor skutečnou příčinu jejich soustavné marginalizace nespatřuje v jejich etnické odlišnosti, ale v sociálně-ekonomických podmínkách.

Nepochybnou předností publikace je skutečnost, že autor nekompiluje, nýbrž vychází především ze svých vlastních pozorování. Dle jednotlivých nára-

žek a poznámek je zřejmé, že se během svého pobytu mezi Romy naučil romštině, jejíž znalost mu komunikaci a pozorování ulehčila. Na druhé straně je však možná nedostatečně zdůrazněna skutečnost, že se zaměřil (jak je ostatně v anglicky psané literatuře zvykem) na Romy olášské, což může méně zasvěcené čtenáře mást.

Publikace je doplněna rozsáhlým poznámkovým aparátem, seznamem literatury a rejstříkem.

Knihu lze jednoznačně doporučit. V tomto směru je možné ji obsahem i profesionálním přístupem autora přirovnat k publikacím Marušiakové a Popova, kteří se zabývají situací Romů v Bulharsku.

M. Miklušáková

INFORMACE

INSTITUTE ZABÝVAJÍCÍ SE ROMSKOU KULTUROU A HISTORIÍ V BULHARSKU A JEJICH AKTIVITY

Na podzim roku 1995 byla otevřena v bulharském hlavním městě Sofii výstava „Romové v minulosti“. Byla to první muzejní výstava věnovaná národnostní menšině žijící v Bulharsku a společnost ji přijala s velkým zájmem. Připravena byla ve spolupráci Etnografického ústavu a Muzea Bulharské akademie věd a Společností pro studium národnostních menšin Studii Romani. Finančně výstavu podpořily Phare, Tacis Democracy Programme a Open Society Fund-Bulharsko a stala se součástí Evropské kampaně proti rasismu, xenofobii, antisemitismu a intoleranci.

Výstava prezentovala tradiční romskou kulturu v Bulharsku muzejními artefakty, fotografiemi, audio- a videomateriály. Byla též vydána informační brožura pojednávající o historii a etnokulturních znacích romského obyvatelstva v Bulharsku.

V letech 1996 a 1997 putovala výstava „Romové v minulosti“ několika muzei v různých městech Bulharska (Silistra, Dobrič, Bankija, Gabrovo, Ruse, Turgovište, Varna, Blagoevgrad) a všude se setkávala s velkým zájmem návštěvníků. Aktivně je podporovaly místní romské organizace i jednotlivci a doplňovaly ji další vzdělávací a osvětové aktivity: přednášky o romské kultuře, koncerty romské hudby, ukázky tradičních řemesel, divadelní představení romských skupin a jiné.

Etnografický ústav a Muzeum Bulharské akademie věd je dědicem Stát-

*The Ethnographic Institute with Museum
at the Bulgarian Academy of Sciences
Minorities Studies Society
STUDII ROMANI*

GYPSIES/ ROMA IN OLD AND MODERN TIMES

Sofia
1999

niho etnografické muzea založeného v roce 1892. Muzeum se nachází v centru Sofie na místě bývalého Carského paláce a vlastní více než 50.000 exponátů. Návštěvníci mají možnost shlédnout stálou výstavu věnovanou tradiční bulharské kultuře a různé krátkodobé výstavy věnované různým tématům. Etnografický ústav a Muzeum uspořádaly již celou řadu muzejních výstav v zahraničí.

Muzejní fond romského dědictví byl založen v roce 1995 v Etnografickém ústavu a Muzeu ve spolupráci se Společností pro studium národnostních menšin Studii Romani v rámci příprav Romové v minulosti. Fond Muzea romského dědictví je stále obohacován a v současné době obsahuje více než 150 exponátů a více než 120 fotografií tradiční romské kultury a jejích moderních projevů.

Společnost pro studium národnostních menšin Studii Romani byla založena v roce 1991. Společnost je aktivní na poli vědeckého výzkumu zaměřeného na Romy v Bulharsku a ve východní Evropě, na jejich historii, etnickou a sociální strukturu, etnickou kulturu a současný vývoj. Společnost pro studium národnostních menšin připravuje a vydává ediční řadu o romském folkloru Studii Romani (vychází v bulharštině a angličtině), využívá vědecké činnosti (odborné a popularizující) formou spolupráce s mnoha vědeckými asociacemi a romskými organizacemi v Bulharsku i v zahraničí.

A. Smutná

RODAS AMARO THAN (ROMOVÉ - TRADICE A SOUČASNOST)

Po první velké původní výstavě v roce 1992 uspořádalo Muzeum romské kultury v Brně svou v pořadí druhou výstavu, tentokrát ve spolupráci s Moravským zemským muzeem v jeho pavilonu *Anthoropos* v Pisáreckém parku v Brně. Hlavním scénáristou a komisařem výstavy je PhDr. Eva Davidová, CSc. spolu s PhDr. Ilonou Lázníčkovou a PhDr. Janou Horváthovou.

Slavnostní zahájení výstavy se konalo 29. dubna za přítomnosti mnoha významných romských i neromských osobností, s romskou hudbou a také typicky romským pohoštěním (goja a marikla).

Výstava je rozvržena do čtyř výstavních prostor.

V části A, tj. ve vstupním prostoru jsme chtěli navodit atmosféru a návštěvníky seznámit s Místem Romů v rámci Evropy i světa. Je zde celý romský vůz s plachtou za ním na stěně pak velká fotokoláž z tradičního života Romů v bývalém Československu. Autorkou fotografií je E. Davidová. Na pravé straně je velká mapa střední a východní Evropy s vyznačením počtů a hlavních skupin Romů v jednotlivých zemích, na straně druhé visí monumentální obraz ak. mal. Míly Doleželové „Na cestě“.

Část B (ve spojovací chodbě) je částí historicko-dokumentační, která chce ve zkratce seznámit mládež i ostatní návštěvníky s původem, historickým vývojem a postavením zejména našich Romů: od Indie přes příchod do zemí východní a střední Evropy, jejich historický vývoj ve středověku, v 18. století, v době předválečné první republiky až po tragický holocaust za druhé světové války. Období poválečné je stručně charakterizováno změnami v situaci a rozmístění Romů v čes-

kých zemích a na Slovensku, v 50. až 70. letech násilným „řešením cikánské otázky“ - asimilací a likvidací kočovného způsobu života a jiných romských specifik v tehdejší totalitní společnosti. Výjimečným obdobím byla jen léta 1969 - 1973, kdy existoval a vyvíjel svou činnost Svaz Cikánů-Romů. Nejnovější období od roku 1989 do dneška je charakterizováno založením ROI a dalšími romskými iniciativami, ale i dalšími, nově vyvstávajícími problémy (nezaměstnanost, rasově motivované útoky a zhoršující se veřejné mínění o Romech)

Část C (ve velkém hlavním sále) má seznámit příchozí - včetně příslušníků mladší generace Romů, kteří již tradiční život svých otců a dědů nepoznali - s dřívějšími i současnými typy bydlení na Slovensku i jinde, s romskými dovednostmi a tradičními řemesly. Tato v podstatě etnografická část výstavy je velmi názorná a těší se velkému zájmu. Stojí zde obrovský stan polokočovných kovářů pracujících na přenosné kovadině, kotlářů či pocínovačů, které můžeme dodnes potkat v Bulharsku a jiných balkánských zemích. Postavili jsme zde i typický jednoprostorový domek (kolibu) z nepálených cihel s plechovou střechou, vybavený i v interiéru, takový, v jakých dodnes žije mnoho Romů ve východoslovenských romských osadách.

V jednotlivých kójiích jsou představena hlavní romská řemesla:

kovářství (s celou kovářskou dílnou již zesnulého kováře Kolomana Gábora ze Spišského Štvrtka, kterého možno vidět v životní velikosti na fotografii), kotlářství a pocínovačství, a to jak staré, tradiční (dnes je živé už jen na Balkáně), tak novodobé. Korytářství, lžičářství a košíkářství - včetně výroby nábytku z loupaného proutí - patří i v našich zemích k dodnes živým romským řemeslům. Nechybějí samozřejmě

PhDr. Eva Davidová při zahájení výstavy.

ani hudebníci, známá a uznávaná romská profese, a méně známí výrobci hudebních nástrojů.

Tuto část uzavírá ukázka tradičního romského oblečení.

Výstava je zcela původní a jen volně navazuje na výstavu „Romové ve střední a východní Evropě“, která se konala v roce 1989 v Budapešti a o které jsme informovali v minulém čísle *Romano džaniben*.

Výstavu doplňovaly občasné kulturní a osvětové programy a přednášky, jakož i projekce krátkých videofilmů.

Pořadatelé doufají, že výstava přispěje ke zlepšení veřejného mínění o Romech a k povzbuzení vlastní hrdosti Romů na to, kdo jsou a co dokáží.

E. Davidová

FESTIVAL „ROMANO DROM“ V NEW YORKU

Od 11. do 18. května 1999 proběhl ve Washingtonu a New Yorku festival *Romano Drom*, který měl představit romskou kulturu v České republice. Festival zahájila Věra Bílá se svou kapelou *Kale*. Věra Bílá vystoupila nejenom na českém velvyslanectví ve Washingtonu, ale i v populárním arlingtonském klubu *Iota* a newyorském *Knitting Factory*. Koncerty byly doplněny putovní výstavou fotografií Romů „*Divocí ptáci*“ Antonína Kratochvíla a výstavou obrazů amatérských romských výtvarníků „*Svět očima Romů*“, kterou Muzeum Romské kultury představilo po-

LIDOVÉ NOVINY

Ve Spojených státech se bude konat festival české romské kultury v ČR

PRÁHA - Ve Washingtonu a New Yorku se uskuteční od 11. do 15. května největší festival Romů v ČR. Festival zahájí Romové Drom, který představí romskou kulturu v ČR. Festival zahájí Romové Drom, který představí romskou kulturu v ČR. Festival zahájí Romové Drom, který představí romskou kulturu v ČR.

Art

Roman Drom Festival Celebrates Little-Known Gypsy Culture

The Gypsy Kings burst on the scene in the late 1980s, and since then, there has been a growing curiosity about the culture. Last month, the Kennedy Center in Washington, D.C., presented a series of performances of the culture, and in India and spread with troops across Europe and Asia.

The festival will also feature the famous Roma music. The festival will also feature the famous Roma music. The festival will also feature the famous Roma music.

There is the schedule of events for "Romano Drom". May 10 Vera Billa and Kale perform at the Club 404 in Arlington, Va. at 9 p.m. For tickets and information, call (703) 524-9440.

According to Czech Republic Ambassador Alexander Vondra, the Roma culture is now recognized as a vital contribution to Czech culture and the world.

The Roma people have lived in Europe for centuries without a nation to call their own, never losing their distinctive way of life. They fact which has only recently begun to be told to the wider public.

May 11 Opening of "The World Through Roma Eyes" an exhibition of paintings at the Church Embassy through June 30.

středeční slovo

Četníci ▲ náčelník ▲ křesťanství

5. května 1999

Věra Bílá vystoupí v Americe

New York (CTV) - Ve Washingtonu a New Yorku se od 11. do 15. května uskuteční největší festival Romů v ČR. Festival zahájí Romové Drom, který představí romskou kulturu v ČR. Festival zahájí Romové Drom, který představí romskou kulturu v ČR.

Washington City Paper

MONDAY & TUESDAY

Věra Bílá & Kale

The Embassy of the Czech Republic's "Romano Drom," a festival introducing the contemporary culture of the Romani Gypsies (a nomadic people who initially migrated from India to Europe 800 years ago) of the Czech lands kicks off with performances by Romani group Věra "Kali" Bílá & Kale ("Věra Black White & the Blacks"). On its major-label debut, *Rom-Pop*, the group's almost jazzy gypsy music is both vividly authentic and typically modern. Věra Bílá & Kale's sound is far from the Gypsy Kings' schmaltz; it is Romani music recorded for Romani ears in Romani (an Indo-Aryan tongue related to Hindi). On *Rom-Pop*, Bílá's voice is surrounded by peppy, wandering violin, acoustic guitar, and bass. Unfortunately, the group sometimes descends into smooth jazz-pop in order to let one of its less distinguished male vocalists take the mike. Bílá is a better bet, especially when things are really cooking and Kale's playing is given less to plaintive picking and more to energetic strumming. Even when things are on fire, Bílá's voice reminds one of the hardship—and perseverance—of the Roma, who've had a tough time of it over the last 500 years, victims of stereotyping, scapegoating, and state-sponsored pogroms. The Czech government, however, has recently adopted a policy that recognizes the Roma as an ethnic minority. While the Roma still have no nation to call their own, musical ambassadors Věra Bílá & Kale offer the rest of the world a glimpse at their distinctive way of life. The group performs at 9 p.m. Monday, May 10, at Jeta, 2832 Wilson Blvd., Arlington, \$10. (703) 522-8340; and at 7:30 p.m. Tuesday, May 11, at the Embassy of the Czech Republic, 3900 Spring of Freedom St. NW, Free. For reservations call (703) 274-9100. (John Dugan)

Sidewalk® Washington, D.C.

Yellow pages Buyer's guide Entertainment guide

Vera Billa and Kale: Celebrating Romani Art and Culture
Embassy of the Czech Republic
3900 Spring of Freedom St NW
Washington, DC

Schedule
Exhibit through June 30

Note: The concert is sold out.

Beginning a six-week exhibition of Romani art and culture, the Czech Embassy hosts this concert with singer Vera Billa, been likened to an Ella Fitzgerald of Gypsy music.

Billa and her band, Kale, just signed a major contract with International, so it might not be long before they become names on the world music scene. Romani music, with a backbone of acoustic guitar and group singing, carries a decidedly Latin flavor. The concert is free, but reservations required.

The exhibition, on loan from the Museum of Romani & the Czech Republic, runs through June 30. Contact the for more information and the full schedule of ancillary

Vera Billa and Kale are also playing at the Iota Club, Monday, May 10.

Hours
Weekdays 10am - 6pm

prvé v České republice v roce 1997. Koncert Věry Bílé měl v amerických denících nesmírný ohlas, ať už šlo o avíza nebo o recenze. V těch se nicméně všichni shodli: Na rozdíl od populárních Gypsy Kings si skupina Kale uchovala mnohé z původní romské hudby. Věra Bílá i s doprovodem zpívá převážně romsky a oproti Gypsy Kings (jejichž skladby jsou v anglicky hovořících zemích pokládány za „původní romskou hudbu“) je hudba skupiny Kale „obohecena o rafinovanější vrstvy vokálních harmonií a kytar.“ Kale lotu roztančilo a - jako by to nestačilo - upozornil Washington Post: „Ke křepčení na scéně se záhy přidal i německý štáb MTV“. Příměry nebraly konce a hodnotit je může snad jen kapela sama: její styl byl přirovnáván k jihoafrickému blues, brazilskému jazzu, Věra Bílá pak k Elle Fitzgerald..

Vesměs pozitivní recenze a články o koncertu se shodly i v tom, že koncerty „této nesmírně živé a vzrušující hudby prostě pozornost světa nutně přitáhnout musí“. Marcel Sauer, kulturní atašé českého velvyslanectví ve Washingtonu, pak

pro denník Washington Times s radostí glosoval účast tří set padesáti hostů tím, že jde - po uvedení dlouho očekávaného dílu populárních Star Wars - o nejúspěšnější událost sezóny.

*M. Miklušáková
Foto: A. A. Gibson*

KONFERENCE O PRÁVNÍ OCHRANĚ ROMŮ V SOUČASNÉ EVROPĚ

Ve dnech 28. - 29. června 1999 uspořádalo Evropské informační středisko University Karlovy ve spolupráci s ministerstvem zahraničních věcí České republiky konferenci s názvem „Právní ochrana Romů v současné Evropě“. Nad konferencí, pořádanou u příležitosti 50. výročí založení Rady Evropy, převzali záštitu rektor University Karlovy, ministr zahraničních věcí a zmocněnec vlády České republiky pro lidská práva.

Na úvod konference vystoupili s pozdravnými projevy velvyslanci Velké Británie, pan David Broucher, a Kanady, pan Ronald Halpin: Oba řečníci se shodli na nutnosti, aby Česká republika dodržovala zásady stanovené mezinárodními dokumenty, jimiž je vázána, ale především aby dohlédla na jejich promítnutí do právních předpisů a jejich využívání v praxi. Zmocněnec vlády pro lidská práva, pan Petr Uhl, uvedl, že vláda České republiky naplňuje jen příliš pomalu tu část svého vládního prohlášení, která se týká romské menšiny. Účastníky konference zároveň rámcově seznámil s koncepcí vládní politiky napomáhající integraci Romů (kterou vláda schválila 7. dubna letošního roku). Vládní koncepce poprvé otevřeně hovoří o využití tzv. vyrovnávacích akcí (affirmative action), a to především ve školství.

Koncepce mimo jiné předpokládá i zlepšení informovanosti o Romech. Koncepci vlády pozitivně hodnotila i Catherine Magnantová z Evropské komise. Ve svém příspěvku nicméně upozornila na to, že Evropská komise ve své zprávě o ČR v roce 1997 konstatovala, že romská komunita trpí v každodenním životě diskriminací a je vystavena projevům rasismu, vůči nimž nenachází odpovídající ochranu u policie ani u jiných státních orgánů.

Z řady řečníků, zástupců státních i nestátních organizací, byl velmi zajímavý i příspěvek paní Gabrielly Varjú z Maďarska, která v něm osvětlila systém menšinových samospráv (tento model byl vzat v úvahu i v návrhu nového zákona o ochraně národních menšin, který se v současné době připravuje). Zajímavý byl i příspěvek pana Vincenta Danihela, nového slovenského zmocněnce vlády pro řešení problémů romské menšiny, který hodnotil především změny politické situace na Slovensku po loňských parlamentních volbách a dopad těchto změn na politiku vlády vůči Romům.

Nicolae Gheorghe, tentokrát v roli zástupce OBSE, shrnul politiku jednotlivých států střední Evropy (především Polska, Maďarska, České republiky, Slovenska a částečně i Rumunska) ve vztahu k národním menšinám, především Romům.

Viktor Sekyt, pracovník Meziresortní komise pro záležitosti romské komunity, hovořil o současném postavení Romů v České republice, o problémech bydlení, nezaměstnanosti, státní sociální podpory, o případech diskriminace, o nedostacích ve školství, zdravotnictví, o romské emigraci a o vzájemné provázanosti těchto problémů.

Andrea Baršová z odboru pro lidská práva Úřadu vlády hovořila o možnostech afirmativní akce (tj. tzv. pozitivní diskriminace) při přednostním přidělování zakázek a o úskalích tohoto přístupu vzhledem k volné soutěži. V této souvislosti se zmínila o zkušenostech v USA a jejich obtížné aplikovatelnosti v našich poměrech. (Když byla v USA politika afirmativní akce zahájena, měli Američané pocit dluhu vůči černochům, u nás tento pocit vůči Romům bohužel chybí.)

Jiří Zlámal mluvil o výchově studentů policejních škol k občanskému přístupu, o výchově k potlačení rasismu a o opatřeních proti extremistickým skupinám.

M. Miklušáková

STUDIJNÍ POBYT ROMSKO-ČESKÉ DELEGACE VE ŠVÉDSKU

Ve dnech 28. 6. - 5. 7. 1999 odcestovala do Stockholmu a Malmö romsko-česká delegace, kterou pozvalo švédské Ministerstvo zahraničních vztahů k pětidennímu studijnímu pobytu. Člen delegace byli: Matěj Šarközi, romský poradce ve Strakonici a člen Meziresortní komise pro záležitosti romské komunity, Margita Lakatošová, sociální pracovnice Obvodního úřadu v Praze 3, Jana Hejkrliková, romská poradkyně v Příbrami a členka Meziresortní komise, Etela Cudráková, romská poradkyně v Rokycanech, Koloman Tišer, poradce na Ministerstvu zahraničních věcí, Viktor Sekyt, pracovník kanceláře Meziresortní komise, a Iva Pellarová, výkonná místopředsdkyně Meziresortní komise pro záležitosti romské komunity.

Ve švédské delegaci byli zástupci ministerstev, sociální pracovníci a zástupci Romů (finští Romové, Lovari a Kalderaši).

Jednání bylo rozvrženo do několika tematických bloků (romský jazyk, romská kultura a možnosti jejich rozvoje, náboženství jako prostředek k integraci Romů,

*Setkání s romským sdružením, Stockholm, 30. 5. 1999
Muž zcela vpravo je Štefan Kuzhikov, významná postava romského hnutí z Helsinek.*

multikulturní výchova, sociální práce mezi etnickými minoritami, nezaměstnanost, drogy a kriminalita, legislativní úprava otázek národnostních menšin a další), ke kterým se vyjadřovaly obě strany.

Byli jsme informováni o projektu „Živá historie“, který zaštiťuje Kancelář předsedy vlády. K tomuto projektu jsme obdrželi zajímavé materiály a sadu videokazet.

V úterý proběhlo setkání s poslanci švédského Parlamentu, s úřednicemi z Úřadu ombudsmana pro rasovou rovnost, které nám podrobně vysvětlily funkce tohoto úřadu. Na oběd jsme byli pozváni náměstkem ministra zahraničí Matsem Karlsonem a posléze jsme odletěli do Malmö.

Program v Malmö byl spíše informativní: Seznámili jsme podrobně se systémem sociální péče a navštívili jsme romský protestantský sbor, jehož členové jsou převážně čeští a slovenští Romové. Na universitě v Malmö jsme navštívili katedru pro etnické skupiny a problémy světové migrace. Zvlášť důležitá byla pro nás návštěva státem podporované školy, která se zabývá vzděláváním dospělých. Navštěvují ji převážně Romové, kteří se zde učí švédsky, pracovat s počítači apod. Škola je ve čtvrti Rosengard, kde žije převážně přistěhovalci (Kurdové, přistěhovalci z arabských zemí, ale i Romové), z nichž mnozí jsou dnes již švédskými občany. V Malmö nám také promítli film „Grofo“, který vytvořili Romové Marian Wydow a Daniel Gabor. Film se zabývá problematikou drogové závislosti v romské komunitě. Je to příběh romského uprchlíka z Československa, který v rané dospělosti propadne drogám a na předávkování posléze umírá. Celý film je v romštině se švédskými titulky. Film vznikl z iniciativy Romů a hrají v něm amatérští romští herci z Malmö. Celý projekt zaštil Sociální úřad v Rosengardu. S filmem bychom rádi pracovali i v našich podmínkách, proto nyní jednáme s vlastníky autorských práv.

Ve Švédsku žije dnes zhruba 25.000 Romů, z nichž většina patří ke skupinám Lovarů a Kalderašů. Jsou zde však zastoupeny všechny jazykové skupiny Romů a Romové ze všech evropských zemí. Romové z bývalého Československa přišli většinou koncem šedesátých let a už se zde zabydleli. Většina švédských Romů mluví doma romsky, na veřejnosti švédsky.

Návštěvu Švédska považují za velmi přínosnou: Seznámili jsme se s institucemi, jejichž fungování by bylo užitečné i u nás. Švédská strana byla inspirována zapojením Romů jako poradců do nejvyšších státních institucí, jako vybraných ministerstev a Meziresortní komise jako poradního orgánu vlády. Doufáme, že se nám podaří zorganizovat návštěvu našich švédských hostitelů u nás a umožnit i jim seznámit se se situací v naší zemi.

I. Pellarová

O téže cestě informují i další dva členové delegace: Matěj Šarközi a Margita Lakatošová:

Andro dīvesa 28. 5. - 5. 6. 1999 gejl'am eŧta džene, pandž Roma the duj gadže, te dikhel, sar dživen o Roma andre Švedsko. Pal o Čechi gejl'am andre Němciko, odarig, andal o Rostok le šifoha andro Trelleborg, palis mek deš ori motorihha andro Stockholm. Musaj te phenav, kaj o drom has baro dugo. Pro than avil'am pre jepaš rat, andro hotelis Oden. Kurke aver dīves has čučo. Prephird'am o foros, na dikhľam aňi jekhe Romes. Pondzelkone tosara calo delegacija gejl'am andro Parlamentos. Sar avka užarahas u dahas amenge duma, dikhav, terdolas odoj jekh manuš, baro, učo, pamo sar gadžo u šunelas, so amen vakeras. Me phenav: „Kada manuš hin Rom!“ Imar na džanav, ko phend'a, hoj nane, dokerahas amen, andr'oda avľa kij'amende, phenel: „Me som Rom. Vičinav man Alek, som andal e Finsko.“ Has mange lačhes pro jilo, kaj maj pre calo luma bešen Roma u amen šaj pes dovakeras romanes.

Palis has baro, dugo bešiben dži kije rat. O švedska Roma amen vičinde te chal rat'utno chaben. Užaravas, kaj amen lena ke lende khere - na. Užarelas pre amende lengeri, le Romengeri klubovňa. Šaj phenav, kerde amenge bari pativ! Čaľam pijľam, bašade amenge, khelenas. Kaj amen te na ladžas, hoj nič na džanas, bašaďa the amari Jana Hejkrľikovo, bašavelas, giľavelas romane giľora. Kajča amen interesinelas buter, sar dživen o Roma andre Švedsko. Calo dīves šunahas oficijalna lava, hoj dživen lačhes, aľe amen na džanahas, či o čačipen nane aver. Aľe sar amenge denas duma o Roma, amen ča poravahas o jakha! O Švedsko them pes pal o Roma the pal aver imigranti starinel igen lačhes. Te na keren buti, chuden lačhe podpori, mek pašoda phiren andro jekhaver kurzi, pro kompjuteri - kas pre soste hin godi. Andre kajso kurzos phirel, kaj andre koda rezortos avel hodno peske feder te arakhel buti. Kaj o Roma te aven pre jekh nivo (*urovňa*) le gadženca.

Oles, kas hin švedsko pasos, hin Švedos, aľe le Romenca keren avka sar the le Švedenca. Dži kije streda samas andro Stockholm pro kulturakero ministerstvos, the andro rajariben (*vlada*) amen vičinde. Priminda amen o *místopředseda vlády* Mats Karlson. Pal o dilos gejl'am le eroplanoha ko foros Malmö. Me džavas le eroplanoha anglunovar andre miro dživipen. Asanas mandar lačhes, mekbuter e Etela, daravelas man. Aňi jekh ora - imar avľam andro Malmö. Takoj pal o eroportos (*letišťe*) gejl'am andre uči škola, kaj o sikhade manuša študinen, sar le Romenge the avre imigrantenge feder te šegetinen. Hijaba, kaj oda mol bare love, ajsi buti hin igen kamputni. Švedsko hin barvali phuv.

Mange dičhol, hoj andre Čechiko keren Romenca ča kamukeri: čino pomuken pale pricirden. Avka šoha na džaha anglal feder dromeha. Amare Romen pro Čech hin ajci pharipena, kaj nigda na ela dost love te thovel sa pro than. Sar dikhľam andre Švedsko lengeri politika hin ajsi: peršo kampil buti, palis sikhľuviben, feder khera. Gondolľnav, hoj oda, so pes kerel andre Švedsko, delas bi pes te kerel the ke amende. Čak na džanav, kana oda ela.

M. Šarközi

Angla šonen me resadilem e Romenca ando Švédo. Nadon kamlem, ká reslem le taj šaj vorbindem lenca pal lengo trajo. Ášadilem, kana dikhľem e Romen, saven sas e školi, taj hijába ášile Rom taj ikren penge románe sokáša. Andro Čecho amáre Rom daran te phiren andej báre školi, ká daran, hoď má či avna Rom. Si dosta žejne, so či trajin románo trájo taj trajin sar e gáže. Či paľan, hoď e manušes šaj avel vi i škola, vi o románo trajo. Mišto avehas, te pinžaras sa, so si lášo taj kodo te ikras.

M. Lakatošová

INFORMACE O INFORMACI

Je dobré zapamatovat si jméno makedonského fotografa Nikoly Tačevského. Výstavou právě jeho fotografií zahájila svůj projekt 12. srpna 1999 reklamní agentura Ammirati Puris Lentas. V příjemných prostorách své recepční haly zřídila firma improvizovanou galerii, v níž hodlá pořádat sérii malých expozic s naléhavou sociální

Nikola Tačevski PHOTOGRAPHY
++42 0602 310 601

tematikou. Kolegům z branže rozeslala agentura APL pozvánky na vernisáž s doporučením: *Zapomeňte na reklamu (aspoň na chvíli)*.

Z uvedených důvodů nepřekročila tato neobvyklá akce - ač by na to měla - hranice profese. Pochvalná, ba přímo nadšená reference se objevila jen ve vysoce odborném periodiku *Strategie News* (týdeník pro marketing, reklamu a média) v č. 32/99 z pera redaktorky Jeleny Hankové. Rozšířená informace byla publikována i s fotografiemi (bohužel, nikoli Nikoly) a článek vysoce chválil mj. i nevšední pochopení a toleranci, kterou pořadatelé akce vůči Romům projeví.

Snad stojí za to se nad tímto - celkem pochopitelným fenoménem sebechvály pozastavit. Je možné se s ním setkat u v zásadě nepředpojaté společnosti, která s Romy nepřichází osobně do styku a ani tento kontakt nevyhledává. Dojde-li k němu - jak se na vernisáži stalo -, pak vysloveně „mimo program“.

Tak tomu bylo i v tomto případě: Šťavnatá hudba pozvané romské kapely *Kale* se totiž doširoka rozklenula nad smíchovsko-košířskou kotlinou a zalehla - spolu se smogem - kaňon Plzeňské ulice. Charakteristicky podbarvený hlas Věry Bílé přilákal v okolí bydlící romské obyvatelstvo, které se shromáždilo před sídlem firmy, umístěném v příhraniční linii dělnického Smíchova a patricijských Hřebenek. Rozdílnost stavebních stylů těchto dvou pražských čtvrtí nebyla větší než difference mezi stále rostoucím počtem návštěvníků vernisáže. Kontrasty umocnil i závěrečný happening, v nějž se událost obrátila. Smísili se totiž hosté předem písemně pozvaní (těmi, co měli na chvíli zapomenout na reklamu) a hosty až dodatečně pozvanými ústně. Autorka zprávy byla nelíčeně překvapena příjemným popovídáním s Romy z ulice. Těšila ji i velkorysost a pohotovost pořadatelů, že bez cavyků a předsudků pozvali romské proletáře prohlédnout si vyfotografované tváře jiných romských proletářů. Upřímně přiznala, že s nějakým Romem mluvila vůbec poprvé v životě. Ve světle tohoto přiznání pak vynikl i zcela jinak její předpoklad, že pro většinu Romů to byla patrně první výstava, kterou kdy shlédli.

Vystavených snímků nebylo mnoho, ale byly opravdu pozoruhodné. Zvlášť krásný byl jeden černobílý: umazané, ale hodně umazané ruce dítěte. Zastaralá špína usazená v papilárách kůže vytváří neopakovatelnou strukturu. Lůžka nehtů jsou rámována černou reliéfní usazeninou. Dítě drží v prstech až zdánlivě uměle vypadající hrozen vína. Dokonalé, pevné, oblé, jakobyskleněné kuličky jednolitých zrn. Paráda!

Autorem je makedonský fotograf žijící v Praze, Nikola Tačevski. Je dobré zapamatovat si jeho jméno.

A. Žigová

TŘETÍ ROČNÍK LITERÁRNÍ SOUTĚŽE „ROMANO SUNO“

V roce 1999 proběhl III. ročník literární soutěže pro děti a mládež „Romano suno“ (Romský sen). Organizátorem soutěže byla opět Nadace Nová škola (nyní Nová škola, o.p.s.). Soutěže se zúčastnilo celkem 195 dětí a mladých lidí ve věku od 7 do 18 let. Porota vybrala celkem 24 prací, jejichž tvůrci byli oceněni hodnotnými věcnými cenami, a dalších 33 prací určených k publikaci. Sborník *Romano suno* tedy v tomto roce obsahuje celkem 57 příspěvků, opět jsou ilustrovány dětmi (rom-

David Suchánek, Plzeň, 13 let

Petr Havlík, Plzeň, 2. třída

skými i neromskými), které se svými kresbami zúčastnily stejnojmenné výtvarné soutěže. Při vyhlásování soutěže nabídli organizátoři dětem témata Vánoce, Romská svatba, Křtiny a Námluvy (děti si ovšem mohly zvolit i téma vlastní). Tato nabídka přišla mnoha dětem vhod, o Vánocích například napsalo jen 29 účastníků. Do sborníku jich pak porota zařadila sedm, z nichž jsou i následující jazykově upravené ukázky.

Lukáš Džurban, 12 berš

Amare Karačoňa

Romane Karačoňa nane inša sar čechika. Hin amen khnaj aver historia the aver chaben, no Karačoňa hine ni pos pre savorende bari radosca. Celo berš pre lende užaras, no najbuter o čhave pro dari.

Pre amari Karačoňa pes savore sdžas ke amari baba. Sako peske anel, so kamel te chan, the o dari ke baba, no amari baba amenge tavel „mačanka“. Kada chaben pes tavel ča jekhvar andro berš - pre Karačoňa.

Tosara phiras pro cinteris, oďa labaras o momeľa pal amare mule.

Naše Vánoce

Romské Vánoce se neliší od českých. Máme jen trochu jinou historii a jiná jídla, ale Vánoce jsou pro všechny lidi ze všech národů hlavně velkou radostí. Celý rok se na ně těšíme, ale nejvíce děti na dárky.

O našich Vánocích se všichni sejdem u naší babičky. Každý si k babičce přinese, co chce jíst a dárky, ale babička nám uvaří „mačanku“ (houbovou omáčku). Tohle jídlo se vaří jen jednou do roka - právě o Vánocích.

Ráno jdeme na hřbitov, tam zapálíme svíčky za naše mrtvé.

Kavka štar orendar pes savore sdžas ke baba. Mušinel pes savoro te dokeren, kaj te avel sa prichistimen pro šou ori. Ňiko celo dīves na chal, kaj te dikhel raŭi le Devles. Šou ori džas ko skamind. Peršo pes savore mušinas te omoren andro paŭi le lo-venca, paŭis peske sako terđol paš o skamind a užaras pre baba, sar amende anela o mandro.

Sar avel e baba, giŭavel Karačo-Ňakeri giŭi. Paŭik e baba paŭikerel le Devleske vaš o sajsipen, the vaš o chaben, kanakes peske šaj bešas the čhivkeras amari mačanka. Pro amaro skamind hin but chaben, ma-če, mas, klobasi, peko, tarti...

Pal e večera uštel najphureder te-
ta the paŭikerel amara babake vaš
o chaben, the sar pes perdal amende
starinel. Kanakes imar šaj phurdas
e momeli, kaske džal šukar o thuv
opre, oda jela but džido. Paŭik pes
imar davkeren o dari, savorenge hino
kovlo pro ilo, the pes savore radīsaŭ-
ven, savore hine bachtale.

No akanakes imar šaj pijas, baša-
vas the khelas dži tosara.

Oda hine amare KaračoŇa!

Erika Janíčová, 16 berš

KaračoŇa andre romaŇi fajta

Avŭa e KaračoŇa. E daj khere prati-
nel, pekel a tavel. Kerel savoro, kaj
amen te jel šukar KaračoŇa. Me the mi-
ro phral, o Honzas, geŭlam ke amari ba-
ba. Ke late mek bešel amaro ujcus,
o Mirus, la romŇaha. Leskeri romŇi hiŇi
gadži, oj na džanel, sar pes ke amende
kerel KaračoŇa. Na mušinda pes olestar
te daran, bo ke amende ajsi KaračoŇa
sar the ko gadže. Keras vareso inšak,
aŭe imar na auke, sar pes kerlas čirla.
Bešlam peske andre paluno kher a va-

Okolo čtvrté hodiny se všichni sej-
deme u babičky. Musí se všechno do-
dělat, aby bylo vše přichystáno na
šestou hodinu. Nikdo celý den nejí, aby
večer spatřil Boha. V šest hodin jdeme
ke stolu. Nejdříve se všichni musíme
umýt vodou, ve které jsou peníze, po-
tom se každý postaví ke stolu a čeká-
me na babičku, až nám donese chleba.

Když babička přichází, zpívá vá-
noční koledu. Potom babička děkuje
Bohu za zdraví a za jídlo, a pak si už
sedneme a nalijeme si „mačanku“. Na
našem stole je dost jídla, ryby, maso,
klobásy, cukroví, dorty...

Po večeri vstane nejstarší teta
a poděkuje babičce za jídlo a za to, jak
nás pohostila. Teď už můžeme sfouk-
nout svíčku, komu kouř stoupá hezky
nahoru, bude dlouho živ. Potom se roz-
dělují dárky, každý je dojatý a všichni
se radují, všichni jsou šťastni.

A pak už můžeme pít, hrát a tančit
až do rána.

Takové jsou naše Vánoce!

Vánoce v romské rodině

Přiblížily se Vánoce. Maminka do-
ma uklízí, peče, vaří. Dělá všechno
proto, abychom měli hezké svátky. Já
a můj bratr Honza jsme šli k naší babič-
ce. Bydlí u ní ještě strýc Mirus se svou
ženou. Jeho žena je gádži, ona ještě
neví, jak se u nás slaví Vánoce. Nemu-
sela ale mít z toho strach, protože
u nás jsou Vánoce stejné jako u gádžů.
Něco sice děláme jinak, ale už ne tak,
jak se to dělalo dřív. Sedli jsme si do
zadního pokoje a povídali si, jak se

Miloš Balog, 5 let

kerahas, sar pes ko Roma Karačoňa ke-
rel. Ke amende pes pre Karačoňa thovel
but chaben pro skamin. Savore, so be-
šas pal o skamin, mušinas te koštojinen
savorestar, kaj te jel chumerestar či ma-
sestar. Može, že o phure Roma pes li-
kernas mek čirlatunes, aľe amen,
o terne, imar ajse na sam. Amen o Ro-
ma sam bare fajti, te bo majinahas sa-
voren te pophiren, ta bo phirahas celo
kurko. Ta vaš oda pes e fajta zejzinas
ke peskeri daj a dad. E daj the o dad pre
amende užaren la večeraha. Sar imar
savore sam odej, ta bešas paš o ska-
min. A pomodľinas pes ko Del. Labaras
e momeli a chas. Angl'oda mek e daj
džal a labarel e momeli the thovel pre
blačkica chabenoro the pajenkica le
mulenge, so imar nane maškar amende.
Sar dochas e večera, ta užtel peršo
e daj le skaminestar a palis amen. Palis
peske vakeras sojekh aver. E baba miri

u Romů slaví Vánoce. U nás se o Vá-
nocích dává hodně jídla na stůl. Všichni,
co sedíme okolo stolu, musíme ochut-
nat od každého aspoň trošku, ať je to
z těsta nebo z masa. Možná, že staří
Romové se dříve chovali jinak, ještě
v dávných dobách, ale my mladí už ta-
koví nejsme. My Romové jsme velké
rodiny, kdybychom měli každého na-
vštívit, navštěvovali bychom se celý tý-
den. Tak proto se rodina schází
u svých rodičů. Maminka s tátou na
nás čekají s večeří. Když už jsme tam
všichni, sedíme za stolem. Pomodlíme
se k Bohu. Zapálíme svíčku a jíme.
Ještě před tím maminka jde a zapálí
svíčku a položí ji na okénko, k tomu po-
loží trochu jídla a pálenku, to pro ty, co
už nejsou mezi námi. Když dojíme ve-
čeří, první od stolu vstane maminka
a potom my. Potom mluvíme o všem
možném. Babička mi vypráví o mém

Miroslav Čureja, 11 let, "Svatební fotografie"

mange vakerel pal miro papus, sar pes zejzinde, a rovlas. Mange la sas pharo. Kamňom la te rozasaven. Ta lake phenďom, že o papus amen užarel oďa opre pro ňebocis, a oj asalas. Miro papus muľa, mek terno sas, ňikda me les na dikhľom. Paľis peske davkeras o dalkos. Aver ďives hino perdal amende mek bareder. Na keras ňič. Na šmijinas te siven, aňi te rajbinen, kaj amen te jel bacht the sasťipen. Sako pre peste sam lače. Amen o Roma e Karačoňa ľikeras bares. Amen igen paľas Devles.

Aver Roma keren Karačoňa, sar kernas lengere daja the dada. Me ča vareso kade pisinďom, so džanav. E Karačoňa imar pregeľľa, ta ča imar užaraha pre aver, kaj pes savore te zejzinas bachtales.

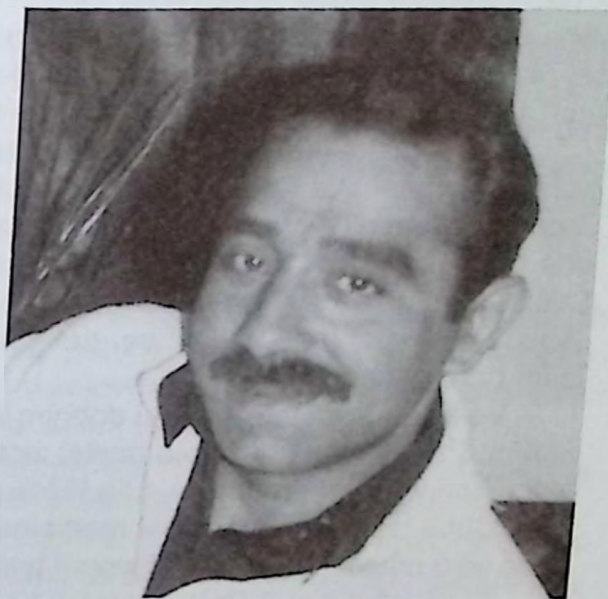
dědečkovi, jak se seznámili, a plakala. Bylo mi jí líto. Chtěla jsem ji rozveselit. Tak jsem jí řekla, že dědeček na nás tam nahoře v nebičku čeká, a ona se smála. Můj děda zemřel, když byl ještě mladý, nikdy jsem ho neviděla. Potom jsme si rozdávali dárky. Druhý den je pro nás ještě důležitější. Neděláme nic. Nesmíme šít ani uklízet, aby se nás drželo štěstí a zdraví. Všichni jsme na sebe hodní. My Romové slavíme Vánoce opravdu hodně. My totiž velmi věříme v Boha.

Jiní Romové slaví Vánoce zase tak, jak je slavili jejich předkové. Já jsem napsala jen to, co znám. Vánoce už jsou za námi, a tak už jen budeme očekávat další, a hlavně abychom se zase všichni šťastně sešli.

Překlad L. Víková

OHLASY ČTENÁŘŮ

Začátkem října minulého roku se na jedné přednášce z oboru romistiky objevilo na filozofické fakultě UK asi deset romských frekventantů dvousemestrálního kurzu pro romské poradce na okresních úřadech. (Kurz pořádá Nadace Dr. Rajka Djuriče, v předchozích číslech Romano džaniben o něm byla několikrát zmínka). Mezi těmi, které koordinátorka kurzu Marta Tulejová přivedla na fakultu, byl i pan **Ferdinand Baláž** z rodu „českých Romů“, kteří byli za druhé světové války hromadně deportováni do Osvětimi. Genocidu přežili málokterí. Mezi ty šťastné patřili i rodiče pana Baláže.

Hodina romistiky se vyvinula v nesmírně zajímavý dialog mezi mnou jako vyučující a romskými návštěvníky, kteří doplňovali teoretické informace kulturními a historickými zkušenostmi z vlastního života. Sdělení pana Baláže byla obzvláště zajímavá - jednak proto, že jako nejstarší frekventant kurzu „toho nejvíc pamatoval“, pak také proto, že o zvyklostech „českých Romů“ víme velice málo, a konečně pro jeho zájem o léčitelství. Když jsme se loučili, vzal mě za ruku a řekl, že mám potíže s ledvinami. Pomyslela jsem si, že možná od své babičky o léčitelství leccos ví, ale ne tolik, kolik si o sobě myslí: žádné potíže s ledvinami jsem totiž necítila. Týden nato jsem dostala zánět ledvin. V duchu jsem se panu Balážovi omluvila. Požádali jsme ho, aby se představil čtenářům Romano džaniben. Poslal nám tedy svůj životopis, který v poněkud zkrácené podobě otiskujeme.

V poválečných generacích českých Romů romština zanikla. Hlásit se k romství znamenalo smrt. Trauma těch, kteří se vrátili z Osvětimi, nedovolilo jazyku jejich rodičů ožít. Nicméně mnozí čeští Romové se v pokročilém věku začínají romsky učit, většinou dialekt Romů slovenských, který je stále živý. Slovenskou romštinou hovoří výborně pan Čeněk Růžička, jehož krátký životopis jsme otiskli v Romano džaniben 1-2/1999, a ve svých padesáti letech se romsky začal učit i pan Baláž. Česky hovoří lépe, a proto svůj životopis napsal v češtině. (MH)

Poněvadž jsem přišel na svět proto, že si mě někdo přál, bylo jejich povinností poskytnout mi to, co dítěti právem náleží. Šťasný život. Život takový, který mi mo-

ji rodiče předurčili dle svých možností, dovedností, schopností, abych pokračoval v tradicích, které mi ve svých genech předali. Jsem nejstarší ze svých sourozenců a Bůh to tak zřejmě chtěl, že jich je osm. Lásku, která mi byla dáována, předávám i já svým dětem.

Touto láskou jsem byl obdarován nejen já jako nejstarší, ale všichni moji sourozenci. Díky Bohu, do dnešního dne všichni žijeme, podporujeme se, ctíme se, a hlavně si pomáháme v té době pro nás Romy tak těžké a ponižující.

Netrpěl jsem bídou po žádné stránce, vždy mi bylo přiměřeně všeho dopřáno. Lidské srdce vycítí každou nespravedlnost a na druhé straně i lásku a soucit. A naše romské srdce je obzvlášť citlivé. Cítil jsem pozornost, která mi byla věnována ze všech stran, od strejdů, tet, bratranců a celé rodiny - a ta se zvýšila, když přišel okamžik, na který čeká každé dítě: škola! Škola mě ještě víc probudila k životu, naučila mě číst a psát, chápat a přemýšlet o věcech.

Jako romské dítě jsem byl konfrontován s dětmi gádžovskými. Většina dospělých ani dětí neměla Cikány a Židy v lásce - a moje vzpomínky na to jsou stále živé. Jsou to vzpomínky, které utvářely mé názory na neromský svět. Neustále jsem jako dítě přemýšlel, proč se mi posmívají, proč mě bijí - děti ve škole mě opravdu bily. Svěřoval jsem se svým rodičům, kteří pro mě měli vždycky pochopení. Říkali mi: „Musíš být lepší než oni! Uč se, dokaž, že jsi chytrější!“ A to byla pravda, kterou jsem brzo pochopil.

Ve škole jsem byl opravdu dobrým žákem, z deváté třídy jsem vyšel s vyznamenáním. Pak ale v mém životě nastal zlom. Dosud jsem neuvedl, že oba moji rodiče byli v koncentračním táboře, kde těžce onemocněli.

Chtěl jsem vždy studovat medicínu. Nestalo se tak. Nechci o této pro mě bolestivé věci mluvit. Nechci si ožивovat tyhle vzpomínky.

Proč medicínu? Protože mám asi nějaké vlohy po své babičce, kterou jsem nesmírně miloval jako moudrou, velice vyrovnanou ženu. Zabývala se léčitelstvím, znala bylinky, v mém dětství mě jimi léčila a vždycky mi pomohly. V té době byla pří-

Po utkání se Zábřehem 3. 5. 1997. F. Baláž (masér) ve spodní řadě čtvrtý zleva.

roda čistší. Protože jsem byl zvědavý, vyptával jsem se, nač která bylinka je, proč tolik heřmánku, kopřivy atd. A babička mi vždycky s velkou láskou všechno vysvětlila. Ke zdraví mi dopomáhal i sport. Už v té době jsem si uvědomoval, že život je pohyb a bez správného pohybu není zdraví.

Když jsem vyšel ze základní školy, místo abych šel studovat, musel jsem se starat o své rodiče a mladší sourozence. Nemohl jsem je opustit v okamžiku, kdy mě nejvíc potřebovali. Nelituji toho. Tak by jednal každý Rom. Ještě chci napsat, jak mě rodiče vychovávali k pracovitosti. Vyráběli jsme z krepového papíru růže, cínovali jsme kotle, dělali jsme cukrovou vatu, opravovali deštníky, brousili nože a nůžky, jezdili jsme s kolotoči sem a tam.

Slovo „kočovný Rom“ v té nejkrásnější podobě! Patřím mezi pamětníky, kteří tuto skutečnost prožili na vlastní kůži, vzpomínka na „kočovný“ život mě naplňuje radostí a hrdostí na vlastní kořeny. Vždyť i můj dědeček byl - jak se říkalo v té době - *šlajfár-brusár*. Chodil po vesnicích a vykřikoval: „Hmce drátovat!“ Kromě toho byl vynikající hudebník a byl zván na svatby cikánské i gádžovské. Lidé si ho velice vážili a já po něm zdědil lásku k hudbě, hraju na tahací i foukací harmoniku, na klavír a na kytaru. Hudební nadání zdědila i má dcera Emilie.

Vzhledem k tomu, že jsem se nevyučil, pracoval jsem jako dělník v různých profesích: na stavbě jako nastřelovač (na tuto práci jsem si udělal kurz), v kotelně jako topič (mám kurz na nízkotlaké kotle), v masokombinátě jako udič, dále jako posunovač (na tuto práci jsem si dokonce udělal státní zkoušky) atd.

Ve svých 25 letech jsem se oženil s Romkou z Košic. Je vyučená zahradnice a máme spolu tři děti. Dva studují, třetí ještě navštěvuje základní školu. Čas rozhodne, co z nich bude a zda se budou řídit radami, které jsme jim s manželkou dali. Dnešní doba mění děti i dospělé. I doba sama se mění a - podle mého názoru - se pro nás Romy změnila v mnohém k horšímu.

Mé vzdělání pokračuje. V roce 1994 jsem si udělal masérský kurz a tuto činnost provádím profesionálně u fotbalového mužstva TJ-Biocel Vratimov. Zde, jak se říká, se ve mně probouzí druhá míza, a to, o čem jsem si myslel, že jsem zapomněl, se mi vrací, totiž tajemné a nevysvětlitelné jevy, které odvdýcky patřily k mému životu - porozumění „řeči lidského těla“. Zajímá mě, co to je bolest, jak vzniká, proč vzniká a jak ji těmi nejjednoduššími způsoby odstranit. Jak přivodit pocit úlevy a pohody, jak utužovat zdraví.

Pracuju jako masér - a najednou dostanu z Úřadu práce oznámení, že jsem by vybrán k dálkovému studiu na sociálně právní škole při Nadaci Dr. Rajka Djuriče v Praze. To je zlom v mém životě a v životě mé rodiny. Je mi padesát let a cítím, že budu moci pomáhat lidem v oblasti sociální, právní i zdravotní.

Ovšem zvládnou ve svém věku učivo? Základy práva, základy administrativy, základy komunikace, romistiku? Český jazyk?

Romistika: U toho předmětu stojí za to se zamyslet. Nevěděl jsem, co ten předmět vůbec obnáší. V okamžiku výuky jsem pochopil, že to je předmět pro mě a pro mé spolužáky nejtěžší. Nové pojmy, spleť historie všech Romů. Ale tvrdě jsem na sobě pracoval a pochopil jsem, že je to třeba znát. Stojí za to zmínit se o těch, kteří se mi ve škole věnovali: Hilda Pášová, p. Kunstová, Petra Tomášková, Zbyněk Andrš, koordinátorka Marta Tulejová, Pavel Demeter, Emil Ščuka a další. Všem těmto lidem děkuji. Otevřeli mi úplně nový obzor. Když si opakuji romské dějiny, říkám si: Už nikdy žádný rok 1545! Už nikdy 1749! Už nikdy nesmějí být Romové mrskáni, stříleni, vypovídáni ze země! Bohužel, když konfrontuji dávné

historické události, nemohu nemyslet na vraždy Romů po „sametové revoluci“. Píše se rok 1999, ale útoky proti Romům nepřestaly.

Zkoušky jsem složil 1. ledna 1999. Zvítězil jsem sám nad sebou i nad těmi, kteří si mysleli, že jednapadesátiletý člověk už nic nedokáže. Pln radosti jsem založil Občanské sdružení „Záchrana“. Má sloužit dětem, které jsou propuštěné z dětských domovů a nemají kam jít. Je to práce náročná. Jednáme s těmi, kteří jsou ochotni ve svém volném čase pomoci, oslovujeme mecenáše, píšeme projekty.

Získal jsem certifikát pracovat v sociální oblasti jako asistent pro romské obyvatelstvo. Z mé radosti mě vyvedla trpká skutečnost. Měl jsem se zúčastnit výběrového řízení na místo romského asistenta ve Frýdku Místku, které bylo na můj popud zřízeno, ale...!

Pana Baláže k výběrovému řízení nepozvali. Inzerát o konkurzu byl otištěn v místních frýdecko-místeckých novinách, které ovšem nečte, a tedy místo bylo obsazeno někým jiným.

Mrzí mě jen, že nemohu dělat to, co jsem se za státní peníze naučil. Víím, že nemám maturitu, můj zájem si ji udělat ale nadále trvá.

Co bych si přál? Budiž vlastí každého Roma místo, kde se narodil, a ať se tam jeho srdce nikdy nemračí! Nechceme být jen trpěnými a ponižovanými, chceme být kováři, brusiči, tanečníky, kouzelníky, kteří přinášejí dobro. Vždyť naši hudebníci dovedou rozveselit, dát dobrou náladu, pobavit. Ale chceme být také vzdělanými lidmi, lékaři, sociálními pracovníky, učiteli, kteří pomáhají ostatním...

Ferdinand Baláž

Na příčnici 23/870, 739 32 Vratimov

Od pana Jiřího Daniela z Blanska, který pracuje jako romský poradce na okresním úřadě, přišlo do redakce několik jeho básní a úvah. Část jeho příspěvku otiiskujeme.

Snad to někdo pochopí

Život - cesta plná kamení,
jdi, ať víš, co je na ní.
Co tě čeká, co Tě potká,
abys věděl, co vody přinese do dne a do roka.
Neměj strach, je plná nástrah,
nemysli na nic,
však uvidíš, co osud dá sám.
Nevíš? Nech si poradit
a uvidíš, že nejsi na světě sám,
že tulákem života jsme každý z nás.
Tvůj krok závisí na každé z Tvých myšlenek,
na každém tvém pohybu,
poznáš krásu radosti a smutku -
cítíš vůni jarního kvítí,

z kterého tvoříš - ani nevíš pro kterou -
svoji kytku.

Stále máš z něčeho strach,
přemýšlíš o tom,
jestli má tato cesta konec,
správný směr.

Vydrž, snaž se, a až tahle cesta skončí,
řekneš: Nebyla těžká.

Poznáš, že musíš něco zanechat,
protože nemá konec,
kterého ses tak bál.

Oda, ko kamel anglo Del, kamel čačikanes.
Ten, kdo miluje před Bohem, miluje doopravdy.

Te paťas le Devles, džanes te paťal manušeske.
Věříš-li v Boha, věříš v člověka.

Te dikhes pre tiro čhavoro, dikhes pre tute korkoreste. Ma bister!
Pozoruješ-li svoje dítě, pozoruješ sebe. Nezapomeň!

Ma bister, hoj the tu salas varekana čhavoro!
Nezapomeň, že i ty jsi byl jednou dítě!

Adadives manuša na likerem oda, so džanen, a'e oda, so len hin. Zijand.
Dnes si lidé neváží toho, co vědí, ale toho, co mají. Škoda.

Te chanes char, kaj vareko andre te perel, chan avka, kaj tu te džanes avri te avel.
Když někomu kopeš jámu, kopej tak, aby ses z ní uměl vyškrabat.

Kam ča kales, kas džanes te kamel čačeste.
Miluj jen toho, koho máš rád.

Maškar o mule, barvale nane.
(japaňiko godaver lav)
Mezi mrtvými není boháčů.
(japonské přísloví)

Džanel e daj, so anel pro svetos muršores, hoj lestar jekhvar ela slugadžis?
Uvědomuje si matka, která přivede na svět chlapce, že z něj bude jednou voják?

Sikhľuv te asal apsenca, sikhľuv te čumidel maribnaskero dumukh, ma užar, hoj tut dena, de savoro, so tut hin - dikheha, hoj o dživipen hin šukar.
Nauč se smát se slzami, nauč se pohlazit zaťatou pěst, nečekej nic a rozdej všechno, pak uvidíš, že život je krásný.

Jiří Daniel
nám. Republiky 1, 678 27 Blansko

Tudy vede cesta

Paní M. Lukášová z Ostravy by se chtěla podělit s čtenáři Romano džaniben o svůj zážitek, který měla jednoho dne na autobusové zastávce. Vyhovujeme jejímu přání a zveřejňujeme její:

Nedávno jsem čekala na autobus. Společně se mnou stála na zastávce paní středního věku, kterou jsem si otypovala jako dost „úzkoprsou“. Hrály si tam také dvě romské děti. Na stěně čekárny byl přilepen známý plakátek s camfrlíkama dole, kde byla telefonní čísla. Jednalo se o pojištění automobilů. Děti, samozřejmě - jak také jinak - byly celé divé ty camfrlíky oškubat. A já, která si neodpustím zůstat lhostejná, ale naopak do všeho, co se mi nelíbí, kafrat, jsem děti mírně okřikla. V jejich rozšířených kukadlech se objevil strach. Instinktivně se schoulily do sebe a přitulily se k sobě... Vysvětlila jsem jim, že je to pojištění autíček, že více než jeden camfrlík - pro to svoje - nepotřebují, tak ať také nechají ostatním. Očekávala jsem, že paní vedle mne spustí lamentaci o tom, jak jsou ti romští haranti nevychovaní a jak na ně doplácíme...

K mému velkému úžasu se však stalo něco jiného: Paní se dětí vlídně zeptala, zda už chodí do školy, kde bydlí, zda vědí, jak se jmenuje jejich ulice, jestli už umějí číst... Děti byly vtaženy do hovoru a začaly se uvolňovat, napětí začalo tát. Najednou měl o ně někdo zájem, a byl to ten „zlý gádžo“. A pak jsme si už všichni spolu povídali o tom, jak navštěvují třídu Berušky a Ferdy, jak mají hodnou paní učitelku a jak se těší do školy.

Když jsme pak s „paní“ nastupovaly do autobusu, zanechávaly jsme na zastávce přátele. Kamarády, kteří nám umouněným ručičkama mávali do oken autobusu a v očích měli veselí. To jsou ty okamžiky, které je - možná - v budoucnu přesvědčí o tom, že od gádža se dá čekat i něco jiného než jen pohrdání. Pohlazení a dobré slovo je mostem od srdce k srdci.

Miloslava Lukášová
Dr. Šmerala 5, 702 00 OSTRAVA

Gyula VÁMOSI je dvaadvacetiletý „olašský“ Rom (ze skupiny Lovárů) z Pécze v Maďarsku. Studuje na dvou fakultách zároveň, na jedné práva, na druhé lingvistiky. Svě okolí fascinuje svými jazykovými znalostmi: hovoří samozřejmě svou mateřštinou, maďarsky i anglicky. Jeho životním cílem je vzkřísit romipen a uvést je z jeho dosavadní anonymity na veřejnou platformu mezi světové kultury. Milena Alinčová natočila s Gyulou vzkaz a vyprávění pro studenty Romské střední školy v Kolíně - ale nejen pro ně. Uvádíme je v poněkud zkrácené podobě.

AMARI ŠIB

Kodola Roma, kon či žanen romanes, kodola si fosilura. Me gin-dim, si but importantno, but baro te žanas amari šib. Si Roma, kon daran, lažavo si lende te vorbin roma-

NÁŠ JAZYK

Romové, kteří neumějí romsky, jsou dnes už fosilie. Myslím, že je velice důležité, velice významné, abychom znali svou řeč. Jsou Romové, kteří se bojí, kteří se stydí mluvit romsky. Co

nes. De so san? Gažo san? Te na kames te vorbis t'a daki šib, kovlo san, naj tut zor! Či san čačo manuš! Či phenav „čačo Rom“, phenav čačo manuš!

So me siťilem mure dadestar, mura datar, mange opre si te inkras kodo. Opre si te inkras amari kultura, amari šib, amari paťiv, e krisa, sogodi so si amen. Našti dikhav muro trajo bi romanipe, bi romimo, našti.

Me gindim butivar: andi Anglia vorbin „english“, andi Francia „francais“, ando Namco „deutsch“. Vi amen si jekh šib! Sostar te das duma gažikanes, kana vi amen si jekh barvali šukar šib! Manuš te chasarela kadi, atunči bari mangin chasarel. Si te opre te vazdas la taj te sikavas le gaženge, ke vi amen si amari šib, amari kultura, ke vi amen sam manuša. Me či kamav kadej te mejrav, te phandav mure jakha, kana me či kerdem khanči vaš amari kultra, vaš muri šib, vaš amare Roma. Kadej-i muro dikhipe.

VI AMENDE SI MORČUNEŠERENGE

Si ma jekh phral, Joži bušol, taj ando Peči bešel vi voj, kaj ame bešas. Taj jokhar gejlav o šavo korko andi diskoteka. Pijas peske, las zubuno - jivende sas kada - taj maladas o drom. Raťate či phiren busura amende, žalas phirindos o šavo. Jokhar šunel, aven vareko - na vareko, butžene aven. Taj cipin: „*Hell Hitler!*“ So dikhel o šavo - morčunešerenge, skini. Astarde les, sa phagerde les. Tele marde les. Kamelas te našel, našti. But šona ando špitalo sas o šavo.

Taj atunči avri avilas, pale sasto kerdilas, phušlom lestar: „More, kon sas kodo skinhedo? Hajde žas, maras les!“

„Našti, našti, Roma našti keren kado!“

vlastně jsi? Jsi snad gádžo? Jestliže nechceš mluvit řečí své matky, pak jsi zbabělý, nemáš v sobě sílu. Nejsi opravdový člověk - neříkám „nejsi opravdový Rom“, říkám, nejsi opravdový člověk!

Musím přece udržovat to, co jsem se naučil od svých rodičů. Musíme si uchovat svou kultura, svůj jazyk, svou čest a slušnost, svůj soud, všechno, co máme. Já si prostě svůj život bez romské kultury nedovedu představit.

Kolikrát si myslím: v Anglii mluví lidé angličtinsky, ve Francii francouzsky, v Německu dojčtinsky. A my přece také máme svůj jazyk! Proč bych měl mluvit gádžovsky, když je naše řeč tak bohatá a tak krásná! Když člověk ztratí jazyk, ztratí tím obrovský poklad. Musíme svůj jazyk rozvíjet a ukázat gádžům, že i my máme hodnotnou řeč, vlastní kultura, že i my jsme lidé. Nechci umřít, nechci zavřít oči, dokud neudělám něco pro naši kultura, pro náš jazyk, pro Romy. Tohle je můj názor.

I U NÁS JSOU SKINHEDI-KOŽOLEBCI

Mám bratra, jmenuje se Joži, a bydlí taky v Péczu jako my. Jednou šel sám na diskotéku. Popil si, vzal si kabát - bylo to v zimě - a vydal se na cestu. V noci u nás nejedí autobusy a tak šel chlapec pěšky. Najednou slyší, někdo jde - ne někdo, ale bylo jich spousta. A řvou: „*Heil Hitler!*“ Kožolebci - skinhedi. Chytli ho a úplně ho zmrzčili. Zmlátli ho. Chtěl utéct, ale napovedlo se mu to. Byl několik měsíců v nemocnici.

A teď, vyšel z nemocnice, uzdravil se, a já se ho ptám: „Kdo to byl ten skin, člověče? Pojd', zmlátíme ho.“

„To nejde, to nejde, to si Romové nemůžou dovolit!“

Taj žasas jokhar amare amala, phrala, Roma, taj dikhas kodole skinhede, ko sas o šerutno, barošero, mujalo maškar e skinhedura taj phendas e kaverenge te maren mure phrales. Korko sas. Taj ame butžene samas, o skinhedo korko sas. „Žas leste, mur-daras les!“ Taj o šavo, kas von phagerdine, muro phral o Joži, voj phendas: „Našti, našti keras, Romale!“ Feri di-khlas ande leske jakha taj gejlantár.

Taj či trobulas but vrama, pale korko sas o Joži, žalas peske ando foro, taj pale avenas e skinhedura, morčunešerenge, taj pale khote sas kodo, taj kodo pale cipijas: „Aven, maras les, maras les cigán!“ Taj varesar žanelas te našel-tar muro phral taj našti mardine les pale.

Má ži akana či dikhlem kodole skinhede, de te dikhasa les, či mukasa les atunči akana.

A jednou jsme šli, naši přátelé, bratři, Romové, a vidíme toho skinheda, toho hlavního, pohlavára, co byl jejich vůdce a naváděl ostatní, aby mého bratra zbili. Byl sám. Nás bylo hodně a skinhed byl sám. „Jdem na něj! Zbijem ho!“ A chlapec, kterého zmrzačili, můj bratr, Joži, ten řekl: „To nemůžeme, to nemůžeme Romové!“ Jenom se mu podíval do očí a odešli jsme.

Netrvalo to dlouho a zase šel Joži sám, šel někam do města. A zase přišli skinhedí-kožolebci, a zase byl mezi nimi tamten a zase křičel: „Jdem ho zbít! Zmlátíme cigána!“ Jenomže tentokrát se bratrovi podařilo nějak utéct, a tak ho nezbili.

Zatím jsem toho skinheda nepotkal, ale kdybychom ho teď uviděli, tak už ho nepustíme.

Vámosi Gyula
Fehérhegyi u. 6, 7629 Pécs

*Blahopřejeme naší přispěvatelce Mgr. Aleně Horváthové,
pracovníci Gemersko-malohontského muzea v Rimavskej Sobotě,
k úspěšnému zakončení studia
na Pedagogické fakultě UKF v Nitře.*

Omlouváme se p. Jánú Berkymu, romskému výtvarníkovi,
a p. Aleši Hradovi, pracovníku Muzea romské kultury,
že jsme v minulém čísle Romano džaniben
napsali chybně jejich jména.

Děkujeme našim příznivcům, zejména paní Máje Dohnalové,
za finanční podporu.

ROMANO DŽANIBEN - VI - 3-4/1999

Časopis romistických studií.

Vydává **Společnost přátel časopisu Romano džaniben.**

Redakce: ROMANO DŽANIBEN, Cimburkova 23,
130 00 PRAHA 3, tel. 02/22 78 22 03, ISSN 1210-8545

Šéfredaktorka:	Milena Hübschmannová
Výkonná redaktorka:	Hana Šebková
Technický redaktor:	Peter Wagner
Distribuce:	Anna a Berty Žigovi
Redakční rada:	Bartoloměj Daniel, Jana Horváthová-Holomková, Hilda Pášová, Rastislav Pivoň, Peter Stojka, Matěj Šarközi
Autor obálky:	Jan Andersson

Sazba, osvit, tisk: QT, s.r.o., Milevská 2A, 140 00 Praha 4, tel. 02/61 22 52 10.
Vychází čtyřikrát ročně v nákladu 1.000 kusů. Objednávky zasílejte na adresu:
Anna Žigová, Mládeže 23, 169 00 PRAHA 6.

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.

Vychází za finanční podpory

